

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

ALEKSANDR KARATODORİ PAŞA’NIN
HARİCİYE NAZIRLIĞI
VE
OSMANLI DIŞ POLİTİKASI

HATİCE DEMİR

2502130572

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ GİZEM BİLGİN AYTAÇ

İSTANBUL - 2022

ÖZ

ALEKSANDR KARATODORİ PAŞA’NIN HARİCİYE NAZIRLIĞI VE OSMANLI DIŞ POLİTİKASI

HATİCE DEMİR

Bu tez, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Aleksandr Karatodori Paşa’nın Hariciye Nazırlığı döneminde Osmanlı Devleti’nin dış politikasını incelemektedir. Çalışma, realist teorinin güç dengesi paradigması ile örtüştüğü iddiası ile ele alınmaktadır. Avrupa Devletler Sistemi 1815 yılında yapılan Viyana Kongresi ile istikrar amacı ile yeniden inşa edilmiştir. Amaç, Avrupada Napoleon’un sebep olduğu tahribata izin vermemektir. Bu statükonun muhafazası için Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu jeostratejik konum son derece önemlidir. Çalışmada, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasında diplomatik, askeri ve siyasal ilişkiler yoğun yaşandığından bütüncül bir perspektifle etkileşimlere yer verilmektedir.

Aleksandr Karatodori’nin hariciye nazırlığı yaptığı 1878-1879 yılları çalışmanın kapsamını belirlemektedir. Tezde, birincil ve ikincil kaynaklar kullanılarak, realist teorinin güç dengesi paradigmasıyla Osmanlı Devleti’nin uluslararası sistemdeki yeri Aleksandr Karatodori Paşa’nın bürokrasideki yeri ile ilişkilendirilmektedir. Çalışmada, Aleksandr Karatodori’nin Rum bir Osmanlı devlet adamı olmasından kaynaklı Osmanlı Devleti’nin gayrimüslimlere yönelik politikalarına (millet sistemi-Osmanlıcılık) yer verilmektedir. Bununla birlikte II. Abdülhamid döneminin diplomasi anlayışı ve dış politik münasebetler ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa, realist teori, güç dengesi, diplomasi, Aleksandr Karatodori, hariciye nazırı.

ABSTRACT

FOREIGN MINISTRY OF ALEKSANDR KARATODORI PASHA AND OTTOMAN FOREIGN POLICY

HATİCE DEMİR

This thesis examines the foreign policy of the Ottoman Empire during the Foreign Affairs of Aleksandr Karatodori Pasha in the last quarter of the nineteenth century. The study is handled with the claim that the realist theory coincides with the the balance of power theory. The European States System was rebuilt for the purpose of stability with the Vienna Congress held in 1815. The aim is not to allow the destruction caused by Napoleon in Europe. The geostrategic position of the Ottoman State is extremely important for the maintenance of this status quo. In the study, interactions with a holistic perspective are carried out since the Ottoman Empire and the European States experienced intense diplomatic, military and political relations in the 19th century.

The years 1878-1879, when Aleksandr Karatodori was the Foreign Minister, determines the scope of the study. In the thesis, using the primary and secondary sources, the power balance paradigm of the realist theory is associated with the place of the Ottoman State in the international system with the place of Aleksandr Karatodori Pasha in the bureaucracy. In this study, the policies of the Ottoman State towards non-Muslims (nation system-Ottomanism), which are the result of Aleksandr Karatodori's being a Greek Ottoman statesman, are included. However, the diplomacy and foreign policy relations of the Abdulhamid period were discussed.

Keywords: Ottoman Empire, Europe, realistic theory, balance of power, diplomacy, Foreign Ministry.

ÖNSÖZ

Aleksandr Karatodori Paşa'nın Hariciye Nazırlığı Döneminde Osmanlı Dış Politikası başlığını taşıyan bu çalışmada, Karatodori Paşa'nın ve II. Abdülhamid'in, 19.yüzyılın son çeyreğinde vukû bulan yeni parametrelere karşılık gösterdikleri diplomatik ve siyasi politikalar, iç ve dış koşullarla birlikte ele alınarak incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve ekonomik olarak ilişki kurduğu batılı devletlerin kendi aralarındaki münasebetleri ve bunun uluslararası ilişkilerin yapısına etkileri anlatılmaktadır. Bu devletlerin diplomatik etkileşimlerinin uluslararası politik değişimlere nasıl sebep olduğu da incelenmektedir. Devletlerin çıkar ağlarının uluslararası işbirliğini doğurması ile güç dengesi ve ittifak arayışlarına sebep olduğu görülmektedir. Kronolojik olarak belirtmek gerekirse Fransız Devrimi'ni başlangıç olarak 1878 yılına kadar Osmanlı Devleti ve Avrupa'nın dış ilişkilerine değinilmektedir. Aleksandr Karatodori Paşa'nın Hariciye Nazırı olmasına sebep olan Berlin Kongresi sürecinde diplomatik ve siyasi etkileşimler ele alınmaktadır.

Tezin tüm aşamalarında beni bilgilendiren, destekleyen, akademik bilgisi ve donanımı ile bana rehberlik eden danışman hocam İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü, Dr. Öğretim Üyesi Gizem Bilgin Aytaç'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Kendisinin akademik disiplini dışında öğrenci dostu yaklaşımı da tezin amacına ulaşmasında büyük motivasyon kaynağı olmuştur. Osmanlı diplomasisi alanında önemli bir yere sahip olan, bu tez konusunun ortaya çıkmasında katkılarını esirgemeyen, tez izleme komitemde bulunarak eksiklerimi gidermem için yönlendirmelerde bulunan İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Namık Sinan Turan'a şükranlarımı sunmak istiyorum. Doktora ders döneminde kendisinden edindiğim bilgi ve ilhamın tez konusunu seçmemde büyük etkisi olmuştur. Kendisinin katkıları olmasa Osmanlı diplomasisini içeren bu çalışma yetersiz kalabilirdi. Tez izleme komitemde bulunma nezaketi gösteren İstinye Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı ayrıca Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölüm Başkanı Prof. Dr. Levent Ürer'e şükranlarımı arz ederim. Kendisinin yüksek akademik donanımı ve

önemli katkıları ile disiplinlerarası bir çalışma olan tezimin amacına ulaşmasında soruları ve eleştirileri yönlendirici olmuştur.

Doktora eğitimim döneminde ders aldığım değerli hocam İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Burak Samih Gülboy'a teşekkür etmek istiyorum. Bu dersler döneminde tezin tohumları atılmıştı. Araştırmanın başlangıcında fikirlerini bizimle paylaşarak çalışmanın eksik kalmamasını sağlamıştır.

Tez sürecinde katkılarını esirgemeyen İstanbul Ticaret Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı Doç. Dr. Uğur Yasin Asal'a teşekkür etmek istiyorum. Tezimi okuyup önerilerde bulunarak cesaretlendirmiştir. Tezimi detaylı bir şekilde okuyup önemli tavsiyelerde bulunan Bülent Akkuş'a da teşekkür etmek istiyorum. Doktora sıra arkadaşım Bahshanda Rafiyeva'ya beni dinlediği ve desteklediği için teşekkür ederim.

Tezin araştırma merkezlerinden olan Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim. Osmanlıca konusunda yüksek donanıma sahip sayın Mustafa Küçük'e transkriptlerimde ve tüm metinlerde gösterdiği destek için müteşekkirim. Ayrıca arşivde karşılaşılan Fransızca raporlarda emeği çok olan Şevki Kaçır'a teşekkür ederim. İSAM Kütüphanesi yetkililerine sundukları çalışma ortamı için teşekkür ederim. Amerikadaki birçok kütüphanenin arşivinden eserlere ulaşma imkânı sağlayan arşiv.org yetkililerine burdan teşekkür ederim.

Doktora eğitimine başladığım ilk günden itibaren desteğini esirgemeyen sevgili eşime çok teşekkür ederim. Onun cesaretlendirmeleri, özverileri, maddi ve manevi desteği araştırmamı kolaylaştırmıştır. Ayrıca canım oğlumun varlığı motivasyon kaynağı olmuştur.

İSTANBUL-2022

HATİCE DEMİR

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜÇ DENGESİ KAVRAMI BAĞLAMINDA 19.YÜZYIL AVRUPA SİYASAL SİSTEMİ VE OSMANLI

I. 19. Yüzyılda Avrupa Siyasal Sistemi ve Güç Mücadelesi.....	11
II. Bismarck'ın Almanya'sı ve Osmanlı İlişkileri.....	22
III. İngiltere ve Osmanlı İlişkileri	26
IV. Rusya ve Osmanlı Diplomatik Münasebetleri.....	31
V. Realist Teori Bağlamında 19. Yüzyılda Avrupa'nın Osmanlı Politikası ve Doğu Sorunu.....	36
VI. 19. Yüzyılda Osmanlı'nın Avrupa Güç Dengesindeki Yeri	41

İKİNCİ BÖLÜM

REEL POLİTİK BAĞLAMINDA OSMANLI DIŞ POLİTİKASI

I. Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıldaki İç Yapısına Bakış	45
II. Osmanlı Dış Politikasında Millet Sisteminin Etkisi.....	49
A. Millet Sistemi	51
B. Sosyal Hayat ve Rumlar.....	55
C. Millet Sisteminin Dönüşümü ve Dış Politik Etkisi.....	58
D. Gayrimüslimlerin İstihdamı.....	62
III. Abdülhamid'in Güç Dengesi Araçları.....	70
A. Dış Politikada İttifaklaşma.....	71
B. Dış Politik Araç Olarak İttihad-ı İslam.....	73
IV. 93 Harbi Özelinde Osmanlı Diplomasisi (1856-1878).....	77
V. Berlin Kongresi'nin Yansımaları ve Osmanlı Diplomasisi.....	81
VI. Realist Teori Bağlamında 93 Harbi.....	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALEKSANDR KARATODORİ'NİN HARİCİYE NAZIRLIĞI VE OSMANLI DIŞ POLİTİKASI

I. Aleksandr Karatodori Paşa'nın Şahsiyeti.....	88
II. Farklı Konularda Görüş ve Makaleleri.....	90
III. Aleksandr Karatodori Paşa'nın Ailesi.....	92
IV. Modern Bir Teşkilat Olarak Hariciye Nezareti.....	94
V. Aleksandr Karatodori Paşa'nın Osmanlı Diplomasisine Katkıları.....	99
A. Girit'te Diplomatik Kriz.....	102
1. Girit'in Tarihi ve Toplumsal Düzeni.....	102
2. Karatodori'nin Girit Vali Müşavirliği.....	105
B. Tersane Konferansı Sekreterliği ve Londra Protokolü.....	115
C. Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'ni Temsiliyeti.....	119
1. Osmanlı Bürokrasi'sinde Tartışma.....	120
2. Berlin Kongresi'nde Diplomatik Süreç.....	122
3. Aleksandr Karatodori ve Bismarck'ın Diplomatik Mücadelesi.....	123
4. Diplomatik Arenada Çekişme Konuları.....	128
a. Bosna-Hersek Meselesi.....	128
b. Kıbrıs Meselesi.....	132

c. Ermeniler Meselesi.....	134
5. Aleksandr Karatodori'nin Kongre Raporları.....	138
6. Aleksandr Karatodori'nin Temsilciliği ve Anılar.....	140
D. Hariciye Nazırlığı Dönemi Dış Politik Meseleler.....	144
1. Bosna-Hersek Meselesi ve Karatodori'nin Bir Layihası.....	145
2. İngiliz Donanması Amiral ve Zabitanına Nişan-ı Âli Verilmesinin Nizama Aykırı Olduğundan Kabul Edilemeyeceği	150
3. Amerikan Gazetelerinde Şark Meselesi	150
SONUÇ.....	154
KAYNAKÇA.....	160
EKLER.....	194
ÖZGEÇMİŞ.....	203

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Rum Elçilerin Görev Yerleri, Mevkileri Ve Dönemleri.....	66
Tablo 2.2. Hariciye Nazırı Olan Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları.....	70
Tablo 3.1. Aleksandr Karatodori Paşa'ya Verilmiş Bürokratik Vazifeler.....	101

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.b.	: Adı geçen belge
A.g.t.	: Adı geçen tez
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AÜSBFY	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AÜDTCFD	: Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
B	: Receb
Bs.	: Baskı
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
C	: Cemâzi-yel âhir
CA	: Cemâzi-yel evvel
Çev.	: Çeviren
DH. SAİD.	: Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdâre-i Umûmiyesi
Der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
Gös. Yer.	: Gösterilen yer
Haz.	: Hazırlayan

HR. MKT.	: Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemî Evrâkı
HR. MTV.	: Hâriciye Nezâreti Mütenevvîa Kısmı Evrâkı
HR. SYS.	: Hâriciye Nezâreti Siyâsî Kısmı
HR. TO.	: Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası Evrâkı
HSD. AFT.	: Ali Fuat Türkgeldi Evrakı
İSAM	: İslam Araştırmalar Merkezi
İ.Ü	: İstanbul Üniversitesi
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
L	: Şevvâl
M	: Muharrem
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
N	: Ramazan
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
Phd	: Doctor of Philosophy
R	: Rebî-ül-âhir
RA	: Rebî-ül-evvel
S	: Safer
s.	: Sayfa
Ş	: Şa'bân
TCTA	: Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
TODAİE	: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
YKY	: Yapı Kredi Bankası Yayınları
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
Y.EE.	: Yıldız Esas Evrâkı

Y. PRK. HR. : Yıldız Perâkende Evrâkı Hâriciye Nezâreti Marûzat

Y. PRK. TFŞ. : Yıldız Teşrîfât-ı Umûmiyye Dâiresi Evrâkı

GİRİŞ

19. yüzyılın son çeyreğine eğilen “Aleksandr Karatodori Paşa’nın Hariciye Nazırlığı ve Osmanlı Devleti’nin Dış Politikası” başlıklı bu tez 1877-1878 yılında Osmanlı Devleti’nin aldığı ağır yenilgiyle yaşanan dış politik siyasal süreci, Aleksandr Karatodori Paşa gibi Fenerli Rum bir hariciye nazırı üzerinden millet sisteminde yaşanan değişimlere de dikkat çekerek realist teorinin güç dengesi paradigması bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada Fransız İhtilali’nden sonra Balkanlarda artan milliyetçilik hareketlerinin Osmanlı Devleti’nin bu yüzyılda gayrimüslimlere yönelik uyguladığı politikayı nasıl etkilediği görülecektir. Aleksandr Karatodori Paşa’nın hariciye nazırlığı dönemi üzerinden bir dış politika analizinin yapılması hedeflenmektedir. Abdülhamid’in dış politikada realist bir paradigma ile hareket edip etmediği ele alınmaktadır. Güç dengesinin çalışmaya referans olabileceği düşünülerek hem Avrupalı Devletlerin hem de Osmanlı Devleti’nin bu saikle diplomatik, siyasal, iktisadi ve askeri ilişkileri ele alınmaktadır.

Tezde, Aleksandr Karatodori Paşa’nın bir bireysel portre olarak ya da Tanzimat adamı olarak Osmanlı modernleşme sürecinde neyi simgelediği, ayrıca kişiliği² dönüşen Osmanlı Devleti’nde paşanın nerde durduğu incelenmektedir. Karatodori’nin Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu güç dengesi içerisinde nasıl bir dış politika

¹ Mahmud Celâleddin, **Mir’ât-ı Hakikat: Tarihi Hakikatlerin Aynası**, Haz. İsmet Miroğlu, İstanbul, Berekât Yayınevi, 1983, s. 679. Mahmud Celaleddin Paşa’ya ait olan bu cümle 19. yüzyılın son çeyreğinin temel felsefesi ile uyumaktadır. Bu tanımlamanın burda yer almasının sebebi fikrin doğruluğuna katılmak gibi subjektif bir yargı içermemektedir. Mahmud Celaleddin Paşa’nın eserinde bu ifade ile karşılaşıldığında yaşanan kaotik atmosfere denk gelen bir tanımlama olması dikkati celb etmiştir. Realist teorinin paradigması, güç dengesini içerdiği için 93 Harbi ve Aleksandr Karatodori Paşa’nın hariciye nazırlığının tekabül ettiği bu dönem, Bismarck siyasal parametreleri ile realizmin dinamikleriyle ele alınmaktadır.

² “Kişilik” ifadesi ile Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra Millet Sistemi’nin yerini Osmanlıcılık anlayışına bırakması anlatılmak istenmiştir.

izlediği değerlendirilmektedir. Karatodori Paşa, milliyetçiliğin dünyada yarattığı etkileri Osmanlı Devleti'nde minimize etmek için mi seçilmiştir? Zira Tanzimat'ın doğurduğu Osmanlıcılık akımı bunu amaçlamaktadır. Aleksandr Karatodori Paşa'nın hariciye nazırı olması uluslararası bir baskının sonucu olabilir mi? Kendisinin gayrimüslim olmasının hiçbir önemi yok mudur? Tezde, görüldüğü gibi çok fazla sorunun cevabı aranarak değerlendirmeler yapılması hedeflenmektedir.

Realizm perspektifinde Morgenthau'nun yaklaşımları çalışmada referans alınmaktadır. Realist teorisinin seçilmesinin nedeni dönemin güçlü devletlerinin siyasal eylemlerinin realizmin ilkeleriyle örtüşmesidir. Morgenthau realizmin ilkelerini açıklarken gücü çıkar ile eş anlamda tutar. Gücün sahibi devletler, imkânlar ve koşullar değişse de bu çıkarın peşinden gitmeye devam ederler.³ Burdaki çıkar anlayışı ise devletin gücü elinde tutabilme, hareket ettirebilme ve ötekilere karşı kullanabilme yetisi ile doğru orantılıdır.

Morgenthau, realizm için siyasal gerçeklik kavramını kullanır. Birinci bölümde yer alan bu detaylar çalışmanın kurgusunu oluşturmaktadır. Güç dengesine realist paradigma çerçevesinde bakılan bu çalışmada konunun özünden uzaklaşmamak adına diğer paradigmalara yer verilmemektedir.

Çalışmada teorik olarak, iki ana perspektiften hareket edilmektedir. İlk olarak Avrupa devletlerinin 19. yüzyılda uygulamaya çalıştıkları güç dengesi ve Osmanlı Devleti'ne bu bağlamda uygulamaya çalıştıkları politikaların etkilerinin ve sonuçlarının nasıl olduğu konusu üzerinde çalışılmaktadır. İkinci olarak da Osmanlı Devleti'nin dış politikasının bu güç dengesinin neresinde olduğu sorunsalı ele alınmaktadır.

Tezin uygulama kısmında ise Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı olarak tarihe geçen harbin ve ardından imzalanan Berlin Antlaşması'nın güç dengesi açısından etkileri ele alınmaktadır. Hem Osmanlı Devleti'nin, hem Avrupa ve Ortadoğu'nun geleceğinin şekillendiği süreçte Aleksandr Karatodori Paşa'nın durduğu yer ve tarihte ki misyonu tezin amacı bakımından incelenmektedir. 93 Harbi olarak da adlandırılan örnek vaka üzerinden bir dış politika analizinin yapılması arzu edilmektedir.

³ Mehmet Ali Tuğtan, "Güç, Anarşi ve Realizm", **Küresel Siyasete Giriş**, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler, İstanbul, İletişim Yay., Ed. Evren Balta, İstanbul, İletişim, 2014, s. 120.

Çalışmanın birinci bölümünde, 19. yüzyıl Avrupa devletleri ve Osmanlı Devleti, 1878 yılına kadar politik ve diplomatik tarihiyle incelenmektedir. Cevabı aranan soru 1878 yılına giden siyasal ve diplomatik süreçte uluslararası yapılar nasıldı ve hangi aşamalardan sonra bu döneme gelindiğidir. Bu dönem realizm ile teorize edilerek güç dengesi paradigması çerçevesinde değerlendirilmektedir. Avrupa devletlerinin siyasal ve ekonomik tarihine kısaca değinilerek Osmanlı Devleti ile olan ilişkiler ele alınmaktadır. Zira çalışma dönemimiz olan 1878-1879 yıllarına giden süreç Avrupa'nın siyasal tarihiyle yakından ilgilidir. 1878 yılında yaşananların 1789 yılından itibaren aşama aşama geliştiğine tanık olunmaktadır. Bu bağlamda kırılma noktaları olan 1815 yılına özel bir yer verilmektedir. Bu süreçte ortaya çıkan ve güç dengesinin kalbi olan Avrupa Ahengi, dönem itibari ile rüzgarını estirmeye devam ettirmektedir. Osmanlı Devleti'ne 93 Harbi'ni yaşatan koşulların bu şekilde anlaşılabilceği düşünülmektedir.

İkinci bölümde ise, reel politik açıdan Osmanlı Devleti dış politik ilişkileri ele alınmaktadır. Öncelikle Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve sosyal şartları incelenmektedir. 93 Harbi'ne giden sürece sadece Avrupalı devletlerin siyasal tarihi ve diplomatik ilişkileri açısından bakılması eksik olur. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin iç dinamiklerinin vaziyeti önem arz etmektedir. Aleksandr Karatodori Paşa'nın hariciye nazırı olması Osmanlı Devleti'nin toplumsal kökleriyle de yakından ilgilidir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde de kırılma noktası olarak adlandırılan tarihler vardır. 1839-1856 Fermanları, 1878 yılında ilan edilen Meşrutiyet, Osmanlı Devleti'nin tüm tarihi için genel tabirle damga niteliğini taşımaktadır. 93 Harbi sonrası gerçekleşen Berlin Kongresi ise hem Osmanlı Devleti hem de Avrupa için büyük önem taşımaktadır. Kongre diplomasisinin Birinci Dünya Savaşı'na giden tarihi sürecin seyri için de anlaşılması gerekmektedir. Berlin Kongre'sinde başmurahtaslık yapan Aleksandr Karatodori Paşa'nın tutumu ve gayretleri de tezimizin ihtisasına girmektedir.

Tezin üçüncü bölümünde, Aleksandr Karatodori'nin şahsiyeti, ailesi, Osmanlı diplomasisine katkıları incelenmektedir. Aleksandr Karatodori'nin biyografisi Mahmut Akpınar tarafından yazılmıştır.⁴ Bu nedenle, çalışmamızın amacının aydınlanmasına katkıda bulunacak kadar kişisel hayatına yer verilmektedir. Bu bölümde yapılmak istenen biyografiden uzak olarak toplumsal dinamikleri ile Karatodori Paşa'nın varlığına

⁴ Mahmut Akpınar, “Bir Tanzimat Bürokrati ve Diplomati Olarak Aleksandr Karatodori Paşa”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.

ve konumuna yaklaşımdır. Amaç, Abdülhamid'in ona verdiği konumun reel politik olarak anlamının sorgulanmasıdır.

Bu tezin konusu itibari ile geniş bir literatür ile karşılaşılmasıdır. Hem II. Abdülhamid'e hem de realizme dair çok fazla yayın bulunmaktadır. Realizme ilişkin Morgenthau'nun eseri temel referans alınmıştır. Aleksandr Karatodori Paşa hakkında ise biyografi anlamında tarihsel çalışmalar mevcuttur.⁵ Mahmut Akpınar Karatodori hakkında bir doktora çalışması yapmıştır. Peri Efe, yüksek lisans tezini Karatodori hakkında yazmıştır.⁶ Ayrıca Peri Efe'nin Karatodori'nin hayatını anlattığı bir makalesi de vardır.⁷ Fakat Karatodori'nin özellikle diplomatik temsilciliğini merkeze alan bir çalışmanın eksikliği vardı.

Çalışmada geniş bir literatürün olduğu Türkçe ve İngilizce ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Birincil kaynaklar olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 1878 ve 1879 yıllarını içeren tüm vesikalar taranmıştır. Karatodori tarafından hariciyedeki görevleri sırasında gönderdiği tüm raporlar incelenmiştir. Karatodori'nin bürokraside yer aldığı vazifelerin belirtildiği eserlerin doğruluğu arşivde bulunan sicil dosyasının tahkikatı ile gözden geçirilmiştir. Başka bir çalışmada kullanılmayan arşiv belgelerinin bir kısmı transkript edilerek literatüre katkı sunulması amaçlanmıştır. Birincil kaynaklardan olan hatıratlar, mecmualar ve dönemin vakanüvisi Abdurrahman Şeref Efendi'nin eserleri incelenmiştir. Karatodori'nin Mecmua-i Fünun'daki diplomasi dışındaki yazılarına da konuyla ilişkin olarak değinilmiştir. Türkçe, İngilizce ve Osmanlıca eserlerin dışında Karatodori'nin el yazısı ile yazdığı Fransızca belgelerden de faydalanılmıştır.

Birincil kaynakların ve belgelerin kullanımında Hicri tarihlerin Miladi tarihe çevrilmesi için Türk Tarih Kurumunun Tarih Çevirme Klavuzu kullanılmıştır.

Dış politikanın temel unsuru (aracı) olan diplomasi, devletlerarası münasebetleri yürütmenin tüm parametrelerini tanımlayan kavramdır.⁸ Dünya tarihinde geniş bir yer

⁵ Mahmut Akpınar, **“Bir Tanzimat Bürokratı ve Diplomati Olarak Aleksandr Karatodori Paşa”**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.

⁶ Peri Efe, **“Ein Bürokrat und Gelehrter aus Millet-i Rum im Osmanischen Reich des 19. Jahrhunderts: Alexandros Karatheodoris”**, Viyana Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Viyana, 2007.

⁷ Peri Efe, “Bir Osmanlı Bürokratı Aleksandr Karatodori Paşa”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, İstanbul 2010.

⁸ Diplomasinin tanımı için bakınız: Temel İskit, **Diplomasi: Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 3-5. Harold Nicolson, diplomasi kavramını, devletlerin diplomatları aracılığıyla yürüttükleri karşılıklı görüşmeler olarak betimler. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Harold Nicolson, **Diplomacy**, 2. bs., Londra, Oxford University Press, 1942, s. 15.

tutan Osmanlı Devleti, diplomasi alanında da önemli bir etkiye sahiptir. Osmanlı Devleti, tarih yolculuğuna başladığı ilk zamanlardan itibaren devletlerle olan münasebetlerinde ihtiyaç gördüğü ölçüde diplomasinin tüm dallarını kullanmıştır. Bu gereklilik bazen siyasi ve ekonomik bazen de askeri ve diplomatik şekilde gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti, diplomasinin araçlarını kullanırken coğrafyası gereği en çok etkileşimi Batılı devletlerle gerçekleştirmiştir. Batı ile Batı diplomasisinin kurumlarını kullanarak bu ilişkileri yürüten Batılı olmayan ilk devlet de Osmanlı Devleti'dir.⁹ Bir sınır beyliği olarak hayatına başlayan Osmanlı, hududunda Bizans, Akdeniz'de de Venedik ile olan münasebetleri ile ilk diplomatik bağlarını kurmuştur. Bu diplomatik ilişkiler, devletin güçlülüğünün parametreleri ile farklı karakterlere havi olmuştur.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın son çeyreğine gelene kadar savaşlarda aldığı yenilgi ya da zaferle orantılı olarak diplomasisini ters orantılı olarak şekillendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin dış politikası mütekabiliyet yani karşılıklılık esasına dayanmamıştır. Osmanlı Devleti, taarruzdan ziyade savunmaya geçmek zorunda kaldığı dönemlerde ise diplomasiye daha çok ihtiyaç duymuştur. İlk olarak 1606 yılında Avusturya ile imzalanan Zıttorok Antlaşması ile bu ilke değişmişse de kalıcı olarak Viyana yenilgisinden sonra Karlofça Antlaşması¹⁰ ile mütekabiliyet esasına geçilmiştir. 1699 tarihli bu antlaşma ile klasik Osmanlı diplomasi anlayışı olan *ad hoc* yıkılmıştır. Bu zihniyet değişikliğiyle Avrupa'nın ilerlemesi takip edilmeye başlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin diplomatik siyasası diğer politikalarında olduğu gibi pragmatiktir. Avrupa devletleri zaman zaman kendi aralarında yaşadıkları sıkıntılarda Osmanlı Devleti ile ittifak arayışlarına girmişlerdir.. Osmanlı Devleti de Batılı devletler arasındaki bu sorunları diplomatik eylemlerle kendi çıkarları için kullanmıştır. Örneğin Osmanlı Devleti, Avrupa'da katoliklere karşı protestanları desteklemiştir. 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa hükümdarı I. François ile diplomatik ilişkileri

⁹ Selim Deringil, **Some Comments on the concept of legitimacy in the foreign policy of Abdulhamid II**, Studies on Ottoman Diplomatic History I, Ed.Sinan Kuneralp, İstanbul, Isis Press, 1987, s. 97.

¹⁰ Ayrıca Karlofça Antlaşması , Halil İnalcık'ın vurguladığı gibi zihniyet değişikliğine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'ni Modern Türkiye Cumhuriyeti'ne götüren reformların da başlangıç tarihi olarak görülebilir 1699. Bkz: Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV**, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 2016, s. 3.

kayıtlarda vardır. I. Françoise Osmanlı Devleti'nden destek istemiş ve bu güçle Avrupa siyasetine yön vermiştir.¹¹

Osmanlı Devleti'nin diplomasi anlayışını, 1699 tarihini 1700 gibi düşünürsek 18. yüzyıl öncesi 18. yüzyıl sonrası ve Tanzimat ile başlayan geç 19. yüzyıl diplomasisi olarak kısımlandırabiliriz.

Geç 17. yüzyıl (1699) ya da 18. yüzyıl ile diplomatik evrim geçirmeye başlayan Osmanlı Devleti'nde dış ilişkilerde bürokrasinin kurumsallaşmaya başladığı görülmektedir. Bu tarihe kadar Osmanlı Devleti'nde dış ilişkiler, nişancının altında bulunan reisülküttab ve ona bağlı memurlar aracılığıyla yürütülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin hariciyesi, reformlarının, modernleşmesinin ve ayakta kalabilme mücadelesinin temel yapıtaşı olmuştur. Batı ile sıkı temaslarda bulunan sefirler gördüklerini rapor etmişler ve en başta sadrazamları etkilemişlerdir. 1720 yılında Fransa'ya, sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından gönderilen Yirmisekiz Mehmed Çelebi gördüklerini raporlar halinde sunmuştur. Osmanlı Devleti'nde onun etkisinden sonra büyük bir değişim yaşanmıştır. Ondan sonra giden oğlu Yirmisekiz-zade Sait Efendi'de döndüğünde İbrahim Müteferrika ile ilk Osmanlı matbaasını kurmuşlardır.¹² Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinde ve başarabildiği ölçüde aydınlanmasında hariciyenin etkisi çok büyüktür.

Çalışmanın temel hareket alanı olan 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti için reformlar asrı olmuştur. Osmanlı Devleti'ni, değişim rüzgarına uğratma gayretlerinin yaşanmasının temel nedeni savaşlarda alınan yenilgiler ve ekonominin kötü durumuydu. Avrupa'nın yakaladığı büyük üstünlükleri Osmanlı Devleti de ekonomik ve askeri anlamda yakalamak istediği için birtakım çabalara girişmiştir. 19. yüzyıl öncesinde de batılılaşmaya dair birçok örnek mevcuttur (Lale Devri, I. Mahmud'un yenilikleri ve

¹¹ Mehmet Alaaddin Yalçinkaya, "Kuruluştan Tanzimat'a Osmanlı Diplomasi Tarihi Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C: I, Sayı 2, 2003, s. 428-429. "Osmanlılar ve Avrupa'daki çağdaşları, 15. yüzyılda olayların gerektirdiği bir defalık gayri resmi ilişkilerden, 16. yüzyılda iki güçlü hükümdar, Osmanlı Sultanı Süleyman ile Fransa Kralı I. François arasındaki resmi bir ittifaka doğru evrilen bir "ittifaklar örüntüsü" içinde birleştiler...Kökleri hem Fransızların Osmanlı diplomasisine, hem de 15. yüzyıl İtalyan Devletleri'nin onlarla yürüttüğü diplomasiye dayanan bu zayıfça başlangıçtan Osmanlı-Fransız ittifakı doğdu ve 17. yüzyıl boyunca süren ittifak bazı küçük değişikliklerle 18. yüzyıla da taşındı". Bkz. Christine Isom-Verhaaren, **Kafirle İttifak: 16. Yüzyılda Osmanlı-Fransız Anlaşması**, Çev. Ayla Ortaç. İstanbul, Kitap Yayınevi, 2015, s. 12-13.

¹² Geniş ve kapsamlı bilgi için bkz. Namık Sinan Turan, "Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Yetkisi", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: V, No: 2, 2004, s. 56-86.

özellikle III. Selim ve Nizamı- Cedid dönemi gibi). Fakat konumuz itibari ile 1839 yılında başlayan Tanzimat hareketi, 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ve II. Abdülhamid'in I. Meşrutiyeti ilan etmesiyle gerçekleşen ilk anayasanın kabulü bu uzun yüzyılın en büyük teşebbüsleridir. 19. yüzyıl, Batının anayasal, askeri, hukuksal reformlarını Osmanlı Devleti'ne uyarlama ve uygulamaya çalışmakla yine Batının askeri ve iktisadi gücüne ulaşma gayretinin amaçlandığı yüzyıldır.

19. yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaaya karşı yürüttüğü siyasetin değiştiği görülmektedir. Klasik dönemde uygulanan millet sistemi politikası dünyada artan milliyetçilik dalgasıyla yerini Osmanlıcılık politikasına bırakmıştır. İstanbul'un fethiyle İmparatorluğa dönüşen Osmanlı Devleti, topraklarında yaşayan Müslüman olmayan halka din baskısı uygulamamıştır. "Osmanlılar kendilerine tabi halklar üzerinde yüzyıllar boyunca gevşek bir denetim kurmuşlardır".¹³ Gayrimüslimlerden çoğunluğu oluşturan Ortodoks Rumlar ise zaten Hristiyan'da olsa İtalyan ve Latin hakimiyetine karşıydılar.¹⁴ Osmanlı Devleti'nin kendilerine sosyal, kültürel ve idari alanda bir nevi özerklik denebilecek serbestlikler tanınması, uzun yıllar birlikte yaşama kapasitesi geliştirmiştir.

Davison; "19. yüzyıl Osmanlı tarihinin en önemli özelliği, eşitlik öğretisinin gerçekten resmi politika haline gelmesidir", der.¹⁵ Osmanlı Devleti, gayrimüslimlerin Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Müslümanlarla aynı haklara sahip olmalarını sağlayıp, devlete bağlılıklarını artırmayı amaçlamıştır.

Çok farklı etnik yapılardan oluşan İmparatorluk bünyesinde herkes Osmanlı tebaasıydı, dolayısıyla gayrimüslim halklardan da önemli devlet görevlerine gelen kişiler olmuştur. Tıpkı dışişleri bakanlığına yükselmiş olan Aleksandr Karatodori Paşa gibi.¹⁶

¹³ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, Çev. Ayşe Berktaş, 7. bs., İstanbul, İletişim, 2011, s. 32.

¹⁴ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600**, Çev. Ruşen Sezer, 5. bs., İstanbul, YKY, 2005, s. 17. "The Greek Orthodox populations were fanatically opposed to the domination of the Italians and to all Latin influences..." Bkz: Halil İnalcık, **The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600**, 3. bs., London, Phoenix, 1997, s. 11.

¹⁵ Roderic H. Davison, **Osmanlı-Türk Tarihi (1174-1923)**, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul, Alkım, 2004, s. 168.

¹⁶ Sinan Kuneralp, **Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)**, İstanbul, İsis, 1999, s. 5.

19. yüzyılla birlikte artan diplomatik ilişkiler, hariciye işlerine bakan kâtiplerin sayısını ve görev çeşitliliğini artırmıştır. Yaşanan yenilgiler III. Selim döneminde birtakım reformların yapılmasına sebep olmuştur. Selim'in hedeflediği reformist yeni düzen II. Mahmud tarafından devam ettirilmiştir.. Sultan Mahmud hariciyeyi yeniden organize etmiştir.¹⁷ Reisülküttablık 1836 yolunda kaldırılıp yerine Umur-ı Hariciye Nezareti kurulmuştur.¹⁸ Osmanlı Devleti'nde dışişlerin en yüksek makamı olan Reisülküttablık görevine yirmi bir kişi atanmıştır. Hariciye Nezareti'ne dönüştükten sonra ise hariciye nazırı olan memur sayısı otuz altı şeklindedir.¹⁹ Aleksandr Karatodori Paşa da ilk gayrimüslim hariciye nazırıdır. Osmanlı Devleti kurulduğu günden itibaren tercüme işleri genellikle Fenerli Rumların sorumluluğundaydı. 1821 yılında ortaya çıkmaya başlayan olaylar ve Yunanistan'ın bağımsızlığı sonrası Rumlara bakış açısı tahribata uğrasa da yine önemli görevlere getirilmeye devam edilmişlerdir.

19. yüzyıl uluslararası diplomasisinin en önemli meselelerinden biri Osmanlı Devleti'ni teritorial anlamda paylaşma konusudur. Adına “Doğu Sorunu” dedikleri, Osmanlı topraklarını paylaşma gayesi, Osmanlı Devleti'nin de bu politikaya karşı verdiği mücadele siyaseti, bir varolma savaşıdır.²⁰ Doğu Sorunu, Abdülhamid dönemini içine alarak I. Dünya Savaşı'nın başlamasına sebep olmuştur. Bu politikaya hizmet eden serüvenin bugün de devam ettiği tartışılmaktadır.²¹ Bu bağlamda Abdülhamid dönemi, 20. ve 21. yüzyılı anlayabilmek adına büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin önemli uluslararası diplomatik atak konusu Abdülhamid döneminde denge siyaseti olmuştur.

Abdülhamid, Osmanlı Devleti'ni ayakta tutabilmek için siyasi ve diplomatik meseleleri ön plana almak istese de ekonomik sorunlar Osmanlı Devleti'ni, tarihinin en ağır iktisadi sorunlarıyla karşı karşıya bırakmıştır. 1853 yılında başlayan Kırım Savaşı ve sonrasında gerçekleşen Paris Antlaşması ile büyük bir borçlanmaya giren Osmanlı Devleti'nin iktisadi durumu bu dönemde iflasın eşiğine gelmiştir. Paris Antlaşması 19. yüzyıl Osmanlı dış ilişkilerinin de kırılma noktası olmuştur. Rusya tehlikesinden korkan

¹⁷ Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, 4. bs., İstanbul, İletişim, 2012, s. 213-214.

¹⁸ Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmani 6**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s.1784. Ayrıntılı bilgi için bkz: Recep Ahışahı, **Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)**, İstanbul, TATAV, 2001.

¹⁹ Mahmut Akpınar, “Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922)”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Güz, Sayı 35, 2015, 173- 205, s. 174.

²⁰ Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, s. 31.

²¹ Norman Rich, **Great Power Diplomacy 1814-1914**, USA, McGraw-Hill, 1992, s. 44.

İngiltere, bölgedeki varlığının tehlikeye düşmemesi için zayıflayan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya başlamıştır. Paris Antlaşması ile de facto olarak yaşanmasa da masa başında Osmanlı Devleti “uygar”²² uluslar arasına kabul edilmiştir.

19. yüzyılda, Osmanlı hariciyesine Abdülhamid'in padişahlığına kadar Babîâli egemendir. Özellikle Tanzimat'ın yetiştirdiği devlet adamları, Batı diplomasisini yakından tanımış ve takip etmişlerdir. Babîâli gibi Abdülhamid de güç dengesinin diplomasideki etkisini ve önemini anlamıştır. Bu anlayış 19. yüzyıl Osmanlı diplomatik teşebbüslerinin de belirleyici etkenlerinden olmuştur. Fakat Abdülhamid, güçlü Babîâli'nin kendisinin kontrolünde olmasını istemiştir. Bu nedenle hariciye nazırlığı daima onun denetiminde ve hakimiyetinde olmuştur.²³ Başka bir ifade ile hükmetme iradesini Babîâli'den almıştır.

Abdülhamid'in dış politikasının bir aracı hilafet makamı olmuştur. Genel olarak, devletlerin diplomatik münasebetlerinde çıkar temel amaç olduğu gibi duygusal moral değerlerinde etkin bir gücü vardır. Bazen bu duygu din çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Devletler, toplumları bir arada tutan üst sarmalı çıkarlarıyla paralel bir noktada buluşturmaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu günden itibaren Şariat ile Kanun (örf-i hukuk) birbirlerine uygun hüviyetlere büründürülmüşlerdir. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin diplomatik anlayışında dini bakış açısının etkileri hakimdir.²⁴ Aynı şekilde Avrupa devletlerinin de Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttükleri siyaset “din” kavramından bağımsız değildir. Ortaçağ ve Yeniçağ'da Hristiyanlık etrafında toplanan Haçlı orduları İslam devletlerine ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket etmişlerdir. Bu kutsal ittifaklar (Holy League) Papa'nın liderliğinde gerçekleşmiştir. 17. yüzyılda devletler arasında objektif ilkeleri savunan, hem literatürde hem pratikte kendine yer edinen Hugo Grotius aynı düşünce ile Hristiyan olmayan devletleri bu eşitlik ilkelerinin dışında bırakmıştır.²⁵ Yani devletler arasında din eksenli yaklaşımlar diplomatik ilişkilerin de temel ilham kaynağı olmuştur.

²² Kemal Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, 5. bs., İstanbul, Timaş, 2013, s.224.

²³ Mehmet İpşirli, “Ottoman State Organization”, **History of The Ottoman State, Society & Civilisation**, Vol:I, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 2001, s. 218-219.

²⁴ Şunu belirtmek gerekir Osmanlı Devleti'nde öncelik her zaman devlettir. Bu bağlamda dini kaideler toplumsal düzenin sağlanmasına katkıda bulunacak şekilde uygulanmıştır. İkinci bölümde bu konu ele alınmaktadır.

²⁵ Halil İnalcık, “Türk Diplomasi Tarihi'nin Sorunları”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Haz. İsmail Soysal, Ankara, TTK, 1999, s. XV.

Abdülhamid siyasi bir makam olan hilafeti kendine has anlayışıyla şekillendirmiştir.²⁶ Bu dönem için Deringil, Şeriatın Osmanlılaştırılması kavramını kullanır.²⁷ Abdülhamid'in uluslararası arenada halifeliğinin vurgusunu arttırması yani dış politik araç olarak kullanması, çalışmamızı yakın olarak etkilememektedir. Çünkü, hilafetin siyasal realitesi esas olarak 93 Harbi'nden sonra gelişmektedir. Abdülhamid, Berlin Kongresi'nden sonra tüm dünya Müslümanlarının halifesi olma sıfatını bütün dinamikleri ile kullanmaya çalışmıştır.

İmparatorluğun yıkılma arefesinde padişah olan II. Abdülhamid için diplomasiyi en çok kullanan hükümdarlardandır ifadesi yanlış olmaz. Bu dönem için Osmanlı Devleti'nin diplomasiye en çok ihtiyacı olduğu tarihi seyir denilebilir mi? Bu sorunun cevabı bu çalışmanın doğasında cevabını verecektir. Çünkü, diplomasiye çok fazla ihtiyaç duyulmasının sebebi, 19. yüzyıl uluslararası sistemin paradigmalarının ve güçlü devletlerin çıkar odaklı politikalarının zayıf Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz mücadelesidir.

19. yüzyılda resim Osmanlı Devleti için uluslararası sisteme uyum sağlamak ve varlığını sürdürebilmek, Avrupa için güç dengesini sağlamak ve muhafaza etmek görünümündedir. Devletlerarası münasebetleri teorize etmeye kalkıştığımızda bu yüzyılda yapılan mücadelelerin realist teori ile örtüştüğü görülecektir.

²⁶ Mehmet İpşirli, "II. Abdülhamid ve Dönemi", **Sempozyum Bildirileri**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İlim Kültür ve Sanat Vakfı Tarih Enstitüsü, 1992, s. 215.

²⁷ Bu konu üzerinde dış politik araç olarak ittifak-ı İslam konusunda ayrıntılı olarak durulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜÇ DENGESİ KAVRAMI BAĞLAMINDA 19. YÜZYIL AVRUPA SİSTEMİ VE OSMANLI DEVLETİ

I. 19. Yüzyılda Avrupa Siyasal Sistemi ve Güç Mücadelesi

Uluslararası siyasal sistem, devletlerin dış politikalarında gözden uzak tutamayacakları yaşamsal bir olgudur. 19. yüzyıla nüfuz eden siyasal atmosfer, güç dengesi ile yakından ilgilidir. Uluslararası ilişkiler teorileri arasında etkili bir yere sahip realizmin başat kavramları “güç dengesi (balance of power)” ifadesidir. Güç dengesi politikasında olası güçlere karşı ittifaklar kurulması ya da güçlü devletlerin hegemon güce karşı dengeleme siyasetini devreye sokması öngörülmektedir. Realizmde devlet baş aktördür ve ülkeler arasındaki mücadeleyi de devletin gücü belirler. Aynı paradigmayla devletler arasındaki ilişkileri de bu devletlerin sahip olduğu gücün seviyesi belirler.

Morgenthau realizmin altı ilkesi olduğunu belirtir. Realizmi siyasal gerçeklik olarak da tanımlamaktadır. Çalışmanın tamamında bu fikirlerin yansımaları görüleceğinden biraz detaylandırmak gerekmektedir.

- Siyaset, toplum ve doğa arasında bir benzeşme kurar. İnsan doğasının yasaları ile toplumun yasalarının aynı kökten geldiğini düşünür. Bu nedenle siyaset ile uğraşan devlet adamlarının toplumun yasalarını akıl yolu ile iyi kavramaları gerektiğini belirtir.
- Uluslararası politikanın amacına ulaşması güç ile sağlanır. Bu gücü çıkar ile adeta eş anlamlı olarak kullanır. Rasyonel bir dış politika izlendiğinde çıkar elde edilir.

- Politikanın özünün zaman ve mekana bağılı olmasının çıkar olduğunu kaydeder. İnsanın insan üzerinde denetim kurması ve bunu sürdürmesini sağlayacak herşey gücün kapsamındadır.
- Siyasal gerçekçilikte ahlakın önemi yadsınmaz. Ama siyaset ile ahlak arasında bir gerilimin olduğu kabul edilir. En erdemli tavır olarak, olabilecek tüm riskler hesaba katılarak en yüksek tedbirlerle en faydalı sonucun elde edilmesi gerekliliği ile bu kriz aşılr. Siyasetçinin ahlaki toplumun çıkarını koruyabilme yetisine bağlıdır.
- Ahlakın evrensel bir yasası olduğu kabul edilmez. Her ulusun farklı ahlak anlayışı olabileceği üzerinde durulur. Uluslara, inanç üzerinden değil, her toplumun kendi çıkarını düşünmek gerekliliği üzerinden bakılması gerekir. Böylece tüm uluslara daha adil bakılabilir.
- Siyasal alanı hukuk, iktisat gibi bağımsız bir alan olarak kabul eder. Her alanın bir yasası vardır. Siyasetin yasasını da güç ve çıkar belirler. Siyasal olmayan konuların siyasal olana bağılı olması gerektiğini savunur.²⁸

Güç dengesi sisteminde hiçbir devletin sistemi bozacak kadar güçlenmesine izin verilmez. Morgenthau, güç dengesi fikrine uluslararası rıza şeklinde yaklaşmaktadır:

“Ortak moral standartlar ve ortak uygarlık konusunda olduğu kadar, ortak çıkarlar konusunda da bir rıza birliğine varılmış olması şeklindedir ki iktidar ve güç edinme yönündeki sınırsız arzular kontrol altında tutulabilmekte; daha önce gördüğümüz üzere bütün emperyalizmlerin içinde yer alan bu arzuların siyasal fiiliyat hâline dönüşmesi önlenmiş olmaktadır. Bu konuda, böyle bir rıza birliğinin var olmadığı zamanlar veya kendisine güvenemeyecek kadar zayıf bir duruma düştüğü zamanlar ise güç dengesi,

²⁸ Hans J. Morgenthau, **Uluslararası Politika**, C: I, Çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970, s. 2-14.

uluslararası istikrar ve ulusal bağımsızlık konularında yüklenmiş bulunduğu görevleri yerine getirememektedir”.

Bu tür rıza 1648’den 1772’ye kadar ve 1815’den 1933’e kadar olan dönemlerde kendini göstermiştir. Bu tarihten önceki dönemde mevcut devlet sistemi, aralarında rekabet olan prensliklerden başka birşey değildi.”²⁹

Morgenthau’nun, Westphalia (1648) ve Avrupa Uyumu’nu (1815) kastettiği net anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde yapılan teşebbüsler bu bölümün de konusu olarak güç dengesine örnek teşkil etmektedir. Fakat Morgenthau’nun süreç olarak belirlediği tarih aralıkları tartışmaya müsait siyasal zeminlerle doludur. 1772 yılına kadar Avrupa’da yaşanan Veraset Savaşlarının güç dengesini Amerikan Bağımsızlık Savaşı’na kadar temel olarak yıkmadığını savunduğu görülmektedir. Avrupa Uyumu ile yakalanan ya da varlığı bir ihtiyaç olarak yaşatılmaya ve korunmaya çalışılan güç dengesinin arızaları ise çalışmada sürekli taze tutulmaktadır.

Dimitri Kitsikis Batı’daki güç dengesi fikrini Machiavelli’ye dayandırmaktadır. Ona göre güç dengesi, Machiavelli’nin 16. yüzyılda önerdiği beş İtalyan devletinin güçlerini dengeleyerek bir arada yaşama formülüdür. Bu fikre göre coğrafi sınırları belli birçok devlet Batı’da egemen bir şekilde varlıklarını sürdürebilirler.³⁰

Avrupa siyasal sistemi 17. ve 18. yüzyıllarda, birbirlerine yakın güçteki monarşik yapıların ilişkileri çerçevesinde kendine göre sistemini yenileyen bir güç dengesi varlığı içermektedir. Ancak Fransız Devrimi bu güçler dengesini alt üst etmiştir. Fransa’da artık monarşinin yerine cumhuriyetin gelmesi ve Napoleon’un Avrupada yeni hanedanlar oluşturma gayretleri devrim öncesi Avrupasının siyasal yapısını da derinden etkilemiştir.³¹ Uluslararası sistemin bir tarihi ele alınacak olsa başlıca sebebi Napoleon taarruzları olabilir. Avrupa’da sarstığı siyasal düzen ve devletlerin varlık kaygısı realizmin başat argümanlarından ittifaklara sebep olacaktır.

19. yüzyılın uluslararası ilişkiler bakımından en etkili diplomatik hareketi, adına Avrupa Ahengi de denen 1815 yılında yapılan Viyana Kongresi’nin olduğunu demekte

²⁹ Morgenthau, **Uluslararası Politika**, s. 289.

³⁰ Dimitri Kitsikis, **Türk-Yunan İmparatorluğu**, İstanbul, İletişim, 1996, s. 158.

³¹ Burak Gülboy, **Mutlak Savaş, Birinci Dünya Savaşı’nın Kökenleri Üzerine Clausewitzyen Bir Çözümleme**, İstanbul, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 2014, s. 104.

sakınca yoktur. Bu önemli tarih Avrupa için diplomatik anlamda Westphalia'dan sonra ikinci bir dönüm noktası olmuştur.³² 1815'deki Viyana Kongresi, uluslararası ilişkiler tarihinde, 1648 Westphalia'dan sonra, ilk büyük çok aktörlü uluslararası anlaşmaların düzenlendiği toplantı olmuştur.

Viyana Kongresi'ne giden sürece, Napoleon'un büyük hırsları sebep olmuştur. Fransız İhtilali'nden sonra başa gelmeyi başaran Napoleon, saldırgan tavrıyla Avrupalı devletlerin kendisine karşı birleşmelerine sebep oldu. Batılı Devletler hem Fransız İhtilali'nin getirdiği fikirlerin ülkelerinde yayılmasından korkuyor hem de Napoleon'un Kıta Avrupa'sını egemenliği altına sokmaya çalışmasını engellemek istiyorlardı. Michael Sheehan, 17. yüzyılda kurulan Westphalian Devlet Sistemi'nin Napoleon'un saldırganlığı kadar büyük bir tehlike ile karşılaşmadığını belirtir.³³ Bu tehdidin ve oluşturduğu endişenin boyutu, devletlerin bir araya gelip dengeyi kurma ve sürdürme çabalarından anlaşılmaktadır. Zira, uyum ve denge isteyen devletler aynı zamanda iktisadi, askeri ve stratejik olarak rakip durumundaydılar. Bu nedenle hem Napoleon'un etkileri hem de Batılı devletlerin güç dengesini kurma ve sürdürme gerekçeleri daha çok araştırmacının tarihsel cazibe alanına girmiştir.

Napoleon sadece Avrupa devletleri için değil kendi halkı için de bir tehdit oluşturmıştır. Özgürlüğün bedelini ödeyerek İhtilali getiren halkın yaşam alanını daraltmıştır. İktidarını bu devrime borçlu olan Napoleon adeta bir aile imparatorluğu kurmuş, uygulamaları ile de giderek otoriterleşmiştir.³⁴

Napoleon'un oluşturduğu tehlikeler nelerdi? Napoleon, İngiltere'nin Hindistan'a giden deniz yollarını ele geçirmek istiyordu. 1805 yılında İngiltere'ye yenilene kadar bu hırsından vazgeçmemiştir. Ayrıca, kendisini İtalya Cumhuriyet Başkanlığı'na seçtirmiş ve Cenova'yı da Fransa'ya katmıştır. Buna karşı koymak isteyen Avusturya, Rusya ve İngiltere, 1805 yılında bir ittifak yapmışlardır. Fakat Napoleon hem Avusturya'yı hem de Rusya'yı bozguna uğratmıştır. İngiltere'nin ittifaktaki rolü ise finansal destektir.

³² Avrupa'nın ilk en büyük konferansı olan Westphalia Barışı ile yeni bir düzene doğru adım atan dünyada Protestanlar da yasal olarak varlıklarını kabul ettirmişlerdir. Aralarında eşitliğin kabul edildiği uluslararası sistemin ortaya çıkışını sağlayan Westphalia'yı uluslararası sistem anlamında daha da ilerilere taşıyacak olan Viyana Kongresi'dir. Roderic Davison bu anlaşma için Avrupa İşbirliği kavramının başlangıcıdır der. Bkz. Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, C: I, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Papirus, 1997, s. 14.

³³ Michael Sheehan, **Balance of Power: History and theory**, , London, Routledge, 1996, s. 121.

³⁴ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 4. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995, s. 22.

İsteddiği başarıyı gösteremeyen Avusturya, Venedik ve Dalmaçya'daki topraklarını Fransa'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Napoleon ise bu toprakları müttefiki Almanlar'a vermiştir.³⁵ Napoleon, Alman Prenslüklerini de kendine bağlayarak, Prusya'yı da bozguna uğratmıştır. Bu saldırgan liderin önünde artık engel olarak sadece denizlerde yenemediği İngiltere ve kendisi ile anlaşmayan Rusya vardı.

İngilizler, kıta ablukası siyaseti ile kendilerini Avupa'ya hapsetmek isteyen Fransa'ya karşı deniz ablukası uygulayarak Napoleon'un planını boşa çıkarmıştır.

Napoleon 1812 yılında da Rusya'ya saldırmış ve Moskovayı işgal etmiştir. Fakat açlıktan ve soğuktan zor durumda kalan ordusunu geri çekmek zorunda kalmıştır. 600.000 kişilik Fransız ordusundan ancak 1500 askerle Fransa'ya dönebilmiştir.³⁶

Avrupa devletleri, Fransız İhtilali'nin monarşiyi yıkması ve cumhuriyeti getirmesinden kendi ülkelerindeki iktidarlarının sarsılması endişesiyle korkmuşlardır. Bu ülkeler aralarındaki çatışmalara son verip Fransa'ya karşı birleştiler. Parlamenter yapıya sahip ada devleti İngiltere ve otokratik yönetime sahip Avusturya aralarındaki ideolojik farklılıkları ikinci plana attılar.

Fransız İhtilali gerçekleştiğinde Avusturya ve Rusya, Osmanlı Devleti ile savaş durumundaydılar. Bu savaşa son vermelerinde (1792) Napoleon tehlikesinin etkisi büyüktür. Bu devletler Fransa'ya karşı savaş açtılar. 1792 yılında başlayan ve 1815 yılına kadar süren bu muharebelere İhtilal ya da Koalisyon savaşları denilmiştir.³⁷ Fransa'nın yenilmesiyle Batılı devletler bir daha Napoleon gibi bir liderin ortaya çıkmasını engellemek adına bir girişimde bulundular.

Viyana Kongresi'ne giden sürecin ilk oluşumu Chaumont Antlaşması'dır. 1814 yılında bu antlaşma ile biraraya gelen İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya, Napoleon yenilene kadar birlikte mücadele etme konusunda karar vermişlerdir. “ Avrupa siyasi sisteminin ilk bağlayıcı ittifak antlaşmasıdır”.³⁸ Devletler bir antlaşma yapmazlarsa bir

³⁵ Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, s. 24.

³⁶ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçaglardan 1918'e*, 5. bs., Ankara, İmge, 1997, s. 127.

³⁷ Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, s. 20.

³⁸ Gülboy, *Mutlak Savaş, Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri Üzerine Clausewitzyen Bir Çözümleme*, s. 97.

daha Avrupa'nın böyle bir karışıklığı kaldıramayacağını düşünüyorlardı. Olası yeni bir devrim durumunda eski rejimlerin bir daha tesisinin mümkün olmadığını biliyorlardı.³⁹

1815 yılında yapılan kongre, Batı Avrupa'daki barış ve işbirliği arayışlarında önemli bir kırılma noktası oldu. Kongre, Napoleon Savaşları'nın sonunda Fransız birliklerinin koalisyon orduları tarafından tümüyle yenilgiye uğratılmasının ardından toplandı. Bu kongreyle Avrupa'daki sınırlar ve güçler dengesi yeniden belirlendi. Kıtadaki siyasi yapıyı yeniden şekillendiren bu faaliyete, Osmanlı Devleti hariç tüm Avrupa devletleri katıldı.

Viyana Kongresi'nde Avusturya'yı Metternich, Prusya'yı Hardenberg, Rusya'yı Nesselrode ve İngiltere'yi de Castlereagh temsil etmiştir.⁴⁰ Diplomatlar tarafından çizilen yeni barış müzakeresiyle gücün dengede tutulması hedeflenmiştir.⁴¹ Napoleon'un işgalleri öncesi toprakların dağıtılmasıyla eski düzen kurulmaya çalışılmıştır. Böylelikle Avrupa'da oluşabilecek savaşlara da engel olunmaya çalışılmıştır. Amaç Avrupa'da istikrarı devam ettirebilmektir.

Bu başat beş devlet, kendilerini diğer devletlerden daha güçlü görmüşler ve Avrupa Barışı'nın da koruyucusu olarak adlandırmışlardır. Bu nedenle kendilerini birinci sınıf güçler (first-rate powers) ve çağdaşları diğer devletleri ikincil devletler (secondary states) olarak görmüşlerdir. Avrupa düzeninin sürdürülebilmesi için ikincil kategorideki devletler üzerinde sorumluluklarının olduğu düşüncesiyle politikalarını üretmişlerdir.⁴² Osmanlı Devleti'ne de bu politik bakış açısıyla yaklaştıkları görülecektir.

³⁹ Eric Hobsbawm, **Devrim Çağı 1789-1848**, Çev. Bahadır Sina Şener, 3. bs., İstanbul, Dost Yayınları, 2003, s. 112.

⁴⁰ Georges-Henri Soutou, **Avrupa Birliği Tarihi 1815'ten Günümüze**, Çev. Eylem Alp, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yay, 2014, s.66.

Viyana Kongresi'nde, temel olarak 1814'te Napoleon'a karşı İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya tarafından Dörtlü İttifak'ı kuran Chaumont Andlaşması'ndan esinlenilmiştir. Chaumont Andlaşması'na göre imzacı devletler, düzenlemeleri 20 yıllığına korumayı taahhüt etmişlerdir. Böylece "Avrupa Uyumu" (Concert of Europe) kurulmuştur. Avrupa Uyumu'na göre Avrupa'da barışı tesis etmek için imzacı devletler kongrelerle toplanacaklardır. Bkz. Hüner Tuncer, **Osmanlı ve Büyük Güçler (1815-1878)**, 1. bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2009, s. 2.

⁴¹ James L. Richardson, **Crisis Diplomacy: The Great Powers since the Mid-Nineteenth Century**, Cambridge, 1994, Cambridge University Press, s.228.

Alınan kararlar için bakınız: Edouard Driault, "The Coalition of Europe Against Napoleon" **The American Historical Review**, Vol. 24, No. 4, July, 1919, pp. 603-624 (Çevrimiçi), erişim tarihi: 24 Mayıs 2021, <https://www.jstor.org/stable/1835810>, Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, s. 38-40.

⁴² F. R. Bridge, Roger Bullen, **The Great Powers and European States System 1814-1914**, 2. bs., Harlow, Longman, 2005, s. 1-2.

Aslında devletler çok farklı çıkarlarla biraraya gelmişlerdi. İngiltere parlamenter yapıya sahip emperyal devletti ve giderek genişlemekte olan Avrupa dışı çıkarları vardı. İngiltere, Fransa'nın gücünü ve genişlemesini sınırlandırmak ve Manş Denizi'nin güvenliğini sağlamak istiyordu. Fransa'nın gücünü istediği sınırdan tutmak için Belçika ve Hollanda'nın birleşmesini destekliyordu. Ayrıca Avusturya'nın güçlenmesini engellemek adına Fransa'yı da yer yer destekliyordu. Rusya'nın güçlenmesini engellemek için Prusya'yı desteklemekten çekinmiyordu.⁴³

Çok uluslu ve otokratik bir kara devleti olan Avusturya, Rusya'nın yükselmesini Prusya ile olan mücadelesine ara vererek sağlamak istiyordu. Rusya da, Viyana'nın doğusunda hakimiyetin kendisinde olduğunu bu devletlere kabul ettirmiş olacaktı. Yani Rusya, İngiltere, Prusya ve Avusturya çıkarlarının birleştiği bir ittifak sağlanmış oluyordu. Fransa ise zaten yenilmiş bir taraftı. Devletler ittifaklarını Fransa'ya karşı değil de Napoleon'un şahsına karşı olma üzerine inşa ederek pragmatik bir politika izlemişlerdir.⁴⁴ Bu politika ile Fransa'ya ve Fransızlara değil de kendi halkını büyük tehlikelere atan bir macerapereste karşı koymuş olma algısını seçmişlerdir.

1831 yılında gerçekleştirilen Londra Konferansı'nda Fransa da Avrupa Ahengi'ne dahil olmuş ve Belçika'nın bağımsızlığına karar verilmiştir. Bu bağımsızlığın Avrupadaki güç dengesine hizmet edeceği şeklinde ortak sonuca varılmıştır.⁴⁵

Morgenthau, güç dengesinin farklı yöntemleri olduğunu belirtir. Bunlar, böl ve yönet politikaları, silahlanma, tazminat ödenmesi ve ittifaklar şeklindedir.⁴⁶ Morgenthau ayrıca ittifakları tamamlayıcı, özdeş ve ideolojik amaçlara ayırır. Bu bağlamda, 1815 ittifakının tam olarak ideolojik bir gaye taşıdığını dile getirir.⁴⁷ Morgenthau'nun bu ittifakı, ideolojik amaç için örnek vermesinin sebebi, ittifakta Hristiyanlığa ve Avrupa'nın moral değerlerine yapılan vurgudan kaynaklı olsa gerek. Viyana Kongresi'nde alınan kararlar arasında, devletlerin birbirlerine ve kendi tebaalarına karşı olan ilişkilerinde Hristiyanlık kaidelerine uymaları şeklinde bir madde vardır.⁴⁸ Bu

⁴³ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, TTK, 1997, s. 75.

⁴⁴ Georges-Henri Soutou, **Avrupa Birliği Tarihi 1815'ten Günümüze**, s. 68.

⁴⁵ Morgenthau, **a.g.e.**, s. 285.

⁴⁶ **A.g.e.**, s. 231-235.

⁴⁷ **A.g.e.**, s. 238.

⁴⁸ **A.g.e.**, s. 284.

maddeden hareket ile ittifakın ideolojik olarak değerlendirilmesi reel politik açıdan uzak gözükmemektedir. İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın kendi çıkarları için böyle bir ittifak teşebbüsünde bulundukları gerçeği ise ideolojik vasfının çok önündedir. Belki ittifaka moral değer katması bakımından Hristiyanlığa atıfta bulunulmuştur. Fakat kongrede Papa'nın herhangi bir etkisi olmadığı gibi Papa'ya dair bir vurgu da yoktur. Bu kongrenin yapılmasına sebep olan Fransa'nın Hristiyan bir halka sahip olduğu aşikârdır.* Güç dengesinin yöntemlerinden ittifakların ortak çıkar amaçlı olması salt gerçek iken, ideoloji gibi bir vasfın bu işbirliğine motivasyonu artırmaktadır demek sakınca yoktur.

Bu antlaşmaya zamanla diğer Avrupa ülkeleri katılsa bile Papa hiçbir dönem dahil olmamıştır. Fakat bazı tarihçiler antlaşmanın yine de din gibi ideolojik bir amaç taşıdığını dile getirir. Çünkü, bu ittifak ile Fransız İhtilali'nin getirdiği bütün devrim nimetleri yasaklanmak ve unutturulmak istenmiştir.⁴⁹ Antlaşmanın yeni düzeni reddetme ve eski sistemi koruma ve ihtiyaca göre tesis etme özelliğinden dolayı Norman Davies'de gerici bir ruhunun olduğunu belirtir. Çünkü Fransız Devrimi en çok monarşileri tehdit etmişti ve halkların demokratik taleplerinin engellenmesi gerekliydi.⁵⁰ Özellikle de Fransız Devrimi'nin getirdiği özgürlüklerden halkların etkilenmemesi ve eski düzenin devamının sağlanması amaçtı. Bu antlaşma her ne kadar eski düzenin tesisini gerçekleştirmiş gibi gözükse de bu durum sınırlarla yani fiziki harita ile sağlanmıştı. Oysa halkların milliyetçilik ve özgürlük hareketleri sınırlandırılmamıştı.

Güç dengesi teorisyenlerini eleştiren Schroeder, Avrupa siyasal sisteminin bir güç dengesi modeli olmadığını savunmakta ve tüm devletlerin politik eşitlik etrafında kendi varlıklarını sürdürdüklerini belirtmektedir.⁵¹ Neorealist paradigmanın en önemli ismi olan Kenneth Waltz, güç dengesinin devletlerin bilerek istedikleri bir amaç olmadığını bunun bir sonuç olduğunu belirtir. Waltz, uluslararası sistemin yapısı gereği anarşik olduğunu ve bu durumun devletlerin isteği dışında güç dengesi odaklı

* Napoleon'un Avrupa ve dışında estirdiği ağır saldırgan politikalar üzerinde ayrıca durulmaktadır. Bkz. s. 14-15.

⁴⁹ **Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi)**, C: I, Ed., Vladimir Potyemkin, Çev. Atilla Tokathı, 2. bs., İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2009, s. 387.

⁵⁰ Norman Davies, **Avrupa Tarihi**, Çev. Kudret Emiroğlu, Burcu Çıgman, Elif Topçugil, Suat Kaya, Ankara, İmge, 2006, s. 809-810.

⁵¹ Paul W. Schroeder, *The Nineteenth Century System, balance of Power or Political Equilibrium*, **Rewiev of International Studies**, Vol: 15, No: 2, 1989, s. 135-153.

politikaları ortaya çıkardığını belirtir.⁵² Bu tanıma uygun 19. yüzyılda Waltz'ı hem haklı kıldırarak hem de haksız kıldırarak bir çok tarihsel olay vardır. Bu tarihsel vakayı Waltz'ın paradigmasıyla uygun bir akademik yaklaşım olarak Norman Rich'de görüyoruz. Norman Rich, Metternich, Osmanlı Devleti çökerse bu miras üzerinden Avrupalı büyük güçlerin vereceği miras kapma mücadelesinin politik anarşiye sebep olacağını düşündüğünü belirtir. Özellikle de Metternich, Rusya'nın dominant olmasını bu bölgede büyük tehlike olarak görüyordu.⁵³ Var olan stratejik, ekonomik, diplomatik, siyasi ve askeri gücünü muhafaza etmek ve pekiştirmek için güç dengesinin yanında olan büyük devletlerin yanı sıra bu güce ulaşmak isteyen küçük devletlerin de varlığı, Waltz'ın devletlerin isteği dışında izledikleri güç dengesi siyasal ivmesi ile bir paradoksa neden olmaktadır. Bu nedenle 19. yüzyıl Avrupa siyasal sistemini, klasik realist paradigmanın güç dengesine yaklaşımı, neorealist paradigmadan daha tanımlayıcıdır. 19. yüzyıl Avrupa siyasal sistemine bakıldığında realist paradigmanın yaklaşımlarına Avrupa Ahengi'nin isabetli bir örnek olduğu görülmektedir.

Burak Gülboy, gerek güç dengesi teorisyenlerinin gerek güç dengesini eleştiren teorisyenlerin vardığı kaçınılmaz noktanın Avrupa siyasal sisteminin büyük güçler tarafından şekil verildiği gerçeğini vurgulamaktadır.⁵⁴ Bu bakış açısını genişleterek yine büyük güçler tarafından sadece Avrupa siyasal sistemine değil çevre coğrafyaların da siyasal sistemine şekil verildiği ya da verilme çabalarında bulunduğu tarihsel bir gerçeklik ile karşılaşmaktayız. Çünkü büyük güçler, güçlerini sarsacak hiçbir sarsıntının olmasını istemeyeceklerdir. Özellikle İngiltere'nin 19. yüzyılın son çeyreğine kadar (1877-1878) Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma çabaları ve bir yandanda Rusya'nın nüfuz alanına girmemesi için Balkanlarda verdiği mücadele güç dengesi amacının en somut örneklerindendir.

Sömürgeleşmeye dolayısıyla emperyalizme giden süreç güç dengesinden bağımsız değildir. Avrupalı devletler kendi kıtalarında istikrarı muhafaza edebildikleri sürece çevreye açılarak yeni pazarlar elde etmektedirler.

⁵²Gülboy, **Mutlak Savaş, Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri Üzerine Clausewitzyen Bir Çözümleme**, s. 101. Bkz. Kenneth Waltz, **Man, The State and War**, 2. bs., New York, Columbia University Press, 1959, s. 159-190.

⁵³ Rich, **Great Power Diplomacy 1814-1914**, s. 47.

⁵⁴ Gülboy, **Mutlak Savaş, Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri Üzerine Clausewitzyen Bir Çözümleme**, s. 106.

Güç dengesinin doğal bir hukuku, ve kendini ayarlayabilme gibi bir görünmez etkileşimi vardır. “(The balance of power took on the appearance of a natural law, self-operating and selfadjusting...).”⁵⁵ Güç dengesinin Batılı devletler için büyük bir imkân sağlama cazibesi vardı. Bu cazibeler bütün bir çalışmada karşımıza aşama aşama çıkmaktadır. Güç dengesinin büyük vazgeçilmezliği pozisyonunuzu, sahip olduklarınızı koruyarak yeni kartlar elde etme ihtimalini barındırmasıdır.

Uluslararası sistem (1648) Westphalia Düzeni’nden sonra eşit egemenlik anlayışı ile şekillenmiş, zaman içinde farklı hallere dönüşmüştür. Dünya, 19. yüzyıla Fransız, Amerikan ve endüstri devrimleriyle girmiş, sömürgeleşmeye ve emperyalizme giden süreç hızlanmıştır. 1789 Fransız İhtilali’nin getirdiği milliyetçilik fikirleri ve 1848 devrimin yaydığı özgürlük hareketleri çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti’nin kaderini de yakından etkilemiştir.

19. yüzyılda dünya tarihine damgasını vuran gelişmeler ya Avrupa Kıtası’nda yaşanmış ya da Avrupalı devletlerce gerçekleştirilmiştir. Bu durumu Norman Davis’in sözleriyle ele alırsak:

“On dokuzuncu yüzyılda daha önceden bilinen her şeyi aşan bir dinamizm vardır. Avrupa, daha önce asla olmadığı kadar güçle titreşime geçmiştir: Teknik güçle, iktisadi güçle, kültürel güçle, kıtalar arası güçle. Bu yüzyılın başlıca simgeleri motorlardı; lokomotifler, gazhaneler, elektrik dinamoları. “Güçlü olanın hayatta kalmasını” öven popüler evrim görüşüyle olsun, en sağlam sınıfın zaferini vaaz eden tarihi materyalizm felsefesiyle olsun, üstün insan kültüründe veya emperyalizmin kuramı ve pratiğinde olsun; ham güç başlı başına bir değer haline getirilmiş gibiydi.”⁵⁶

19. yüzyıl Osmanlı coğrafyasını analiz etmenin imkânı ancak Avrupa Kıta Sistemi’ni anlama ile gerçekleşecektir. Bu yüzyılda Avrupa’ya hakim olan siyasi hareketler adına Avrupa Ahengi denen süreç ile çevrilidir. Bu ilişkiler ağı Osmanlı Devleti’ni de çok yakından ilgilendirmektedir.

⁵⁵ A.J.P. Taylor, “ International Relations: The European Balance of Power” **The New Cambridge Modern History: XI. Material Progress and World-Wide Problems 1878-98**. Ed. by F. H. Hinsley, V. XI., Cambridge University Press, 2008, s. 542.

⁵⁶ Davies, **Avrupa Tarihi**, s. 807.

Avrupa 1815-1848 yılları arasında devrim öncesinin Fransa'sına kavuşmuş bir halde muhafazakar ve tutucu, 1848-1871 yılları arasında reformcu ve 1871-1914 yılları arasında da rekabetçi politikalarla tarihte yerini almıştır.⁵⁷ Bu rekabet politikasından mütevellid belki de en büyük mücadeleyi Osman Devleti verecektir.

19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin kaderini etkileyen ve dünyanın da en güçlü öteki devletleri İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya ve Rusya'dır. 1875 yılında İngiltere'nin nüfusu sömürgeleriyle birlikte 303 milyon, Almanya'nın nüfusu 42 milyon, Fransa'nın 45 milyon, Rusya'nın 89 milyon, Avusturya'nın 38 milyon, İtalya'nın 27 milyon, İspanya'nın 25 milyondur. Osmanlı Devleti'nin nüfusu ise 64 milyon civarındadır.⁵⁸

19. yüzyılın süper gücü olarak adlandırılan İngiltere, modernizasyonunda ilk olarak başladığı ülke olarak genellikle kabul edilmektedir.⁵⁹ Bu modernizasyonu başarabildikleri ölçüde de ülkeler ekonomik, politik ve askeri alanlarda güçlenmişlerdir. Bunun sonucunda genel bir ifade ile iki farklı ekonomik ülke tablosu ortaya çıkmaktadır. Batıda ve Kuzeyde endüstrileşmenin arttığı devletler, doğuda ve güneyde ise endüstrileşmeye çalışan fakat modernleşemeyen devletler görülmektedir. Bu ikinci grup birinci grup için hammadde, ucuz iş gücü ve pazar demektir.⁶⁰ İngiltere, donanma, deniz ticareti, iktisat, sanayi, uluslararası ticaret, sömürgeleşme, büyük şehirlere sahiplik, eğitim, siyasi istikrar ve parlamenter sistemiyle dünyanın geri kalan ülkelerinden büyük farkla öndedir. İngiltere'nin yalnızca kara ordusu istenen güçte değildir. Almanya ise 1871 yılında birliğini tamamladıktan sonra giderek güçlenmiştir. Dönemin en büyük kara ordusuna sahip olmuştur. Almanya'nın sömürgesi yoktur ve iktisadi anlamda İngiltere'nin gerisindedir. Fransa ise 1870 ve 1871 yılları arasında Almanya ile yaptığı savaştan ağır yenilgi almıştır. Siyaseten de Fransa 1870'li yıllarda karışıklık içindedir. Batı medeniyetine yabancı olan Rusya'da sert bir mutlakiyetçi yönetim tarzı vardır. Çar II. Aleksandr liberal reformlar uygulayarak iyileştirici reformlar yapmaktadır.⁶¹

⁵⁷ A.g.e., s. 811.

⁵⁸ Yılmaz Öztuna, **II. Abdülhamid-Zamanı ve Şahsiyeti**, İstanbul, Kubbealtı, 2008, s. 33-34.

⁵⁹ Davies, **Avrupa Tarihi**, s. 812. Davies, Modernizm ile karıştırılabilen Modernizasyonun anlaşılabilirliğinin üzerinde önemle durmaktadır: "Modernizasyonun çıkış noktası, geleneksel kırsal, köylü tabanlı toplumdur; burada halkın çoğu toprak üzerinde çalışarak kendi gıdasını üretir; varış noktası ise, modern tip kentleşmiş ve sanayileşmiş toplumdur; burada halkın çoğu yaşamını kentlerde ve fabrikalarda kazanır." Bkz. a.g.e., s. 812.

⁶⁰ Davies, **Avrupa Tarihi**, s.813.

⁶¹ Öztuna, **II. Abdülhamid-Zamanı ve Şahsiyeti**, s. 34.

Osmanlı Devleti'nin yakın ilişkiler içinde olduğu İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya ve Almanya'nın politikaları Viyana Kongresi'nin atmosferinin etkisi altındadır. Batılı devletler hem Viyana Kongresi kararlarına sadık kalmaya çalışacak hem de çıkarları gereği bu atmosferdeki havadan uzaklaşmamış gibi yaparak hedeflerine ulaşmaya çalışacaklardır. Bu kongre kararları ileride onların çıkarları için tarih olarak kalacaktır. Uçarol, Avrupa Ahengi'nin Birinci Dünya Savaşı'na (1914) kadar devam ettiğini belirtir.⁶² Morgenthau da Avrupa Siyasal Sistemini korumak için yapılan bu ittifakın aksayan zamanlara rağmen varlığını devam ettirdiğini belirtir.⁶³ 1815 sonrasında Ahengi oluşturan devletlerin (İngiltere, Almanya, Avusturya ve Rusya) gizli gizli yaptıkları antlaşmaların, birbirlerinin çıkarlarına ters giriştikleri savaşların, bu uyumu 1914 öncesinde bozup bozmadığı konusu tartışmalıdır. Güç dengesinin rızaya dayalı bir ittifakla gerçekleştirildiği savıyla değerlendirirsek yaşanan siyasal ve fiziki değişimlerin ahengi bozmadığını görürüz. Yapılan savaşlar sonucunda gerçekleştirilen yeni düzenlemelere diğer devletlerin razı olması (93 Harbi sonrası Berlin kararları) 1815 yılında kurulan düzenin işlerliğinin göstergesidir.

II. Bismarck'ın Almanya'sı ve Osmanlı İlişkileri

19. yüzyılın son çeyreğini inceleyen çalışmamızın Almanya Devleti'ne ilişkin kısmı, Bismarck çatısı altında incelenmektedir. Çünkü, bu dönemde (1877-1878) Almanya demek Bismarck demektir.⁶⁴ Bismarck, Almanya'yı güç dengesinde, rakipleri ile büyük mücadele vererek bir aktör durumuna getiren siyasal portredir.

Batı Avrupa, 1850'den itibaren sanayi toplumunun tüm özelliklerine kavuşmuştur.⁶⁵ Almanya'nın da bu niteliklere kavuşması Bismarck politikalarıyla oluşmuştur. Bismarck tarih sahnesine 1862 yılında hükümet bakanı olarak çıkmıştır.⁶⁶

⁶² Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 4. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995, s. 7.

⁶³ Morgenthau, **a.g.e.**, s. 285.

⁶⁴ Kaynaklarda Almanya ile Bismarck'ın adeta eş tutulduğu belirtilmektedir. Almanya'ya giden bir kimseye Almanya'dan ziyade Bismarck ile ilgili sorular sorulduğu belirtilmektedir. John A Kasson, "Otto von Bismarck, Man and Minister", **The North American Review**, Ağustos 1886, C: CXLIII, No.: CCCLVII, s. 105. Bekir Sıtkı Baykal, Bismarck'ı Almanya'nın yetiştirdiği en büyük devlet adamı olarak tanımlamaktadır. Bkz. Bekir Sıtkı Baykal, **Yüzüncü Yıl Dönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler**, s. 195.

⁶⁵ İlber Ortaylı, **II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı'da Alman Nüfuzu**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1981, s.1

⁶⁶ Rich, **Great Power Diplomacy 1814-1914**, s. 189.

Norman Davies, Bismarck için, döneminin en güçlü endüstrisi ve ordusunu oluşturan yüzyılın devlet adamı benzetmesini yapar.⁶⁷ 1815 yılında gerçekleşen Viyana Kongresi sonrasında Almanya dağınık, küçük devletçiklerden oluşmaktadır. Almanya, otuz beş devlet ve dört serbest şehirden oluşan bir konfederasyondur.⁶⁸ Alman devletler için ideolojik olarak politik birliği sağlayacak ortak payda milliyetçiliktir. Bismarck bu duygunun altını doldurmuştur.⁶⁹ Almanya, 1871 yılında Bismarck önderliğinde birliğini tamamlayana kadar Prusya olarak tarihte yer almıştır.

Yüzyılın başında Metternich'in çizdiği profil adeta Bismarck'ın siyasi şahsiyetinde yeniden belirmiştir.⁷⁰ Bismarck, Metternich'in güç dengesinin hayatta kalmasını sağlamak için verdiği mücadeleyi üstlenmiştir. Bu güç dengesinin bozulmaması için verdiği uğraşı, Alman Birliğini sağlamasından sonra vazife edinmiştir. Bismarck'ın temel politikası Alman birliğini sağladıktan sonra Avrupa'da dengeyi korumaktır. Metternich'in Viyana Ahengi ve sonrasında korumak için uğraştığı muhafazacı diplomasisinin, yüzyılın bu son çeyreğinde Bismarck'ın gölgesinde olduğu görülmektedir.

Bismarck realist politikacı tanımına tam anlamıyla örnektir. Norman Rich, Bismarck için gerçek bir realist olarak reel politığın üssü tanımlamasını yapar.⁷¹ Onun hatıratındaki ifadeler kendisinin güç odaklı siyasal amaçlarını içermektedir.

“Küçük devletlere, Prusya'nın üstünlüğünü göstermek zorunda olduğumuz hakkındaki fikrime siz de iştirak ediyorsunuz. Fakat konfederasyon tarafından alınan kararlar dâhilinde bunun için ne gibi imkânlarımız var? On yediye karşı bir oyumuz olduğuna ve Avusturya da bize muhalif bulunduğu göre fazla birşey yapılamaz... Avrupa'nın ortasında böyle pasif bir plansızlıkla hareket edemeyiz. Bu plansızlık 1805'teki gibi bizim için tehlikeli olabilir; eğer çekiç olmak için bir şey yapmaz isek örs haline geliriz...”⁷²

⁶⁷ Davies, **Avrupa Tarihi**, s. 808.

⁶⁸ Kemal Beydilli, “Prusya”, **DİA**, C: XXXIV, İstanbul, 2007, s. 355.

⁶⁹ Rich, **Great Power Diplomacy 1814-1914**, s. 184.

⁷⁰ Metternich'in Avrupa'da korumak istediği sistemi, Bismarck'ın Alman Birliğini sağladıktan sonra tesis ve muhafaza siyasetine dair bkz. L. Cecil Jane, **From Metternich to Bismarck: A Textbook of European History, 1815-1878**, Oxford, Clarendon Press, 1910.

⁷¹ Rich, **Great Power Diplomacy 1814-1914**, s. 185.

⁷² Otto von Bismarck, **Düşünceler ve Hatıralar**, Çev. Nejad Akipek, C: I, İstanbul, MEB Yayınları, 1991, s. 282-283.

Bismarck'ın dış politikası devletler arasında denge siyasetine dayanıyordu. Bu politika, Fransa'yı pasif tutarak, Avusturya ve Rusya arasında bir barış hali sürdürmeye dayanıyordu. Bismarck'ın sömürgeleşme gibi bir politikası da yoktur. Çünkü, Almanya'nın güçlü deniz donanması yoktu. Bu yüzden mevcut hali koruma siyaseti dış politikasının ana gayesi olmuştur.

Osmanlı Devleti ile birliğini tamamlayan Almanya arasında diplomatik ilişkiler 1873 yılında başlamış ve 1874 yılında karşılıklı olarak büyükelçilik seviyesine çıkarılmıştır.

Osmanlı Devleti ile Almanya, Abdülhamid döneminde barışçıl ilişkiler sürdürmüşlerdir. Karal, Abdülhamid'in Almanya'ya dair ön yargılarının pozitif olduğunu belirtir. Karal, Abdülhamid'in şehzadelğinde amcası Padişah Abdülaziz ile gittiği Avrupa seyahatinden sonra Almanlara sempati beslediğini belirtmektedir.⁷³ İki lider arasında bir benzetme yapılırsa Abdülhamid de Bismarck da mevcut statükoyu korumak istiyorlardı.

Karal, Osmanlı-Almanya ilişkilerinin gelişmesinin Osmanlı Devleti'nin diğer Avrupalı güçlerle olan münasebetlerini de temelden değiştirdiğini belirtir. Karal, bu değişikliğin Osmanlı dış ilişkilerinde bir dönüm noktası olduğunu ve Osmanlı Devleti yıkılana kadar da devam ettiğini belirtir.⁷⁴ Büyük tarihçinin ifadelerinden sanki Almanya ile ilişkilerin gelişmesinden dolayı Abdülhamid'in Avrupalı devletlerle olan ilişkilerinde bir değişiklik olduğu varsayımı anlaşılabilir. İfadelerin bu minvalde

⁷³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C: VIII, Ankara, TTK, 1995, s. 173. Abdülhamid'in Almanlara olan sempatisi birçok kaynakta yer almaktadır. Özellikle Alman Halkının liderlerine olan sevgisi ve askeri disiplini, Abdülhamid'in hayranlığına sebep olmuştur. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Atıf Hüseyin Bey, **Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri: Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıraları (1909-1918)**, Haz. Metin Hülagu, 3. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2010. "Ben bunu "Almanya'da iken gözümle gördüğüm için zamanımda hep askerlik hususunda Almanya'yı taklit ettirdim. Tahsil için zabıt gönderdim. Almanya'dan muallimler celp ettim. Bunun için de evvela şimdiki imparatorun babasından ve bilahere kendisinden müadesini aldım. Prens Bismarck ahabım idi. Ona yazdım. İmparatora yazdım. Sefire de o yolda talimat verdim. Zabıtlarımızı ordusuna kabul ettiler. Bize muallim gönderdiler. Bir dostluk tesis ettim. Sebebi de orada gördüğüm terbiye-i askeriye'nin hiçbir yerde makisi olamaması idi". **A.g.e.**, s. 198-200. Ayşe Osmanoğlu da babasının Bismarck sevgisinden bahseder: "Bismarck hakiki diplomattı ve Avrupa'nın ruhunu bilirdi. Kendisiyle hususi muhaberatım vardır. Aramızda karşılıklı birçok mektuplar gönderilmiştir" dediğini eserinde belirtir. Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid**, Ankara, Selçuk Yayınları, 1986, s. 55.

⁷⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, C: VIII, 6. bs., Ankara, TTK, 2007, 161.

olduğunu düşünürsek bir hususun altını çizmek gerekir. Çünkü, Rusya ve Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri, Osmanlı Devleti'ni yeni müttefik arayışlarına itmiştir. Bir sonraki başlıkta görüleceği gibi İngiltere'nin de Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçip şark topraklarından faydalanma siyasetine yönelmesi Osmanlı Devleti'ni Almanya'ya yaklaştırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile uyumlu diplomatik siyasetinin bazı sebepleri vardı. Birliğini tamamlayan ve Avrupada mevcut düzenin bozulmasını istemeyen Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin topraklarında gözü yoktu. Ortodox ya da Katolik olmayışı başka bir ifade ile Protestan oluşu da Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyanlar üzerinde nüfuz sağlama girişimine neden olmuyordu.⁷⁵ Ayrıca Bismarck'ın Osmanlı Devleti'ne yönelik politikasında toprak elde etmek gibi bir amacı yoktu. Şark Meselesi'ne diğer Avrupalı devletler gibi yaklaşmamaktadır. Çünkü herhangi bir menfaat beklentisi yoktur. Dış politikanın amacı uluslararası sistemde istikrarı bozacak ihtimallerin kontrolünün sağlanması şeklindedir. Bu nedenle tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Bununla birlikte Almanya ile Osmanlı Devleti'nin ortak sınırları da yoktur. Osmanlı Devleti ise topraklarından pay kapma yarışında olmayan Almanya'nın Avrupalı devletleri yenip birliğini sağlamasından son derece memnun olmuştur.

Osmanlı Devleti ile Almanya'nın dış politikada etkileşime girecekleri diplomatik saha Berlin Kongresi'ndeki siyasal süreç olacaktır. Almanya, Avrupa'nın düzenini temelden değiştirecek bir kongrede tüm diplomatik manevralarıyla masada etkili olacaktır.

Çalışmanın konusu itibari ile Bismarck ile Osmanlı Devleti arasındaki en önemli diplomatik mevzu Berlin Kongresi ve sonrasındaki siyasal süreçtir. Birinci bölüm 1878 yılına kadar olan dönemi kapsadığından, ikinci ve üçüncü bölümde bu kongre ve Bismarck etkisi ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

⁷⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, s. 163.

III. İngiltere ve Osmanlı İlişkileri

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik dış politikası 18. yüzyıla kadar ticari amaçlar içermektedir. İngiltere için Akdeniz ve Boğazların önemi ve korunması 18. yüzyılla birlikte bir ülkü haline gelecektir.⁷⁶ İngiltere ve Osmanlı Devleti münasebetleri, 16. yüzyılın sonlarından 1878 yılına kadar genellikle birbirini destekleme şeklinde gelişmiştir. Osmanlı Devleti'nin çöküşünün başlangıç tarihi olarak anılan ve 1683 yılında başlayıp 1699 yılında sona eren büyük savaşın sulha ermesi için İngiltere Osmanlı Devleti'ne destek olmuştur.⁷⁷ İngiltere, bu tarihten itibaren gerek Batılı komşularını sınırlamak gerek Rusya'nın güçlenmesini engellemek adına Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü 1878 yılına kadar korumaya çalışmıştır.

İngiltere, Fransa'nın kontrolünde Akdeniz'de yaptığı ticaretlerle Osmanlı Devleti ile ilişki kurmaya başlamıştır. Fransız Bayrağı'ndan kurtulmak isteyen İngiltere 1578 yılında Osmanlı Devleti'nden Akdeniz'de ticaret yapabilmek için izin isteyerek uzun yüzyıllar sürecek Osmanlı-İngiliz ilişkisini başlatmıştır. Fransa ve Venedik'in itirazına rağmen Osmanlı Devleti, Akdeniz'de serbestçe ticaret yapma hakkını aynı şekilde İngiltere'ye de 1580 yılında vermiştir.⁷⁸ 1583 yılında İngiltere de Osmanlı Devleti'nde ilk daimi temsilciliğini açarak Osmanlı-İngiliz resmi diplomatik ilişkilerini başlatmıştır.⁷⁹

İngiltere'nin İstanbul, Halep, İskenderun ve diğer bazı Osmanlı vilayetlerinde artan ticaret hacmi ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri artmış ve Osmanlı Devleti

⁷⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi- Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C: V, 8. bs., Ankara, TTK, 2007, s. 207.

⁷⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C: VI, 5. bs., Ankara, TTK, s. 211-212.

⁷⁸ Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında ilk serbest ticaret 1580 yılında III. Murat tarafından I. Elizabeth'e gönderilen ahidname ile başlamıştır. 1581 yılında Londralı tüccarlar tarafından Turkey Company kurulmuştur. 1592 yılında ise Turkey Company kendini büyüterek Levant Company olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Bu tarihten sonra da Osmanlı-İngiliz ticari ve diplomatik münasebetleri Levant Company adlı kuruluşla yürütülmüştür. 1825 yılında bu kuruluş tasfiye edilmiştir. Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri" **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Haz. İsmail Soysal, Ankara, TTK, 1999, s. 180.

⁷⁹ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 4. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995, s. 54.

de tarihinde ilk olarak elçisini, geçici görevle 1607 yılında İngiltere'ye göndermiştir.⁸⁰ Daimi elçilerin gönderilmesine ise ancak III. Selim döneminde başlayan Osmanlı Devleti, yine ilk daimi elçisini 1793 yılında İngiltere'ye göndermiştir. Böylelikle İngiltere, Osmanlı Devleti'nin daimi temsilcilik kurduğu ilk ülke olmuştur

İngiltere ilk olarak 1713 yılında Cebelitarık'a yerleşmiştir. Bu tarihten sonra Akdeniz'de üstün olma durumunu hiçbir devletin egemenliğine bırakmama politikası yürütmüştür. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası ise ilk defa 1791 yılında İngiltere başbakanı William Pitt tarafından dile getirilmiştir.⁸¹ Bu politikanın pratiği ise 1798 yılında Napoleon Mısır'a saldırdığında yürürlüğe konmuştur. İngiltere, Fransa'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. İngiltere ile başlayan bu ittifak ilerletilmiş ve 1799 yılında Sultan III. Selim tarafından İngiliz ticaret gemilerine Karadeniz'de dolaşma ve ticaret yapma ayrıcalığı tanınmıştır. Osmanlı Devleti ilk kez bir devlete böyle bir ayrıcalık tanımıştır.⁸²

19. yüzyıla gelindiğinde İngiltere dış politikası, kendi sömürge güvenliğini sağlamak adına tamamen güç dengesi aracılığıyla yürütülmüştür. Morgenthau'nun "İngiltere, sadece ve sadece en güçlü kim ise veya potansiyel olarak başat tiran kim ise onunla hesaplaşır",⁸³ şeklinde değerlendirdiği ada ülkesi, 19. yüzyılda dengenin dengeleyicisi rolünü üstlenerek statükonun bozulmaması için politikalar yürütmüştür. Dengenin bozulacağını anladığında ise zayıf halkayı güçlendirerek yeni bir gücün çıkmasına izin vermemiştir.

İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi, 19. yüzyılda artık bütün Avrupa'yı etkisi altına almıştır. Birbirleri ile yarışan Avrupa ülkeleri, yeni pazar arayışları ile kıtaları dışındaki ülkelere göz dikmişlerdir. Avrupa ülkeleri Osmanlı Devleti'nin en zayıf olduğu yüzyılda düşük maliyetlerle çok fazla mal üretebilen iktisadi yapılara kavuşmuşlardır.⁸⁴ Hindistan'da büyük bir sömürge imparatorluğu kuran İngiltere, bu yolun güvenliği için de Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü desteklemiştir.

⁸⁰ A.g.e., s. 45

⁸¹ J. Holland Rose, "Great Britain and the Eastern Question", *The Journal of International Relations*, C: XII, No: 3, 1922, s. 307-308.

⁸² Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 86.

⁸³ Morgenthau, *a.g.e.*, s. 257.

⁸⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 8. bs., İstanbul, İletişim, 2013, s. 193.

İngiltere'nin hem sömürgelerine giden Akdeniz'i koruma politikası hem Rusya ve Avusturya'nın Balkanlarda güçlenmesini engellemek adına desteklediği Osmanlı Devleti'ne karşı gelmekten geri durmadığı olaylar da vakidir. 1827 yılında, Navarin'de Fransa ve Rusya ile birlikte Osmanlı donanmasının bozguna uğratılmasını İngiltere'de desteklemiştir. 1815 yılından itibaren izlediği güç dengesi siyaseti gereği Osmanlı topraklarını koruyan İngiltere'nin bu tavrı, koruma politikasının ilk istisnasıdır.⁸⁵ İngiltere'nin bu karşı siyasetinde şüphesiz Yunanistan'ın bağımsızlığına giden süreci destekleme politikası vardı. Çünkü, Balkanlarda ki Hristiyanları koruma siyaseti uygulayan Rusya'nın nüfuzunun daha fazla artmasını istemiyordu. İngiltere'nin reel politiği, güçlenmesini engellemek istediği Rusya'ya karşı Balkanlarda siyasal etkisini hissettirmesine dayanıyordu.

İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak için, Rusya'nın Osmanlıya karşı ittifak kurma çağrısına olumsuz cevap verdiği örnekler mevcuttur. Rusya, Batılı devletlerin özellikle Fransa ve Avusturya'nın karışıklıklarla uğraştığı bir dönemde İngiltere'yi yanına alarak Osmanlı Devleti'ne savaş açmak istemiştir (1844). Fakat İngiltere kabul etmemiştir. Yine Rusya, 9 ocak 1853 yılında ülkesinde bulunan İngiliz elçisi Sir G. Hamilton Seymour'a Osmanlı Devleti'ni paylaşma teklifinde bulunmuş fakat red cevabı almıştır.⁸⁶ Akdeniz'de dengenin bozulmasını istemeyen İngiltere Rusya'nın da kendi sömürgesine giden yollarda güçlenmesini istememiştir.

İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında ki önemli diplomatik olaylardan İstanbul Konferansı (Tersane Konferansı) 1876 yılında gerçekleşmiştir. Doğu Sorunu ifadesinin kritik aşamalarından biri olarak kabul edilen Hersek İsyanı (1876) sonrası Bulgar, Sırp ve Karadağ ayaklanmaları gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin Sırpı yenmesi hem Rusya'yı hem de İngiltere'yi kızdırmıştır. Bunun üzerine İstanbul'da bir konferans toplanmıştır. İngiltere'yi Hindistan Bakanı Lord Salisbury temsil etmiştir. Kendisi İngiliz kamuoyunda Osmanlılar'ın Bulgarlar'a büyük bir vahşet uyguladığı inancına sahip kişilerdendir.⁸⁷ Bu konferansta alınan kararlar Osmanlı Devleti'nin aleyhine

⁸⁵ Rose, "Great Britain and the Eastern Question", s. 308.

⁸⁶ Besim Özcan, "Kırım Savaşı (1853-1856)", **Osmanlı**, Der. Kemal Çiçek-Cem Oğuz, C: II, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 97.

⁸⁷ Mithat Aydın, Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı'nın Yeri, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C: XXV, Sayı: 39, 2006, s. 1.

olmuş ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni destekleyen politikalarının uzaklarda kaldığı görülmüştür. Bu konferansta alınan kararlar üçüncü bölümde yer almaktadır.

İstanbul Konferansı sırasında İngiltere'nin ikili bir karışıklık içinde kendini bulduğu görülmektedir. Salisbury'nin Rus yanlısı, İngiltere'nin Osmanlı Büyükelçisi Elliot'un ise Osmanlı yanlısı bir tutum içinde oldukları görülmektedir. Salisbury birçok defa Elliot'un görevden alınması için üstlerine mektuplar göndermiştir.⁸⁸ Fakat Salisbury, başta İngiltere Başbakanı Disraeli olmak üzere İngiliz hükümetinde yeterince etkili olamamıştır. İngiltere'nin tamamen Osmanlı Devleti'nden vazgeçmesine ise bu tarihte biraz daha zaman vardır.

Konferansın görüşüldüğü sırada Osmanlı Devleti 1876 anayasasını ilan etmiştir. İngilizlerin bu durum karşısında ikiye bölündükleri görülmektedir. İngiltere'deki muhafazakar basın olumlu yayınlar yaparken radikal basın reformist uygulamalar beklemenin mümkün olmayacağı şeklinde menfi yayınlar yapmışlardır.⁸⁹

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında 19. yüzyılda ortaya çıkmış ve askeri-diplomatik sonuçları uzun yıllar sürecektir önemli bir konu **halifelik** meselesidir. İngiltere'nin emperyalizmin imkanlarına sahip olduktan sonra, sömürgelerinin varlığının korunması siyasası temel dış politik kaygılarından olmuştur. Bu sömürge düzenini kurduğu Hindistan coğrafyası Osmanlı Devleti'nin de bir sorunu haline gelecektir. Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki halifelik siyaseti ile ilgili çatışmalar Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünün 1877-1878 harbi ile tescillenmesinden sonra hızla artacaktır.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile daha doğrusu İslam Halifesi ile iyi geçinme politikası da sömürgelerindeki Müslümanlar üzerindeki hakimiyeti açısından önemlidir. Bu konuda İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby, Lordlar Kamarasında şu tarihi konuşmayı yapmıştır: *“Devlet-i Aliyye'nin bir tarafında zuhur eden bir ihtilâlin korkusu küre-i arzın diğer bir noktasında his olunmadan evvel bastırılmasına çalışmalıyız. Çünkü bu veçhile yalnız Devlet-i Aliyye'nin hukukunu değil, belki başlıca kendi hukukumuzu vikaye etmiş oluruz”*.⁹⁰

⁸⁸ A.g.e., s. 4.

⁸⁹ A.g.e., s. 6.

⁹⁰ Bekir Sıtkı Baykal, "Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi (1876)" **DTCF Dergisi**, C: VI, Sayı: 4, Eylül-Ekim 1948, s. 224.

Fakat İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma ilkesi sona erince Osmanlı Devleti, İngiltere'nin bambaşka bir politik imajına maruz kalacaktır. Morgenthau realist devlet adamından bahsederken Lorde Salisbury'e eserinde yer verir. Kendi deyimiyle çelişkin olmayan ortak çıkarlarla uluslararası politikanın yürütüldüğünü belirtir.⁹¹ Bu bağlamda İngiltere'nin politikasının ortak çıkar olmadığında değişme uğraması rasyonel olacaktır. İngiltere, hilafetin Müslümanları Osmanlı Devleti etrafında toplama politikasına son vermek istiyordu.⁹² Bu sefer İngiltere, hilafeti Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden alma politikası yürütecektir. İngilizlerin hilafeti Osmanlıların elinden alma siyaseti iki ülke arasında sık sık olumsuzluğa sebep olacaktır. 1876 yılından sonra İngiltere'de yayınlanan Arap gazetelerinde halifeliğin Araplara verilmesi gerektiği şeklinde yazılara yer verilmiştir. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki halifelik üzerinden gelişen büyük bir çatışma dönemi Berlin Kongresi'nden sonra şiddetli bir şekilde ortaya çıkacaktır.⁹³ İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi yenilgisinden sonra, temel Osmanlı politikası sömürgelerindeki hilafetin etkisini yok etmek olacaktır.

⁹¹ Morgenthau, **a.g.e.**, s. 9.

⁹² Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikası'nın Analizi**, s. 8.

⁹³ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Namık Sinan Turan, **Hilafet- Erken İslam Tarihinden Osmanlı'nın Son Yüzyılına**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2017, s. 479-517.

IV. Rusya ve Osmanlı Diplomatik Münasebetleri

19. yüzyılda Rusya, ekonomik ve askeri donanım bakımından Avrupalı Devletlerin gerisinde kalmıştı. Büyük bir kara ordusuna sahip olan Rusya'nın savaş meydanlarında etkinliği Batılı Devletlere göre zayıftı.⁹⁴

Rusya, 15. yüzyılın sonlarından itibaren gittikçe büyümeye ve güçlenmeye başlamıştır. Sıcak denizlere inme politikasını 1552'de Kazan, 1556'da Astrahan Hanlıklarını, 1678'de de Ukrayna'yı kendi topraklarına katarak ilerletmiştir.⁹⁵ Bu amacın fiili duruma geçmesi için 16. yüzyıldan itibaren Rusya'nın, Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu Balkanlarda nüfuz bulma gereksinimi artmıştır. Fakat Rusya'nın bu amacını gerçekleştirme koşulları ancak Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla mümkün olacaktır. Rusya, Osmanlı Devletini zayıflatmak için büyük mücadelelere ve savaşlara girecek ve 93 Harbi ile tam istediği gibi olmasa da Osmanlı Devleti'ne ağır kayıplar verdirecektir.

“Son 350 yıl içinde hiçbir devlet ve millet, Ruslar gibi mütemadi harplerle, komşuları hesabına genişlemiş değildir.... Ruslar'ın siyasi faaliyetlerinin en karestik vasıfları: Yayılma ve komşuları hesabına çoğalmadır... Bu durumdan en mutazzar olanlar da Türk kavimleri ve devletleridir.”⁹⁶

Rusya, I.Petro (1689-1725) ile birlikte batılılaşma yönünde büyük reformlar yapmıştır.⁹⁷ Avrupa'nın bir parçası olmak isteyen Rusya, 1686 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı kendini ittifaka davet eden Batılı devletlerin teklifini kabul etmiştir. Bu tarih, hem Avrupa hem de Rusya için dönüm noktasıdır. Çünkü Avrupa “barbar” olarak gördüğü Rusya'yı müttefik yapmıştır. Rusya açısından da Avrupalı devletler tarafından

⁹⁴ Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar**, Çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, C: I, İstanbul, Küre Yayınları, 2013, 3. bs., s.213.

⁹⁵ Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, s. 57.

⁹⁶ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Ankara, TTK, s. XXIII. Bu tespitlerde 1948 yılında bulunmuştur Akdes Nimet Kurat. Günümüz için son 419 yıla denk gelmektedir bu ifade.

⁹⁷ İnalcık, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV**, s. 266.

benimsenmek büyük önem taşımaktadır.⁹⁸ Bu işbirliği arzusunun altında Osmanlı Devleti'nin varlığı sorunsalı vardır. Güçler dengesi bu politik amaç da varlığını göstermektedir. Güç dengesi yöntemlerinden olan ittifak, düşmana karşı ortak çıkarda bir araya gelmeyi içermektedir. Rusya'nın stratejik ve coğrafi anlamda büyümesi hemen yanı başındaki Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına bağlıdır. Bu nedenle, Rusya'nın büyümesi için Osmanlı Devleti'ni bertaraf etmesi gerekmektedir. Bunun içinde Batı'nın desteğine ihtiyacı vardır. Avrupalı devletler Rusya'nın da güçlenmesini istememektedirler. Fakat bu tarihlerde Rusya tehlike arz edecek kadar güçlü değildir.

Batılı devletler, her ne kadar 17. yüzyılda Rusya'yı tehlike olarak görmeseler de 19. yüzyılda bu bakış açısı değişecektir. Osmanlı Devleti'nin 1699 yılında aldığı ağır darbeden sonra gerilemeye başlaması Rusya'ya alan açacaktır. Avrupa için büyük bir tehlike oluşturmaya başlayacaktır. 19. yüzyılda da Rusya'nın amacı 16. yüzyıldan itibaren hedeflediği amaçtan farklı değildir. Rusya, sıcak denizlere inmek istemekte ve bu nedenle Batılı devletlerin Akdeniz'de, Ortadoğu'da ve Hindistan'da sömürgeleşme politikalarına engel teşkil edecektir.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkiler 18. ve 19. yüzyıllarda savaşlar ve antlaşmalar şeklinde devam edecektir. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1700 yılında antlaşma imzalanmış ve Azak, Rusya'ya bırakılmıştır. Ayrıca Rusya'ya İstanbul'da daimi elçilik açmasına izin verilmiştir.⁹⁹ Osmanlı Devleti 1711 yılında Azak'ı yeniden bir savaşla almayı başarmıştır.

Rusya, Osmanlı Devleti üzerinde iki alternatif politikaya yürütmüştür. Birincisi coğrafi konumu gereği Osmanlı Devleti'nin zayıflığından faydalanabilecek avantajlı bir coğrafi konuma sahipti. Bu konumun Karadeniz ve Akdeniz açısından ticari açıdan büyük faydaları vardı. Bununla birlikte Müslüman bir idare altında bulunan Ortodox Hristiyanların da koruyucu rolü siyaseti devam ediyordu.¹⁰⁰ Din eksenli bu politikası Balkanlarda birçok çıkar ve nüfuz elde etmesine sebep olacaktı.

18. yüzyılda Avusturya ve Fransa'nın Osmanlı Devleti için oluşturduğu tehditi 19. yüzyılda Rusya gerçekleştiriyordu. Karadeniz bölgesinde yayılma politikasını artıran Rusya, Osmanlı Devleti'ni 1768 ve 1774 yılında büyük bir savaşa maruz

⁹⁸ A.g.e., s. 266-267.

⁹⁹ Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, s. 57.

¹⁰⁰ Rich, *Great Power Diplomacy 1814-1914*, s. 47.

bırakmış ve Osmanlı Devleti çok ağır bir yenilgi almıştır. Küçük Kaynarca Antlaşması ile son bulan savaş, Karadeniz’de Rusya’nın hakimiyetini artırmıştır. Osmanlı Devleti Kırım’a bağımsızlık vermek zorunda kalmıştır. Bu antlaşma ile Rusya, İstanbul’da Ortodoks kilisesi yapma ve İstanbul’daki Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenme hakkını elde etti. Rusya, bu hakkı ileride tüm Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoksların hamisi olarak kullanma siyasetine malzeme yapmıştır.¹⁰¹ Bu savaşın sonuçları hem Osmanlı siyasal tarihinde hem de diplomatik tarihinde büyük bir kırılma yaşatmıştır. Özellikle halifelik açısından artık hiçbirsey önceden olduğu gibi olamayacaktır. Bu siyasal-diplomatik kayıp bir daha telafi edilemeyecektir. Çünkü ilk kez Müslüman nüfus Hristiyan bir idarenin kontrolüne bırakılmak zorunda kalınmıştır. Antlaşmaya göre, Rusya, Osmanlı padişahını Kırımlıların da halifesi olarak kabul etmiştir. Ve Rusya 1783 yılında Kırım’ı ilhak ederek kendi topraklarına katacaktır.

Rusya ile Osmanlı Devleti’nin yaptığı ilk ittifak aslında denge politikası siyasetinin de başlangıcı sayılabilmektedir. Napoleon’un 1798 yılında Mısır’a saldırısı sonucu Rusya Osmanlı Devleti’ni desteklemiş ve bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Devleti, Napoeon’un işgal ettiği Yedi Ada’dan çıkarılması karşılığında Rus gemilerinin savaş sırasında Boğazlar’dan geçmesine izin vermiştir. Savaş sonrası ise gemiler Karadeniz’e çekilecektir. Böylelikle Osmanlı Devleti Boğazlar’ın kapalılığı ilkesini gerektiğinde esnetebileceğini göstermiş oldu. Bu fırsatı yıllardır bekleyen Rusya bundan sonra bu tavizi elde edebilmek için daha fazla cesaretlenmiştir. 1805 yılında imzalanan yeni bir ittifak antlaşması ile Yedi Ada’da bulunan askerlerinin ihtiyaçları için barış zamanında da Boğazlar’dan geçebilme hakkını elde etmiştir.¹⁰² Bu hak 1806 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı ile yeniden yürürlükten kalkacaktır.

Osmanlı-Rusya özelinde bakıldığında bu iki devlet 19. yüzyılda dört büyük savaş yapmıştır. 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı sonunda Edirne Antlaşması imzalanmış ve Yunanistan bağımsızlığını kazanmıştır. Rusya, Osmanlı Devleti hudutları içinde ticaret yapma hakkı elde etmenin yanısıra Gürcistan ve Ermenistan’ın bazı bölgelerini işgal etmiştir. Antlaşma uyarınca, Tuna Prenslikler’inde Rusya’nın etkinliği kabul edilmiştir.¹⁰³ Bu antlaşmadan sonra Rusya’nın artan etkinliği İngiltere’yi Osmanlı

¹⁰¹ Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, s. 77.

¹⁰² Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçaglardan 1918’e**, 5. bs., Ankara, İmge, 1997, s. 216.

¹⁰³ Caroline Finkel, **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı İmparatorluğu’nun Öyküsü (1300-1923)**, Çev. Zülal Kılıç- İstanbul, Timaş, 2007, s. 390.

Devleti'nin yanında yer almaya itmiştir. Bu savaşın sonuçları da Osmanlı Devleti'nin kaderini yakından etkilemiştir. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının sonucu bir kara parçasından ya da bir Hristiyan tebaanın sayısal olarak Devlet-i Aliye'den ayrılmasından çok fazla anlamları ve etkileri olmuştur. Bu bağımsızlık Osmanlı Devleti'nin gelecek yüzyıldaki kaderini büyük ölçüde etkilemiştir. Hem Osmanlı Devleti'nin dış politikasını hem de iç yapısını derinden etkilemiştir. Yunanistan'ın bağımsızlığı diğer Balkan devletlerini daha çok isteklendirmiş ve cesaretlendirmiştir. Burada konu dışı olsa da Osmanlı toplumsal hayatını da çok etkilemiştir. Bu etki hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar açısından oldukça kuvvetlidir.

Edirne Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir antlaşma daha yapıldı. Mısır'daki Osmanlı Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanını bastırmakta zorlanan Osmanlı Devleti Rusya'dan yardım istedi. Fransa da bu krizde Mehmed Ali Paşa'yı destekledi. Rusya, Osmanlı Devleti'ne yardım etmiş ve sonunda da kendi lehine bir antlaşma imzalatmayı başarmıştır. Fransa, İngiltere ve Rusya'nın girişimleriyle Osmanlı Devleti kendi valisi ile Kütahya Antlaşması'nı imzalamıştır. Rusya ile de Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzalamıştır (1833). Bu antlaşmada Rusya stratejik bir ayrıcalık elde etmiştir. Buna göre, savaş zamanında Boğazların Rus güçlerine açık olması ve diğer devletlere kapalı olması maddesi İngiltere dahil Avrupalı devletleri rahatsız etmiştir.¹⁰⁴ Çünkü, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin varlığının korunması dış politik rasyonalitesinin bir denklemi, sömürgelerinin güvenliğiye diğeri de Boğazlar'ın Rusya'nın denetimine ya da etkisine geçmesini engellemekti. İleride İngiltere Rusya'nın bu ayrıcalığını kaldırmayı başaracaktır (Londra Antlaşması 1841). Aslında Osmanlı valisinin isyanıyla başlayan süreç Mısır'ın da Osmanlıdan kopuşudur denilebilir. İngiltere 1882 yılında Mısır'ı işgal edecektir.

19. yüzyılla birlikte Rusya'nın değişmeyen politikası Balkanlarda genişleme ve nüfuz elde etme mücadelesidir. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında büyük rekabetin temel hareket alanı Slav Milliyetçiliğidir. Rusya'nın bu bağlamda Balkanlarda milliyetçilik kışkırtmalarında bulunması 19. yüzyılla birlikte Rusya'nın devlet politikası haline gelmiştir.

¹⁰⁴ Namık Sinan Turan, **İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasisinin İzinde**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 44.

Rusya'nın Slav milliyetçilik politikası aslında Fransa lideri Napoleon'un 1812 yılında Moskova'ya başlattığı hareket sonrasında Rus düşünürleri tarafından ortaya atılmış ve benimsenmiştir. Kırım Savaşı'nda istediği desteği Slav ve Ortodokslardan görmeyen Rusya bu yönlü yeni politikalar geliştirmeye başlamıştır. Rusya, Balkan halklarını Rus taraftarlığına çekebilmek için 1858 yılında “ Moskova Slav Yardım Komitesi” kurmuştur. Bu komite hem dini hem askeri hem de ekonomik anlamda Slavlara gerek resmi gerek gayri resmi desteklerde bulunmuştur. Gençleri de eğitim için Rusya'ya götürerek büyük bir propaganda gerçekleştirmiştir.¹⁰⁵

Osmanlı Devleti, Rusya'nın kendi toprakları üzerindeki emellerinin elbette farkındaydı (1840-1878). Boğazların kontrolünü ele geçirmek, serbestçe geçiş hakkı elde etmek hatta mümkünse sahip olmak istiyordu. Balkanlardaki milliyetçilik hareketlerini kışkırtıyor ve Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yaşayan Ortodoks Hristiyanların koruyuculuğunu üstleniyordu. Coğrafi bakımdan da Osmanlı Devleti'ne çok yakın olduğu için her an saldırma ihtimali mevcuttu.¹⁰⁶ 19. yüzyıl Osmanlı-Rus ilişkilerinin bu amaçlar uğruna yaşandığı şeklinde basit ve gerçek bir yaklaşım özet niteliği taşımaktadır.

¹⁰⁵ Hasan Demiroğlu, “**Rus Kaynaklarına Göre Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panislavizm (1856-1878)**”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. III.

¹⁰⁶ William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Çev. Petek Demir, İstanbul, Mozaik, 2003, s. 9.

V. Realist Teori Bağlamında 19. Yüzyılda Avrupa'nın Osmanlı Politikası ve Doğu Sorunu

Doğu Sorunu, Avrupalı devletlerin 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladıkları siyasal politikaların toplamına verilen addır denilebilir. Her ne kadar 19. yüzyılın ilk yarısında “Doğu Sorunu” ifadesinin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyaseti olarak anlaşıldığı belirtiliyorsa da günümüzde içerdığı anlam Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşma siyasasıdır.

Doğu Sorunu ilk olarak 1815 Viyana Kongresi'nde kullanılmıştır.¹⁰⁷ Bu kongrede toprak bütünlüğünün korunması politikasının içinde yer almıştır. Ama zamanla Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan temizlemesi, topraklarının paylaşılması ve Osmanlı Devleti'nin her türlü iç ve dış gelişmeleri Doğu Sorunu şeklinde adlandırılmıştır.¹⁰⁸ Bu nedenle Viyana Kongresi'nde toprak bütünlüğünü korumak için kullanılan tanımlama pratikte toprakları paylaşma siyaseti ve mücadelesi anlamlarına dönüşecektir.

¹⁰⁷ Doğu Sorunu'nun ne zaman ortaya çıktığı ve tarihi seyir içinde hangi anlamlara geldiği hakkında Enver Ziya Karal şöyle belirtmektedir: “Viyana Kongresi, Napolyon Bonapart'ın altüst ettiği Avrupa haritasını düzene koymak için toplandığı sıralarda, Rus Çarı Aleksandr, kongre delegelerini Rum davasıyla ilgilendirmek istedi. Kongre, milliyetçilik düşmanı Meternih (Metternich)'in ve doğuda Rusya'nın genişlemesini daima endişe ile karşılamış olan İngiltere'nin tesiriyle, bu konu üzerinde görüşmeler yapılmasını reddetti. Buna rağmen, Rus delegeleri, resmi görüşmelerin dışında, Kongre üyelerinin dikkat nazarını Osmanlı İmparatorluğu idaresinde yaşamakta olan Hristiyan halkın durumu üzerine çekmeye çalıştılar ve bu durum için “Şark Meselesi” terimini kullandılar. Terim, Kongreden sonra diplomatlar arasında çok kullanılmaya ve çeşitli manalar kazanmaya başladı. XIX uncu (19.) yüzyılın ilk yarısında Şark Meselesi, genel olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması, aynı asrın ikinci yarısında Türklerin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması, yirminci yüzyılda da İmparatorluğun bütün topraklarının bölüşülmesi manasında kullanıldı. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış siyasetinde buhranlı her olay da Avrupalılarca Şark Meselesi başlığı altında incelendi. Bu suretle diplomatlar, Şark Meselesi terimi ile bir hâl ve istikbal durumunu anlarken, Avrupa tarihçileri de aynı terimi geçmiş zamanlardaki Türk-Avrupa münasebetlerini açıklamak için kullandılar. Böylece Şark Meselesi, bir tarih terimi olarak mana kazandı. ... 1815'te isimlendirildikten sonra, XIX uncu (19.) yüzyıl boyunca devam ederek, XX nci (20.) yüzyılın ilk yirmi yılı içinde kesin olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe gömülmesiyle ortadan kalktı”. Bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi- Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, s. 203-204. Daha detaylı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, “Şark Meselesi”, **DİA**, C: XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 353, 355.

¹⁰⁸ Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, s. 48.

Doğu Sorununun geçerli olduğu coğrafyanın kesin bir jeolojik tanımı yoktur. Ancak uzmanlarca kabul edilen alan Avrupa'nın günyedoğusu olan Balkanlar ve Ortadoğu'yu kapsayan, güneyde Kızıldeniz, kuzey doğuda Kafkas Dağları ve Kuzey Afrika'nın doğu kısmı ile çevrelenen coğrafi alandır.¹⁰⁹ Siyasi olarak bu bölgenin yönetimi 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin egemenliğindedir.

Doğu Sorununun ana yurdu Balkan coğrafyasıdır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlara yerleşmesinden önce bu bölgede Sırlar, Rumlar, Arnavutlar, Hırvatlar, Bugarlar vb. birçok millet çatışma halinde yaşıyordu. Osmanlı Devleti'nin güçlü idaresi altında bir arada yaşayan bu farklı yapılar milliyetçilik dalgasının etkisiyle yeni bir uyuşmazlık yaşamaya başladılar.¹¹⁰ Bu etkinin özellikle Rusya ve diğer Batılı devletler tarafından stratejik bir politika çerçevesinde kullanılmasıyla tekrar Osmanlı öncesi devirdeki gibi çatışmacı bir atmosfer ortaya çıktı. Bu sefer çatışmaları körükleyen sebep tüm dünyayı değiştiren büyük bir kasırgaydı. Milliyetçilik ve uluslaşma, çok uluslu toplumlar için vazgeçilmez bir motivasyon barındırıyordu. Bu uyuşmazlık ortamı önce Osmanlı idaresine sonra da birbirlerine karşı gelişecektir.

Batılı Devletler Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladıkları dış politikada kendi aralarında olduğundan daha çok hukuk dışı siyasetler gütmüşlerdir. Batılı devletler Hugo Grotius'un evrensel ilkelere dayanması gereken devletler hukukuna Osmanlı özelinde dikkat etmemişlerdir. 1856 yılında Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlerle imzaladığı Paris Barış Antlaşması eşitlik ilkesi getiriyordu.¹¹¹ Fakat imzalanan bu antlaşma mucibince uyulması gereken toprak bütünlüğüne saygı, eşitlik ve karşılıklılık ilkeleri, Lozan Antlaşması'na kadar Osmanlı Devleti'ne uygulanmamıştır.¹¹² Avrupalı devletler sadece şekil olarak kalan Paris Antlaşması'nı, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak ve Müslüman olmayan toplulukların korumacılığını yapmak için kullanmışlardır.¹¹³ 1815 Viyana Kongresi Avrupa'da yeni bir siyasi harita ve güçler

¹⁰⁹ Rich, **Great Power Diplomacy 1814-1914**, s. 44.

¹¹⁰ Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair", **Osmanlı Araştırmaları**, C: IX, İstanbul, 1989, s. 78.

¹¹¹ Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Avrupalılığının belgelendirildiği hükmünde yerli ve yabancı tarihçiler hemfikirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Yurdusev, Esin Yurdusev, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Devletler Sistemine Girişi ve 1856 Paris Barış Konferansı", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Haz. İsmail Soysal, Ankara, TTK, 1999, s. 137-147.

¹¹² İskit, **Diplomasi**, s. 147.

¹¹³ Halil İnalçık, "Türk Diplomasi Tarihi'nin Sorunları", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Haz. İsmail Soysal, Ankara, TTK, 1999, s. XVI.

dengesi oluşturmıştı. 1856 Paris Kongresi ise, bu statüyü, dönemin büyük devletlerinin çıkarları doğrultusunda pekiştirmişti.

1815 yılında yapılan kongre, Batı Avrupa'daki barış ve işbirliği arayışlarında önemli bir kırılma noktası oldu. Kongre, Napoleon Savaşları'nın sonunda Fransız birliklerinin koalisyon orduları tarafından tümüyle yenilgiye uğratılmasının ardından toplandı. Bu kongreyle Avrupa'daki sınırlar ve güç dengesi yeniden belirlendi. Kıtadaki siyasi yapıyı yeniden şekillendiren bu faaliyete, Osmanlı Devleti hariç tüm Avrupa devletleri katılmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa Osmanlı Devleti'nin kongreye davet edilmediğini ama bir murahhas ile katılım sağlayabilecekken bu fırsatı değerlendirmediklerini belirtir. Avrupada uluslararası yapıyı şekillendiren diplomasi zirvesi yaşanırken Osmanlı Devleti'nde Padişah III. Selim sonrası iç koşulların karışıklığı bu çok önemli toplantının önüne geçmiştir. Fransa, İngiltere ve Avusturya Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün dengenin korunması açısından gerekliliğini gündeme getirmişler fakat Rusya böyle bir kararın alınmasının engellemeyi başarmıştır.¹¹⁴

Batılı birçok yazar Balkanlarda toprağı olan Osmanlı Devleti'ne, Avrupalı güçler hiyerarşisinde yer verilmemesinin Hıristiyan olmama gerçeğı ile ilgili olduğunu dile getirmektedir.¹¹⁵ Wight, Avrupa'nın, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrı düşünülmemeyeceğini ancak bu Avrupa sisteminin bir parçası olmadığını savunur.¹¹⁶ Yasamee'ye göre uluslararası sisteme Avrupa hakimdi. Osmanlı'nın bu yapıya dahil olabilmesinin önünde ise üç engel vardı. İlk olarak Müslüman bir devlet olması ve Hıristiyanları yönetmesiydi. İkinci olarak, Osmanlı Devleti'nin kendi tebaasının da ilerlemesine engel bir yapısı vardı. Üçüncü olarak, güçsüz oduğı için uluslararası sisteme tehdit olma ihtimali vardı.¹¹⁷ Bu endişe özellikle Balkanlar, Ege ve Akdeniz'de

¹¹⁴ Halil İnalcık, "Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün", **Doğu Batı**, C. I, Sayı 2, 1998, s. 11. Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 2.bs, C. XI, İstanbul, 1309, s. 156-161.

¹¹⁵ F. R. Bridge, Roger Bullen, **The Great Powers and European States System 1814-1914**, 2. bs., Harlow, Longman, 2005, s. 3.

¹¹⁶ Onur Ağkaya, "**İngiliz Okulu Perspektifinden 1919-1929 Arası Dönemde Uluslararası Sistemin Yapısının Analizi**", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 27. Martin Wight, **Power Politics**, Ed. by. Hedley Bull ve Carlsten Holbraad, London, Continuum International Publishing Group Ltd., 2004, s. 302-303.

¹¹⁷ Feroze A.K. Yasamee, **Abdülhamid'in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888**, Çev. Yusuf Selman İnanc, İstanbul, Kronik, 2018, s. 13.

geniş toprakları olan bir devletin Avrupa Kıtası'nı da yakından etkileme ihtimaliydi. Bu nedenle Osmanlı güçsüzleştikçe müdahale fırsatlarını değerlendirmişlerdir.

Batılı devletler, Osmanlı Devleti ile özellikle ıslahat politikaları üzerinden ilgileniyorlardı. Bu politikanın önemli sebepleri arasında Osmanlı topraklarının uzağına düşmemek vardı. Amaç, Osmanlı coğrafyasından olası bir durumda ilk fırsatta faydalanabilmektir.

Avrupa Devletleri elde ettikleri imtiyazlarla Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim toplulukları etkilemeyi başarmışlardır. İlk olarak Fransa'ya verilen kapitülasyonlarla Fransa, Osmanlı Hristiyanlarını da himaye etmeye başlamıştır.¹¹⁸ Osmanlı Hristiyanları arasında katolik mezhebine geçmelerde artış yaşanmasından dolayı, Rum ve Ermeni Kiliseleri yardım istemiştir padişahın. Bu nedenle Osmanlı, gayrimüslimlerin mezhep değiştirmelerini yasaklayan ferman dahi çıkarmıştır. Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra da Rusya Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenmiştir.¹¹⁹

19. yüzyılın büyük emperyalist devleti İngiltere, 1757 yılında Hindistan'ı ele geçirince Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya başlamıştır. Ortadoğu'daki dış politikasının temel siyaseti Osmanlı Devleti'nin buradaki varlığını devam ettirmesini sağlamak olmuştur.¹²⁰ Çünkü, Hindistan'a uzanan kara ve deniz yolunun üzerinde Osmanlı Devleti vardı. Hindistan'ın varlığı ise İngiltere için hem stratejik hem de ekonomik anlamda hayati önem taşıyordu. Bu politikayı uyguladığı sürece diğer Batılı devletler ve Rusya ile karşı karşıya gelmiştir. 1798 yılında Osmanlı Toprağı olan Mısır'ı işgal eden Napoleon'a karşı, 1841 yılında Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakan Osmanlı Vali'si Mehmed Ali Paşa'ya karşı ve 1853 yılında Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması bu siyasetin sonuçlarıdır.¹²¹ 1853 yılında başlayan Kırım Savaşı her ne kadar bir Osmanlı-Rus Savaşı olsa da aslında bir Avrupa Savaşı'dır. Bu savaş büyük bir İngiliz-Rus mücadelesini doğurmuştur.¹²² İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasıyla savaş Rusya'nın

¹¹⁸ 1620 yılında Fransa'ya verilen kapitülasyonlar 1740'ta daha da genişletilerek Fransa'nın Kudüs'teki kutsal binalar üzerindeki hakları artırılmıştır. Taha Toros, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Azınlıklar", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C: IV, İstanbul, İletişim, 1985, s.1013.

¹¹⁹ Toros, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Azınlıklar", s.1013.

¹²⁰ Henry Kissinger, **Diplomasi**, Çev. İbrahim H.Kurt, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 1994, s.166.

¹²¹ Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikası'nın Analizi**, İstanbul, 2. bs., Der yayınları, 1998, s.5-6.

¹²² Turan, **İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasisinin İzinde**, s. 371.

yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Snyder, İngiltere'nin Rus-Türk savaşını küresel hegemonyası için bir fırsat olarak değerlendirdiğini belirtir. Dönemin İngiliz Başbakanı Lord Palmerston'u tam bir realist olarak betimleyerek dünya güç dengesini İngiltere lehine kullanabildiğini ifade eder.¹²³

Rusya'nın Balkanlarda Osmanlı Devleti'ni etkisizleştirme siyaseti güçlendikçe İngiltere'nin yüzyıllık politikası da 93 Harbi'nde alınan yenilgiye kadar devam etmiştir.

Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarının hareket noktası ya da siyasi malzemesi Balkan Coğrafyası'ndan sağlanmıştır.¹²⁴ Yunan ayaklanması Metternich'in Avrupa Uyumuna için otoritenin desteklenmesi fikrine ters düşmüştü. Rusya'nın ve İngiltere'nin desteğiyle Yunanistan bağımsızlığını kazandı. Batılıların bu politikası Tarih-i Cevdet'te de şöyle ifade edilir: "Yunan Meselesi, Osmanlı Devleti'nin iç işi olduğu için başka devletlerin karışmaması hakkında Verona Kongresi'nde verilen kararı Babıâli'ye İngiltere bildirmişken, bu defa o kararın tersine bir hareket uygulanıyordu".¹²⁵

İngiltere'den farklı olarak Rusya, Osmanlı Devleti ile sorunları diplomatik olarak çözmek istememiştir. Zira Rusya'nın amaçlarına ulaşması için Osmanlı Devleti'nin topraklarına ihtiyacı vardır. Osmanlı Devleti ile hep kuvvet (hard power) kullanarak mücadele etmek istemiştir..

Eflak ve Boğdan'ı topraklarına katmak isteyen Rusya'ya, başta bu toprakların halkı karşı gelerek Rus yayılcılığına karşı ayaklanmışlardır. Hem Rusların müdahalelerine hem de voyvodaların kötü yönetimlerine karşı Eflak ve Boğdan halkları isyanlar etmiştir. Rusya Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz şartlar nedeniyle bu ayaklanmaları Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmıştır.¹²⁶ Bu bölgede karışıklık çıkması Rusya'nın istediği vazgeçilmez bir devlet politikasıdır. Rusya, Balkanlarda asayiş sağlamayan Osmanlı Devleti'ne karşı birçok savaşın dinamiklerini bu şekilde elde etmiştir. 1829 Edirne Antlaşması, 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması ve 93 Harbi bu politikanın sonucudur.

¹²³ Jack Snyder, **Myths of Empire, Domestic Politics and International Ambitions**, Ithaca, Cornell University Press, 1991, s. 160.

¹²⁴ Karal, **Osmanlı Tarihi-Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, s. 15.

¹²⁵ Abdullah Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Sadeleştiren: Tevfik Temelkuran, C: XII, İstanbul, Üçdal, s. 284.

¹²⁶ Tuncer, **Doğu Sorunu ve Büyük Güçler**, s.78.

Avrupa devletleri, 1871 yılından itibaren ittifaklar kurarak ve hızla silahlanarak, yeni bir denge oluşturmuşlardı. Karşılıklı ittifakların silahlanmada ulaştıkları düzey ise, dünyayı büyük bir savaşa doğru sürüklerken, aynı zamanda bir süre de genel bir savaşın çıkmasını önlemiş ve “Silahlı Barış Dönemi”nin yaşanmasına neden olmuştur. Bunda da, Avrupa’nın yeni büyük devleti Almanya’nın izlediği siyaset önemli rol oynamıştır. Bu tarihte artık Almanya birliğini sağlamış ve Avrupada heniden tesis edilen güç dengesi sisteminin değişmesi hiçbir devlet tarafından istenmemiştir.

VI. 19. Yüzyılda Osmanlı’nın Avrupa Güç Dengesindeki Yeri

Osmanlı İmparatorluğu, Karlofça Antlaşması ile başlayan yeni döneme kadar, Avrupa hukukunu dışarıdan izlemiş, bu sisteme dahil olmak gibi bir siyaset izlememiştir. Avrupa’nın uluslararası sistemdeki etkisine karşı gücünü muhafaza ederek kendi dinamikleri ile uluslararası ilişkilerinde kural koyucu olmuştur. Uluslararası toplumun bir parçası olmak gibi bir mücadelesi olmamıştır.¹²⁷ Osmanlı Beyliği’nin ortaya çıkışından İmparatorluk sürecine evrilmesine kadar sürekli Batılı devletler ile sınır komşusu olması ve Avrupa’daki fetihleri, onu her zaman Batı’nın uluslararası dış politikasının ayrılmaz bir konusu yapmıştır.

Bernard Lewis, Müslümanların kendilerini Batıya keşfettirdiklerini, yoksa Batı’nın bu dünyayı tanımak gibi bir ilgilerinin olmadığını belirtir.¹²⁸ Alaaddin Yalçinkaya ise Batı’nın Osmanlıları tanıma arzusu ve gayretlerinin Osmanlı Devleti’nin Batıyı tanıma isteğinden daha fazla olduğunu söyler.¹²⁹ Her iki tarihçinin de uygarlıkların birbirini merak etme arzusunda olduklarını tespit etmeleri, dönemin şartlarına ve imkânlarına göre diplomatik ilişkiler kurmanın kaçınılmazlığını bildirmektedir. Devletler birbirleriyle ekonomik ve siyasi nedenler ile ilişki kurarlar. Bu nedenle her iki yazarın da tanıma arzusu üzerine dikkat çekmeleri biraz duygusal kalabilmektedir.

¹²⁷ Ağkaya, a.g.t., s. 28., Thomas Naff, “The Ottoman Empire and Europe”, **The Expansion of International Society**, Ed. by. Bull ve Watson, New York, Oxford University Press, 1985, s. 143–169.

¹²⁸ Bernard Lewis, The Muslim Discovery of Europe, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London**, Vol. 20, No. 1/3, Studies in Honour of Sir Ralph Turner, Director of the School of Oriental and African Studies, 1937-57 (1957), pp. 409-416, Cambridge University Press on behalf of School of Oriental and African Studies, <http://www.jstor.org/stable/610392>, (Çevrimiçi), 5 Nisan 2017.

¹²⁹ Yalçinkaya, “Kuruluştan Tanzimat’a Osmanlı Diplomasi Tarihi Literatürü”, s. 426.

19. yüzyılın başlarına kadar Doğu blokunun (İslam dünyası) temsilcisi olan Osmanlı Devleti, Batı blokunun (Hristiyan dünyası) yapısını tam olarak anlayamamıştır.¹³⁰ Bu bakış açısının genel olduğunu söylemekte fayda var. Osmanlı coğrafyasından bakınca Hristiyan bir Batı algısı vardır. Bu devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı adeta tek bir çatı altında toplandığı savaşlar da mevcuttur. Batılı devletlere din farklılığı açısından bakıldığından bu devletlerin kendi aralarında anlaşmazlıkların olabileceği ve bunların diplomatik olarak Osmanlı lehine çevrilebileceği üzerinde güçlü politikalar takip edilmediği yanlısamadır. Osmanlı Devleti, Avrupalı devletler arasındaki uyuşmazlıklardan uzak durmamıştır. Örneğin Kanuni'nin, Avrupa devletleri arasındaki çatışmalardan nasıl faydalandığı ve kurduğu ittifaklarla ilgili birçok çalışma mevcuttur.¹³¹

Osmanlı Devleti'nin varlığı, 1815 yılından itibaren Avrupa'yı etkisi altına alan Avrupa Ahengi'nin önemli konularından biri olmuştur. Viyana Kongresi'nin de başkanı olan Metternich, Osmanlı Devlet adamlarıyla yakın irtibat kurmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti'nin de ulusalcı akımlara karşı güçlü kalmasını istiyordu. Metternich'in Osmanlı topraklarının bütünlüğünü destekliyor olması Osmanlı bürokratlarını etkiliyordu. Özellikle Tanzimat dönemi devlet adamları Metternich'ten etkilenmişlerdir. Sadık Rıfat Paşa, Viyana elçisi olduğu dönemde Metternich ile yakın dostluk kurmuştur. *Metternich'in "İmparatorluk dış politikada güçlü olmak istiyorsa içte de düzenini sağlamalıdır"* sözü Tanzimatçıların benimsedikleri bir ifade olmuştur. Muhafazakâr ve tutucu bir insan olan Metternich'in reformları desteklemesi şaşırtıcı gelebilir. Aslında. Reformların da milliyetçilik hareketlerine karşı düzeni sağlayacağına inanan yenilikçi ve reformist bir devlet adamıdır. Abdülmecid Metternich'e Tanzimat ile ilgili fikirlerini sordurmuş, Metternich'in Elçisi bu ıslahatlardan çok memnun olduklarını belirtmiştir.¹³² Reformların sistemi muhafazaya hizmet etmesi anlamında bir çelişkili anlayışın hakim olduğu görülmektedir. Yeni hareketin ters etki ile eskiyi sürdürme anlayışı beklentisi de denilebilir.

¹³⁰ Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, s. 45.

¹³¹ Turan, **İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasinin İzinde**, 135-189.

¹³² İlber Ortaylı, "Tanzimat Bürokratları ve Metternich", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Fehmi Yavuz'a Armağan)**, No: 528,1983, s. 363-364.

Rıfat Uçarol'a göre Rusya-Avusturya ortak saldırısına karşı Osmanlı Devleti'nin 1790 yılında Prusya ile imzaladığı ittifak antlaşması Osmanlı Devleti'ni Avrupa diplomasisine sokmuştur. Tarihte ilk kez Osmanlı Devleti karşılıklılık ilkesi ile bir Hristiyan Devlet ile ittifak antlaşması imzalamıştır.¹³³ Bu antlaşma ile Avusturya başka bir Hristiyan Devlet olan Rusya ile gizli bir ittifak yapmamayı kabul etmiştir.

Osmanlı Devleti için 19. yüzyılda en önemli tehdit Rusya'nın savaştan siyasetidir. Rusya, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne ağır kayıplar yaşattı. Balkanlarda da milliyetçi hareketleri desteklemeye devam ediyordu. Rusya'nın bu yayılmacı politikasının dengelenmesi için İngiltere Devleti tercih edildi. Her iki devlet ortak çıkarlarda bulundu. Osmanlı Devleti 1798 yılında Napoleon'un Mısır'a saldırmasından sonra güçler dengesindeki yerini almıştır. Fransa'ya karşı İngiltere ve Rusya ile işbirliğine girmiştir. Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca bir denge politikası izlemiştir. Avrupa'nın birinci kategorideki devletlerinin kendi aralarındaki uyuşmazlıklardan faydalanma siyaseti yürütmüştür. Özellikle 1798 yılından 1878 yılına kadar İngiltere'nin desteğini alma, 1878 sonrası ise Almanya'nın desteğini sağlama şeklinde özetlenebilir.

1815 yılında gerçekleşen Viyana Kongresi'nden sonra Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyarak uluslararası sistemde elde edilen güç dengesinin bozulmamasına çalıştıkları görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin 1815 yılı sonrası yaşadığı uluslararası olaylar ve diplomatik ilişkilere kronolojik olarak bakıldığında “güç dengesi” ndeki yeri daha net görülmektedir. Avrupa'da gerçekleşen 1830 ve 1848 Devrimleri yaşanırken Osmanlı Devleti Yunanistan'ın bağımsızlığına razı oldu (1829). Ayrıca Sırbistan özerk olurken Fransa Cezayir'i işga etti. 1832 yılında Sisam Adası özerk olurken, Osmanlı valisi Mehmed Ali Paşa Suriye'de isyan ederek Osmanlı idaresini zor durumda bıraktı. Fransa'nın desteklediği Mehmed Ali Paşa Osmanlı ordusunu Konya'da ve Kütahya'da bozguna uğrattınca Rusya Osmanlı Devleti'ne yardım etti. Osmanlı Devleti hem Mehmed Ali Paşa'ya hem de Rusya'ya istediklerini yapılan antlaşmalarla vermek zorunda kaldı. Buna göre, Rusya'ya bir saldırı olması durumunda boğazlar diğer devletlere kapatılacak. Bu durum İngiltere ve Fransa'nın güç dengesinin Rusya'nın lehine değişme ihtimali ile uluslararası bir mesele olarak önemini artırdı. Artık boğazlar meselesi Osmanlı dış politikasının uluslararası

¹³³ Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, s. 66.

konusu oldu. Realist teoride devletlerin rızası olduktan sonra değişimlere yer vardı. Yapılan ittifaklar ve alınan yeni kararların bir devletin sistemdeki yerini diğerlerinin aleyhine bozmaması gerekliydi. 19. yüzyılda güç dengesinin tamamen bozulmasının 93 Harbi ile gerçekleştiğini ve yeniden tesisinin Berlin Kongresi ile sağlandığını söylemek yanlış olmaz. Osmanlı Devleti'nin Avrupa Siyasal Sistemi üzerindeki büyük ve şiddetli tarihsel (siyasal, askeri, ekonomik, jeopolitik) etkisi göz önüne alındığında iç siyasal ve toplumsal koşullarının da önemi bir gereksinim olmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

REEL POLİTİK ÜZERİNDEN OSMANLI DIŞ POLİTİKASI

I. Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıldaki İç Yapısına Bakış

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hükmettiği Balkanlar ve Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler 20. asrın dünya siyasi haritasının evrimini belirlemiştir.¹³⁴ Çünkü Birinci Dünya Savaşı'na giden sürecin dinamikleri bu yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklarda ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nı ele alan çalışmaların tamamı 93 Harbi'nin güçlü etkilerini de incelemeye çalışmaktadırlar.

Osmanlı Devleti almış olduğu ağır yenilgilere rağmen 19. yüzyılda coğrafi anlamda büyük bir imparatorluk olmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin üç kıtada hala toprakları vardır. Abdülhamid dönemine gelene kadar Macaristan, Eflak-Boğdan ve Karadeniz'in kuzeyindeki bölgeler kaybedilmişti. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin askeri ve idari yeteneği geniş toprak parçalarını idare etme kapasitesi göstermiyordu. Davison, bu yetersizliğe üç kaybı özellikle örnek gösterir:

1. Karadeniz ve Balkanlarda Rusya'ya yenilmesi, (Küçük Kaynarca ve Yaş Antlaşmaları),
2. Napoleon'un Mısır'ı işgal edebilmesi (1798),
3. İngiltere'nin Boğazlar'ı aşırp İstanbul'a gelebilmesidir (1807).¹³⁵

¹³⁴ Turan, "II.Meşrutiyet'in Siyasal Atmosferinde Makam-ı Hilafet'in Yeniden Kurgulanması", s. 333.

¹³⁵ Roderic H. Davison, "Osmanlı İmparatorluğu Diplomasisi ve Bıraktığı Miras", **İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası**, Ed. L. Carl Brown, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim, 4. bs., 2007, s. 263-265.

18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında yaşanan bu yenilgiler, sonrasında hızını artıracaktır.

Büyük toprak kayıplarından sonra Osmanlı Devleti'nin nüfusunda azalma olmuştur. Aleksandr Karatodori'nin hariciye nazırlığı döneminde Osmanlı nüfusu yaklaşık olarak 11.436.000 civarındadır. 93 Harbi'nde yaşanan kayıplar nüfusun 12.500.000'den bu sayıya düşürmüştür.¹³⁶

19. yüzyılda gerçekleşen toplumsal olaylar, Osmanlı Devleti'ni, geleneksel devlet politikalarından uzaklaşmak mecburiyetinde bırakmıştır. 1807 yılında Sened-i İttifak ile ayanlar karşısında sarsılan padişahlık makamının otoritesi, 1839 yılında ilan edilen Gülhane Hattı Hümayunu ile yeni bir döneme girmiştir. Tanzimat'ın hem Müslüman hem de gayrimüslim kitlelere getirdiği yeni alışkanlıklar bundan sonra asla geriye dönmeyecek çıgırlar açmıştır. Ardından 1856 Islahat Fermanı ile tüm Osmanlı tebaası arasında yaşanan resmi ideolojide ki eşitlik anlayışı, Osmanlı iç siyasal ve sosyal hayatı dışında Osmanlı dış politikasının da bir sonucu olmuştur. Çünkü, Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın azınlık hakları nedeni ile olan müdahalelerini engellemek istemiştir.

Tanzimat Fermanı'ndan da önce Batılı uzmanların Osmanlı Devleti'nde eğitimler vermeye başlaması, Avrupa'ya eğitim için gönderilen gençlerin sayılarının artması Osmanlı'da yeni bir yapının önünü açmıştır. Bu durum “Batı'nın metodik çalışma sistemi, yöntemi, bilgi birikimi ve örgün eğitime yönelik kurumsal yapılarının Osmanlı'ya aktarılmasında birinci derecede etkili olmuştur”.¹³⁷

Tanzimat reformları ile klasik Osmanlı sistemi yerini modern toplumun inşasına bıraktı. Seküler bir eğitimden geçen batıyı takip eden aydın bir bürokratlar zümresi ortaya çıktı. Aleksandr Karatodori Paşa da böyle bir atmosferde tarihteki yerini aldı.

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bu reformist girişimler sadece Batı'nın baskısıyla gerçekleştiği şeklinde değerlendirilmemelidir.¹³⁸ Bu yenilikler Batı'nın

¹³⁶ Ahmet Tabakoğlu, **Sultan II. Abdülhamid Dönemi Ekonomisi, Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C: I, Haz.: M.Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yay., No: 184, s. 211.

¹³⁷ Ahmet Cihan, “Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Uleması”, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C: I, Haz.: M.Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yay., No:184, s. 158-159.

¹³⁸ Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, s. 19.

diplomatik baskılarından ziyade içinde artan ihtiyaç ve Tanzimat aydınlarının da arzu ettiği yenileşme hareketlerinin etkileridir. Tanzimat'ın sadece diplomatik baskıların sonucunda olmadığına bir örneği de dönemin Türk yazarlarının artık sürekli kullandıkları “efkar-ı umumiye” terimidir. Zira kelime günümüz anlamıyla kamuoyu demektir.¹³⁹ Tanzimat dönemi, sonraki yıllarda meşrutiyetin de getirilmesine sebep olacak düşün dünyasında bürokratların yetişmesine sebep olmuştur.

Gökhan Çetinsaya, Abdülhamid dönemini hem dış koşulları hem de iç koşulları temel alarak altı döneme ayırmıştır.¹⁴⁰ Dönemlendirme şu şekildedir:

- “1) 1876-1878 Dönemi
- 2) 1878-1882 Dönemi
- 3) 1882-1891 Dönemi
- 4) 1891-1897 Dönemi
- 5) 1897-1902 Dönemi
- 6) 1902-1908 Dönemi”.

İlk dönem Abdülhamid'in tahta çıkması ile başlayarak, Rusya ile gerçekleşen savaş ve ardından Berlin Kongresi ile sonuçlanan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Tanzimat döneminin yetiştirdiği devlet adamları ile bürokrasi işlemektedir. Abdülhamid de bu kadroların politikaları ile uyumludur. İç politikada meşrutiyet dış politikada da İngiltere yanlısı politika devam etmektedir. İkinci dönem ise Berlin Antlaşması'ndan hemen sonra başlayan ve İngiltere'nin Mısır'ı işgaline kadar geçen süreyi içermektedir. 93 Harbi'nin sonuçları, milliyetçilik fikrinin toplumdaki etkileri ve ekonomik bunalımlar Abdülhamid'in bu dönemde Tanzimat reformlarından uzaklaşmasına sebep

¹³⁹ A.g.e., s. 20.

¹⁴⁰ Gökhan Çetinsaya, “II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, **Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies**, No: 47, 2016, s. 356.

Çetinsaya, “II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, s. 357-387.

olmuştur. Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876 yılı ile başlayan ve 1882 ile biten ilk iki dönem, çalışmanın kapsayıcılığı bakımından ele alınmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin iktisadi anlamda çöktüğü bir süreçte padişah olan Abdülhamid döneminde, Tanzimat ile gerçekleşen bürokratik, askeri ve sosyo-ekonomik reformların istenilen sonucu vermediğine inanılıyordu. Kırım Savaşı başta olmak üzere savaşlarda alınan ağır yenilgiler, ödenen tazminatlar ve milliyetçilik hareket ve söylemlerinin ortaya çıkardığı ağır kriz ortamı vardı.¹⁴¹ Abdülhamid tahta çıktığında (31 Ağustos 1876) devleti, zaten başlamış olan bir Rus-Osmanlı Savaşı'nın içinde buldu. Bu savaştan da başta Midhat Paşa olmak üzere Osmanlı bürokratlarını sorumlu tuttu. Bu nedenle Abdülhamid, bürokrasinin hakimiyetini kırmak istiyordu. Tanzimat reformları ile güçlenen ve etkinleşen Osmanlı bürokratları Abdülhamid döneminde yetkilerinin önemli bir kısmını istemeye istemeye Babıâli'den Yıldız'a vermek zorunda kaldılar. 1875 yılında yaşanan Moratoryum ile iyice sıkıntıya giren Osmanlı ekonomisi, bürokrasiyi oldukça olumsuz etkilemiştir.¹⁴²

19. yüzyılda giderek artan uluslararası ticaret, toplumların sosyal, siyasi ve iktisadi yapısını da derinden etkiledi. 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti, Batı'nın ekonomik ve askeri gücünü çok yakından hissetti. Osmanlı ekonomisi bu dönemde kapitalizme yavaş yavaş kendini teslim etmeye başladı.¹⁴³ Abdülhamid henüz tahta çıkmadan (1875) Osmanlı Devleti yaşadığı ağır borç yükü nedeniyle iflas ettiğini ilan etmişti.¹⁴⁴ Abdülhamid döneminde ise Batılı devletler ile ekonomik anlamdaki fark giderek açılacaktır.

Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan modernleşerek çıkılacağına inanıyordu. Bu modernleşmenin içeriğinde ise Avrupa'nın kültüründen etkilenmeye yer yoktu. Batı'nın yeniliklerini almak her ne kadar istenilmese de bu dönemde Avrupa kültürü Osmanlı aydınlarını etkilemiştir.

¹⁴¹ Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", **Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies**, No: 47, 2016, s. 357.

¹⁴² Erkan Tural, **Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi**, Ankara, TODAİE, 2009, s. 5

¹⁴³ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, 8. bs., İstanbul, İletişim, 2013, s. 191.

¹⁴⁴ Roderic H. Davison, "Osmanlı İmparatorluğu Diplomasisi ve Bıraktığı Miras", **İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası**, Ed. L. Carl Brown, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim, 4.bs., 2007, s. 282.

Özelleştirme ve ilk modern Müslüman burjuvazisinin doğuşu Abdülhamid döneminde olmuştur.¹⁴⁵

Osmanlı toplumunda, 19. yüzyılda sadece bir müslim ve gayrimüslim ayrımı keskinleşmemişti. Aynı zamanda farklı gayrimüslim cemaatler arasında da bir rekabet ve birlikte geçinememe hissiyatı artmıştı. Osmanlı idaresi her ne kadar bunu eritmeye çalışsa da 19. yüzyılda artan milliyetçilik duyguları ve ekonomik rekabet, Rumlar ve Yahudiler arasında sorunlara sebep olmuştur. Özellikle Pascalya Bayramı sırasında ortaya atılan Yahudilerin mayasız ekmek için Hristiyan kanı kullandığı gibi nefret söylemleri Osmanlı Devleti'nde adli vakalara sebep olmuştur. 19. yüzyılın sonunda bu gibi sebeplerle yaşanmış en az elli olay kadılarına intikal etmiştir.¹⁴⁶ Osmanlı toplumuna makro düzeyde bakıldığında müslüman ve gayrimüslimler arasında bir toplumsal farklılığın yanı sıra mikro düzeyde de gayrimüslimler arasında salt bir benzeşmenin olmadığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin, farklı milletlerden oluşan halklarını bir arada tutabilmek için gösterdiği gayret dünyayı saran milliyetçilik hareketleri karşısında tutunamamıştır. Kendi dönemi itibari ile din bazlı hareket alanından daha seküler bir toplumsal dalga yaratılmaya çalışılarak birlikte yaşama kültürünün devam ve inşası için yapılan reformların etkisi istenilen sonuçları vermemiştir. Fakat bu çabalar devam edecektir.

II. Osmanlı Dış Politikasında Millet Sisteminin Etkisi

Osmanlı Devleti kurulduğu dönemden itibaren Batıya doğru genişledikçe Müslüman olmayan nüfus sayısı giderek artmıştır. İstanbul'un fethiyle büyük bir gayrimüslim topluluğuna sahip olan Osmanlı Devleti bazı düzenlemelerle sosyal ve iktisadi hayatı düzenlemiştir.

İslam öğretisinin farklı dine mensup insanlar için getirdiği kurallar vardır. Osmanlı Devleti, ilk fetihlerinden itibaren gayrimüslimlere İslam Hukuku kaidelerini uygulamıştır. Buna göre, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler İslam'ın bir kaidesi olan zımmilik statüsüne göre muamele görürlerdi. Zımmilik bireysel bir

¹⁴⁵ Karpaz, **İslam'ın Siyasallaşması**, s.19.

¹⁴⁶ Karen Barkey, **Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul, Versus, 2008, s. 369.

uygulamadan çok bir topluluğa uygulanan kuralları içermektedir. Devletin bir cemaatin liderini muhatap aldığı bir düzendir. Osmanlı Devleti sınırları içersinde yaşayan Rumların temsilcisi de Patrik'tir.¹⁴⁷ Dolayısıyla Osmanlı Rumları ile ilgili meselelerde Patrik'in tüm Rum cemaati adına söz hakkı vardır.

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim cemaatlerin düzenine dokunmaksızın onları kendi devlet sistemine çekmesi farklı grupların bütünleşmesini sağlamıştır. “Etnisiteler arası ilişkiler patlama potansiyeline rağmen, etnisiteler arası barış herkesin çıkarlarıyla uyuşması sayesinde korunmuştur”.¹⁴⁸ Şüphesiz bu istikrarı sağlanması güç olgusu ile açıklanabilir. Çünkü güçlü bir Osmanlı yönetimi ve ekonomisi birlikte yaşamayı sağlayabilmiştir. 19. yüzyılda görüleceği gibi gücün eksen değiştirmeye başlaması ile yeni düzen arayışları ortaya çıkacaktır.

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı din esaslı millet sisteminin tarihi Fatih Sultan Mehmet ile başlar.¹⁴⁹ Fetihten sonra Osmanlı Devleti, kendi toplumsal dinamiklerine göre yeni kanunlar çıkarmıştır. Bu kanunlar İslami kaidelere aykırı olmamıştır. Böylelikle “*millet sistemi*” denen yapı ortaya çıkmıştır. Kısaca Müslüman olmayan topluluklara yönelik yürütülen siyasetin adı millet sistemi olmuştur.

Fatih Sultan Mehmed, İmparatorluğun inşasını, İslami kaideler ve Türk geleneklerinin yanısıra Roma-Bizans ananesi ile de denebilecek üçüncü bir bağlılık noktası ile gerçekleştirmiştir.¹⁵⁰ Osmanlı Devleti, Bizans İmparatorluğu'nu yıkınca bir imparatorluğa dönüştü. Bu imparatorluk sadece ikinci Roma'nın topraklarını almamış aynı zamanda bazı özelliklerini de almıştır. Bizans'ta da Osmanlı Devleti'nde ki gibi hükümdar din adamlarını kontrol altında tutmuştur.¹⁵¹ Bu etkileşim Osmanlı Devleti için

¹⁴⁷ Benjamin Buraude, “Foundation Myths of the Millet System”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, Vol. 1, The Central Lands, eds., Benjamin Braude and Bernard Lewis, New York, Holmes & Meier Publishers, 1982, p. 69.

¹⁴⁸ Karen Barkey, **Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul, Versus, 2008, s. 362.

¹⁴⁹ Ahmet Yaşar Ocak'ın, “*Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasını anlamanın temel yolu Osmanlı İslam'ını anlamaktan geçer*” tespiti vardır. “Osmanlı İslamı'nın, Osmanlı Devleti'nin beylik döneminde tipik kabilevi halk İslamı'ndan yola çıkarak, siyasi, idari ve sosyo-ekonomik gelişmelere paralel bir şekilde ulemanın nüfuz ve gayretiyle tedricen kitabileşip kurumlaştığı ve kendi yüksek kültürünü, düşüncesini ürettiği tarihi bir gerçektir. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, merkezileşmenin tabii bir sonucu olarak kurumlaşmış bu İslam, bir yandan devlet kavramına kutsallık bahşederek merkezi otoriteye ve onu temsil eden Osmanlı hanedanına da kutsal bir meşruiyet kazandırırken, öte yandan, onun siyaset aracı olmak gibi çifte bir fonksiyon icra etmiş, neticede devletle özdeşleşmiştir”. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, **Türkler, Türkiye ve İslam**, 13. bs., İstanbul, İletişim, 2013, s. 91-92.

¹⁵⁰ Turan, **İmparatorluk ve Diplomasi**, s. 83.

¹⁵¹ Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, s. 31.

yapısal bir dönüşüm değildir. Zira Osmanlı Devleti kendini İslam'ın koruyucusu olarak görmüştür.

Fatih Sultan Mehmed'in gayrimüslimlere uyguladığı siyasetin çekirdeğini bir cihan imparatoru olarak diğer dine mensup toplumların da hükümdarı olma isteği oluşturmuştur.¹⁵² Bu bağlamda nizam, şeri hukuk yanısıra örfi hukuka dayandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin fetihden önce uyguladığı gayrimüslim politikası devam etmiştir. Fetihden sonra ise Rum-Ortodoks Patriğine verilen imtiyazlar yine Osmanlı gelenek yapısıyla uyumlu olmuştur. Çünkü, gayrimüslimler 1453'den önce de adli, mali, ruhani ve eğitime ait işlerinde yerel rahip ve metropolitlerin sorumluluğuna bırakılmıştır.¹⁵³ Fetihden sonra ise toplumsal düzen kanunlarla güçlendirilmiştir.

A. Millet Sistemi

Millet Sistemi, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde¹⁵⁴ çok uluslu, çok dinli ve çok kültürlü bir coğrafyada, toplumsal farklılıkları düzenleme biçimi olarak adlandırılabilir. Başka bir ifade ile din ayrımı üzerinden toplumun farklı kesimlerini devletle ilişkilendirme biçiminin resmi bir sistemidir.

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı millet sisteminin günümüzde taşıdığı anlam itibarıyla benzerliği yoktur. Osmanlıda millet tabiri ırk ya da ulus gibi anlamlarda kullanılmamıştır. Farklı dini gruplara karşı Osmanlı Müslümanlarını belirtmek için kullanılmıştır. Millet ve gayrimüslim kelimelerinin birbirine karşıt anlamda kullanıldığını söylemek yanlış olmaz. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde Ebussuud Efendi tarafından “millet” ifadesinin Osmanlı Müslümanları için kullanıldığı görülmektedir.¹⁵⁵ Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman olmayan toplumlar için gayrimüslim ifadesi kullanılmıştır.

¹⁵² Ahmet Yaşar Ocak, “Fatih, Fetih ve Osmanlı Merkezîyetçiliği”, **Halil İnalcık Armağanı I, Tarih Araştırmaları**, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2009, s. 89-104, s.103.

¹⁵³ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C: IV, İstanbul, İletişim, 1985, s. 998.

¹⁵⁴ Osmanlı Devleti'nin kurulduğu dönemden 16. yüzyılın sonuna kadar olan döneme klasik dönem denilmektedir. Bkz. Halil İnalcık, **The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600**, 3. bs., London, Phoenix, 1997.

¹⁵⁵ Benjamin Braude, *Foundation Myths of the Millet System*, **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, Vol. 1, The Central Lands, eds., Benjamin Braude and Bernard Lewis, New York, Holmes & Meier Publishers, 1982, s. 70.

Tarihi seyir içinde Osmanlı Devleti'nin uyguladığı millet sistemi İstanbul'un fethi ile resmi bir uygulama hiyerarşisiyle karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁶ Osmanlı Devleti'nde idari anlamda asıl önemli olan etnisite değil bir nevi devlet teamüllerine saygıdır. Osmanlı Devleti'nin kaidelerine uyulması durumunda milliyet önemli değildir.¹⁵⁷ Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere uyguladığı politikalara bakıldığında dini aidiyetin dahi Osmanlı tebaası olmanın sonrasında geldiği görülmektedir. “*Millet sistemi, bir bölgenin darül-İslâma katılmasından sonra buradaki ehl-i zimmenin bir ahidname, hukuk ve himaye bahşedici bir ahid ile İslam devletinin idaresi altına girmesinden doğan hukuki bir varlıktır.*”¹⁵⁸ Osmanlı Devleti bu düzeni “devlet-i ebed müddet” fikri ve İslam'dan beslenen “nizam-ı alem” anlayışları ile sağlamıştır.

Osmanlı Devleti millet sistemi ile gayrimüslimlere ne asimilasyon ne de entegrasyon uygulamamıştır. Osmanlı Devleti'nin pratiği olan millet sistemi *segregasyon* kavramıyla da açıklanabilmektedir. Segregasyon tanımının temel üç maddesi millet sistemi kavramıyla örtüşmektedir. İlk maddesi, egemenler tarafından kabul edilen bir topluluğa sahip olma hali, gayrimüslimlere uygulanan pratiğe uymaktadır. İkinci olarak, farklı toplumlar kendi içlerinde farklılığını yaşamaktadırlar. Bu madde her ne kadar keskin sınırlarla ölçülebilme özelliğine sahip değilse de genel olarak millet sistemi ile uyumaktadır. Üçüncü madde ise farklı bir hukuka tabi olmaktır. Millet sistemi ile gayrimüslimlere vergide, memuriyette, askere alma vb. temel vatandaşlık konularında farklı bir uygulamaya gidilmiştir.¹⁵⁹ Gayrimüslim Osmanlılar bir alt idare de kendi inanç mekezlere bağlıydılar. Başka bir deyişle, kendi cemaatinin liderliğinde yaşamaları için izin verilmiştir. Kendi yargılama, maliye ve eğitim örgütlenmelerine izin verilmiştir.

Osmanlı toplumunun demografik yapısına bakıldığında dört ana gruba ayrıldığı görülmektedir. Bunlar Müslümanlar, Ortodoks Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler şeklindedir. Yönetim ve bürokratik meselelerde gayrimüslim toplulukların liderleri

¹⁵⁶ Nuri Adıyeke, “Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi”, **Yeni Türkiye**, Aralık 2014, s.60, s.1. Millet sisteminin ne zaman başladığına dair akademik camiada farklı görüşler mevcuttur. Bu çalışmanın konusu olmadığından yer verilmemektedir. Bunun için Nuri Adıyeke'nin aynı çalışmasının tamamına bakılabilir.

¹⁵⁷ İlber Ortaylı, “İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili”, **Kanuni Esasi'nin 100. Yılı Armağanı**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1978, s. 171.

¹⁵⁸ İlber Ortaylı, “Millet Sistemi”, **DİA**, C: XXX, 2005, s. 66-70, s .66.

¹⁵⁹ Nuri Adıyeke, “Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi”, s. 2-3.

resmi olarak muhatap alınmıştır. Bu kişiler Hristiyanlar için Patrik,¹⁶⁰ Yahudiler için de Hahambaşı olmuştur.¹⁶¹ II. Mehmed döneminden itibaren Rum Patrikhanesinin başı protokolde Osmanlı vezirine eşit sayılmıştır.¹⁶² Müslüman mahallelerde nasıl imamın görevleri var ise gayrimüslim mahalelerinde de diğer din adamlarının görevleri vardı. Hristiyanlar için papazlar bu görevleri icra etmekteydiler. Bu görevlerden bazıları, mahalle halkının yangın yaşaması durumu, temizlik işlerini örgütleme, güvenlik ve asayişin sağlanması gibi vazifelerdir. Papazlar ücretlerini de kendi kilise vakıflarından alırlardı.¹⁶³ Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin dini konular dışında hukuki ve idari konularda da kendi cemaat liderlerine bağlı olmaları halini Carter Findley “yarı-özerk dinsel cemaat modeli” olarak değerlendirmektedir.¹⁶⁴ Örnek olarak, gayrimüslim din adamlarına bazı konularda vergi muafiyeti verilmiştir. Manastır ve kiliselerin kendi gelirlerine dair işlemlerin de Patrik ve Metropolitler tarafından yapılmasına izin verilmiştir.¹⁶⁵

Ortodox kilisesine verilen resmi statü Rumların kendi dillerini ve kültürel miraslarını korumalarını sağlamıştır. Bazı Yunanlı düşünürler Ortodox kilisesinin izole edildiğini düşünmüşlerdir. Bu bakış açısı ile Rumların dünyadan da izole edildiklerini dolayısı ile Avrupa'nın yaşadığı reform ve aydınlanma çağını, aynı dönemde Rumların yaşayamadığını dile getirmişlerdir.¹⁶⁶ Aynı bir araştırma konusu olan bu değerlendirmenin doğruluğu tartışılmaktadır. Nitekim bu durumun izole edilmekten bağımsız düşünülmesi gerekmektedir. Yaşanılan reform ve aydınlanma çağının, kilisenin ve monarkların yaşattığı ağır şartlar altında gerçekleştiği görülmektedir. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nde Müslüman ve Müslüman olmayanlar, Avrupa'da yaşanan sosyal ve ekonomik hayata oranla daha fazla refah seviyesine sahiptirler. Henüz Batı'da

¹⁶⁰ İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethi ile Patriğin görevleri artmıştır. Dini görevleri dışında Ortodox Hristiyanları üzerinde idari görevleri de vardır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Halil İnalcık, “Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans”, *Turcica*, XXI- XXIII, 1991, 407-436.

¹⁶¹ Roderic Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, New Jersey, Princeton University Press, 1963, s. 13.

¹⁶² Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, s. 325.

¹⁶³ İlber Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul, Hil Yayınları, 1985, s. 113.

¹⁶⁴ Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. bs., 2011, s. 46.

¹⁶⁵ Macit Kenanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinlerarası İlişkiler (14-20. Yüzyıllar)”, *Milel ve Nihal*, C: VI, No: 2, 2009, s. 124.

¹⁶⁶ Thomas W. Gallant, “Historical Setting”, *Greece: A country Study*, Ed. Glenn Curtis, 4. bs, Lanham, Maryland: Berman, Federal Research Division, Library of Congress, 1994, s. 26-27.

cezbetici sosyal insan hakları yoktur. Üstelik Rumlar her zaman Müslüman Osmanlılardan daha çok dış dünya ile temas halinde olmuşlardır. Çünkü, hem aldıkları görevler münasebeti ile hem de ticaret ile uğraşmaları sebebi ile Batılılar ile muhatap olmuşlardır.. Zaten Fransız Devrimi'nden sonra yaşanan yurt edinme isteği de onların Batı ile kurdukları ilişkilerin sonucudur.

Evangelia Balta'ya göre de Rumlarda milli şuurun oluşması Osmanlı yönetim sisteminin yapısına bağlıdır. Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik, sosyal ve siyasi politikaların sağladığı şartlar milli bilincin oluşmasında son derece etkilidir.¹⁶⁷ Bu durumda yukarıda bahsedilen izolasyonun aslında Rumların kimliklerini korumalarında büyük katkı sağlamıştır denilebilir. Ortaylı'ya göre

“Millet kompartımanına mensup olan kimse; modern toplumdaki azınlığın aksine bazı davranış ve tutum sergiler. Kompartımanlar arasında ilişki azdır, çatışma azdır... Modern toplumdaki azınlık ferdi gibi çevre ile didişme, kimlik ispatı, asimile olma (çoğunluk tarafından emilme) veya asimilasyona karşı direnme dolayısıyla çatışmacı davranışlara girme gibi durumlar söz konusu değildir”.¹⁶⁸

Osmanlı milletlerinin kapalı birer kompartımanda gibi yaşamaları ortak bir Osmanlı kültürünün oluşmasını engellemiştir.¹⁶⁹ “*Osmanlılar, dünya tarihi boyunca başka yerlerde başka istilacıların yaptıkları gibi, istila ettikleri yerlerde yaşayanları din değiştirmeleri için zorlamayı reddetmemiş olsalardı, Osmanlı İmparatorluğu'nu son yüzyılında büyük zaafa düşürecek hiçbir azınlık sorunu olmayacaktı*”.¹⁷⁰ Shaw, eğer millet sistemi siyaseti olmasaydı Osmanlıyı büyük zora sokan azınlık sorununun olmayacağını belirtir.

Osmanlı Devleti patrimonyal bir yönetim şekline sahip olmakla birlikte pratikte büyük bir topluluğun da etkin olduğu görülmektedir. Osmanlı ailesi, şehzadeler, bürokratlar ve din adamlarının da padişah üzerinde büyük etkileri vardır. “*Osmanlı Devleti sadece hükümdar, hatta Osmanlı sülalesinden ibaret değildi; devletin önde*

¹⁶⁷ Evangelia Balta, “Osmanlı Devleti'nde Rum Millet ve Ekonomik Gelişmişlikleri”, **Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti**, İslami ilimler Araştırma Vakfı, 2000, s. 229.

¹⁶⁸ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”, **Türkler**, C: X, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 217.

¹⁶⁹ Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet”, s. 997-998.

¹⁷⁰ Shaw, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu”, s. 1003.

*gelen bütün yöneticilerinin toplamı sayılıyordu devlet”.*¹⁷¹ Böyle bir sistemde gayrimüslimlere verilen devlet memurlukları onların da Osmanlı yönetiminde ne kadar etkin olduğunu ve padişahın devlet çıkarını milliyetçilik üzerinde tuttuğunu göstermektedir. Bu bakışla pratikte millet sisteminin Osmanlılığı hizmet ettiği görülmektedir.

B. Sosyal Hayat ve Rumlar

Osmanlı İmparatorluğu’nun en uzun yüzyılının bu sancılı dönemi Rumlar için aynı şekilde olmamıştır. Osmanlı Devleti’ndeki Rum cemaat için adeta bu süreç bir yükseliş dönemidir. Rumlar, açtıkları okullar, hastaneler ve derneklerle kültürel bir patlama yaşamışlardır.¹⁷²

Osmanlı Devleti’nde Rumların her zaman önemli, etkili ve itibar gören bir statüleri olmuştur. Rumlar, Osmanlı Devleti’nin İstanbul’u fethinden itibaren yıkılışına kadar varolan ve çok önemli görevlere de gelen büyük bir gayrimüslim topluluktur. Farklı bir bakış açısıyla zaman zaman Rumların, Osmanlı Devleti’nde Türklerden bile daha ayrıcalıklı oldukları dile getirilmiştir. Türklerin Müslüman olma hali ve dünya Müslümanları ile aynı muameleye tabi olmalarından kaynaklanan uygulamalar Türklere diğer Müslümanlardan daha ayrıcalıklı olmalarını gerektirmemiştir. Oysa Rumlar, patrikhane ile olan tarihi bağları ile Avrupa ve Asya’daki Ortodoksların adeta temsilcisi olmuşlardır. Bizans’ta yaşamadıkları ayrıcalıkları Osmanlı yönetimi altında yaşamışlardır.¹⁷³ Osmanlı Devleti’nde de üst rutbelerde tercümanlık vesilesi ile görev yapan Rumlar resmi vazifeleri gereği de Batılılarla yoğun iletişimlerde bulunuyorlardı.¹⁷⁴ Tartışmaya açık olan Rumların ayrıcalıklı olma hali, Osmanlı Devleti tarafından sunulan bir lütuftan çok onların içinde bulundukları ekonomik ve sosyal durumu lehlerine çevirmelerinde saklıdır. En başta da çocuklarının eğitime önem verip Batı’da okutmaları ve kurdukları ticari ağlarla sağladıkları avantajlı pozisyonlarıdır.

¹⁷¹ Metin Kunt, “Siyasal Tarih 1300-1600”, **Türkiye Tarihi 2, Osmanlı Devleti 1300-1600**, Yayın Yönetmeni; Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1988, s. 132.

¹⁷² Salih İnci, “Fener Patrikhane Kütüphanesi”, **Osmanlı İstanbulu IV**, Ed. F. Emecen, Ali Akyıldız, E.Safa Gürkan, 29 Mayıs Üniversitesi Yay., s. 971, s. 955-976.

¹⁷³ Kemal Karpaz, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, İstanbul, 2.Baskı, Timaş, S. 125-126.

¹⁷⁴ Karen Barkey, **Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul, Versus, 2008, s. 365-366.

Batı ile artan ticari ilişkiler Müslüman ve Müslüman olmayan Osmanlı tebasını farklı bir biçimde siyasallaştırdı. Gayrimüslimler İstanbul, İzmir, Halep başta olmak üzere büyük Osmanlı şehirlerinde Batılı tüccarlarla yoğun ticari ilişkiler gerçekleştiriyordu. Böylelikle, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Rumlar her dönem toplumun en zenginleri arasında yer almışlardır.

Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk nüfus sayımı 1831 yılındadır. Sadece erkek nüfusun sayıldığı bu çalışmada ana gövde de Müslümanlardan sonra en çok nüfusu olan tebaa Rumlardır.¹⁷⁵

Rumlar, Osmanlı İmparatorluğunda kendilerini Osmanlı tebaası olarak görmüşlerdir. Bu yüzden Fenerli Rum asilleri Osmanlı bürokratik yapısında kendilerine önemli memurluklar edinmişlerdir.¹⁷⁶ Fenerli Rumların bazıları sadece Batı dillerini iyi bilmekle kalmamış Osmanlı uleması ile İslam dini hakkında mülahaza yapacak kadar donanımlı olmuşlardır. Anadilleri Grekçe olan Fenerliler, Latince ve İtalyanca'nın yanısıra Arapça ve Farsça'ya da hakimdirler.¹⁷⁷

İstanbul'un fethinden itibaren Osmanlı Devleti'nde varlıklarını etkin bir şekilde koruyan Fenerliler seçkin bir zümreyi oluşturmuşlardır. Fenerliler Babıâli'de tercümanlık ve Eflak-Boğdan'da beylik görevlerine getirilmişlerdir.¹⁷⁸ Galata'da da bankerlikle uğraşan Fenerliler ekonomik olarak Osmanlı toplumunun en zenginleri arasında olmuşlardır.

İlber Ortaylı Fenerliler için “bunlar Osmanlıdır” der. Yurtdışında okumalarının dışında Batı dillerini çok iyi bilirler. Türkçeyi de en iyi öğretmenlerden

¹⁷⁵ Enver Z.Karal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Ankara, 1943, s. 21. Karal ayrıca bu sayımın güvenilirliği noktasında da bazı tespitlerde bulunuyor. Müslümanların sayısının çok, gayrimüslimlerin sayısının az olarak gösterilmiş olabileme ihtimalini ortaya atanlara Karal, bunun mantıklı olamayacağını belirterek cevap veriyor. Çünkü Hristiyan nüfusun sayısını az göstermenin Osmanlı Devleti'nin vergi kaynağını kendisinin azaltması demek olur ki bu da gerçekten uzak düşmektedir. Ayrıca müslüman nüfusun fazla gösterilmesi de askere alımda gerçeği göstermeyeceği için böyle bir usulsüzlüğün yapılmış olamayacağını belirtir Karal. Ayrıca bu sayım politik amaçlarla değil tamamen vergi ve askerlik rakamlarını belirleyebilmek için yapılmıştır. **A.g.e.**, s. 22.

¹⁷⁶ İlber Ortaylı, “Balkanlar'da Milliyetçilik”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C: IV, İstanbul, İletişim, 1985, s.1030.

¹⁷⁷ Orhan Koloğlu, “Osmanlı Diplomasisinde Rumlar'ın Rolü ve Tanzimatla Birlikte Fransızca'nın Yaygınlaşması”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Haz. İsmail Soysal, Ankara, TTK, 1999, s. 129.

¹⁷⁸ Necdet Sakaoğlu, “Fenerliler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C: III, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 1994, s. 287.

öğrenmişlerdir.¹⁷⁹ Osmanlı Devleti'nde Müslümanların ve gayrimüslimlerin kendi mahallelerinde yaşadıkları görülmektedir. Ama bu yönetimin bir dayatması değildir. Bu mahalleleşme, kendiliğinden gelişmiştir.¹⁸⁰

Rumların Osmanlı sınırlarındaki zengin ve refah ortamlarına rağmen Yunanistan, Osmanlı Rumlarının bazılarının arasında duygusal bağlar da oluştuyordu. Abdülhamid tehlikenin farkındaydı, bu nedenle 1877 yılında olası savaşlarda isyan etmelerini engellemek için bir kararname çıkarttı. Bu kararnameye göre ülkenin savunulması için Hristiyanlara da sivil muhafız birliğine katılmaları buyuruldu.¹⁸¹ Islahat Fermanı ile Cizye vergisi kaldırılmış ve gayrimüslimlere de asker olma vasfı verilmişti. Fakat askerlik yapmak istemeyen gayrimüslimler tepki göstermişti. Bu nedenle 1857 yılında çıkarılan bir yasa ile askerlik yerine bedel-i askeri adında bir vergi ödeyerek bu vazifeden muaf tutulmuşlardı.¹⁸² Bu kararname ile yeniden asker olma durumları ortaya çıkmıştır.

27 Kasım 1877'de İngiliz Konsolosu Richard Wood, dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby'ye gönderdiği mektubunda bu kararnamenin başarısından bahsetmiştir. Hatta Hristiyanların Islahat Fermanı'ndan daha çok bu kararnameden memnun olduklarını belirtmiştir. Öyleki Rum Patrik, cemaatine 1877-1878 savaşının adaletsiz bir savaş olduğunu, Hristiyan anlayışına uymadığını ifade etmiştir. Patrik, kilise mensuplarını padişaha yardıma çağırması ve Osmanlı Devleti'nin zaferi için pazar ayinlerinde dualar edilmesini emretmiştir.¹⁸³

Osmanlı yönetimi, askerden muaf tutma ve cizye vergisi dışında Müslüman ve Müslüman olmayanları aynı meslek grubu ve zenginliğine göre yine aynı vergiye tabi tutuyordu. Gayrimüslimlerden çok ağır vergileri kendi cemaatinin lideri alıyordu. Vergi konusunda en ağır idare ise Rum Patrikleri'ne aitti.¹⁸⁴

¹⁷⁹ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler", **Osmanlı Barışı**, 4. bs., İstanbul, Ufuk Kitap, 2004, s. 123.

¹⁸⁰ M. Macit Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek**, İstanbul, Klasik yayınları, 1. bs., 2004, s. 317. Bkz. Bernard Lewis, **İslam Dünyasında Yahudiler**, Çev. B. Sina Şener, 1. bs., s.40.

¹⁸¹ Sonyel, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, s.311.

¹⁸² Ufuk Gülsoy, Islahat Fermanı, **İA**, C: XIX, 1990, s. 189.

¹⁸³ Sonyel, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, s. 312-313.

¹⁸⁴ Stanford Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C: IV, İstanbul, İletişim, 1985, s.1003. Gayrimüslimlerden alınan cizye vergisi aslında diğer hristiyan devletlerde de olan bir uygulamadır. Roma, Bizans ve Sasaniler'de uygulanan capitatio, kephaletikon ve gezit adlı vergiler Osmanlı cizyesine denk düşmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Namık Sinan Turan, "Tefrik'ten İttihad'a Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler'in Toplumsal ve Siyasal

Yunan Milliyetçilik hayalleri İstanbul Patrik'ini etkilemiş olabilir. Fakat realist Rumların böyle hayalleri yoktu. Onların milliyetçilik serüvenine sivrulma halleri büyük oranda ekonomiktir. Avrupa'da kapitalizmin öncüleri olan İngiltere ve Fransa, doğunun büyük pazarına ekonomik anlamda ilerlemiş Rumlarla girmek istediler. Tabi Antik Yunan'a olan sevgileri ve Rumlar'ın Avrupa Medeniyeti'nin köklerini barındırmaları gibi duygusal sebepler de vardı.¹⁸⁵

Fenerli Rumlar, Osmanlı Devleti'ndeki durumlarının iktisadi ve sosyal olarak devam etmesinden yanaydılar. Onlara göre Osmanlı zaten bir Rum devleti idi. Çünkü tüm ekonomik hayatı Rumlar işletiyor ayrıca birçok kamu işlerini de yine onlar yürütüyordu. Sonyel'e göre bu şekilde düşünen geniş bir Rum kesiminin içinde olan Fenerliler de bir gün Osmanlı Devleti'nin Helenleşeceğine inanıyorlardı. Bu nedenle Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca tutumlarda bulunmasını istemiyorlardı. Bu doğrultuda düşünmeyen geniş bir Rum kesimi vardı. Fakat Fenerlilerin de içinde bulunduğu üst görevlere sahip büyük bir çoğunluk bu şekilde düşünüyordu.¹⁸⁶ Sonyel'in anlatımından Yunanistan'ın tarafgirliğini yapmayan Fenerli Rumların Osmanlı'nın bir gün Helenleşeceği fikri ile Osmanlıya itaat ettikleri anlamı çalışmamızla uyuşmamaktadır. Özellikle üçüncü bölümde Aleksandr Karatodori Paşa'nın sorumluluk ve iş anlayışına baktığımızda sadakatli bir Osmanlı Devlet adamı olarak hizmet ettiği görülecektir. Kendisinin Helenizme dair hayalleri yoktur. Arşivde bulunan makale, eser ve raporlarında bu amaca hizmet eden hiçbir ifadeye rastlanmamıştır.

Rumların başlıca topluluk olduğu Millet Sistemi, Avrupada yaşanan değişimlerle birlikte Osmanlı Devleti'nde de yapısal değişikliklere uğrayacaktır.

C. Millet Sisteminin Dönüşümü ve Dış Politik Etkisi

Osmanlı Devleti için 19. yüzyıl diplomasi yüzyılı olmuştur.¹⁸⁷ Bu ifadeyi biraz açarsak Osmanlı Devleti'nin diplomasiye en çok ihtiyaç duyduğu yüzyıl diyebiliriz.

Statülerinde Değişim Süreci", **İktisat fakültesi Mecmuası**, C: V, No: 7/1, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 2007, s. 20.

¹⁸⁵ Karpas, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, s.126.

¹⁸⁶ Sonyel, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, s. 313.

¹⁸⁷ Mehmet İpşirli, **Ottoman State Organization, History of The Ottoman State, Society & Civilisation** Vol:I, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 2001, s. 218.

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu dönemden itibaren en çok defansif dış politika izlediği yüzyıldır. Hem Batılı güçlerin siyasi ve askeri taarruzları (başta Rusya) hem de Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik krizler diplomatik hareketliliği bir zorunluluk haline getirmiştir.

1789 Fransız İhtilali'nin ardından 1815 yılında Viyana Kongresi ile başlayan Avrupa uyumu, 1830 ve 1848 yıllarında yaşanan devrimler Avrupa'yı değiştirdiği gibi olmasa da Osmanlı Devleti'ni de 19. yüzyılda büyük ölçüde etkiledi. Endüstri Devrimi ve artan sömürgeleşme gayretleriyle Avrupa zenginleşirken Osmanlı Devleti bu bağlamda ilerleme kaydedemedi.

1789 Fransız İhtilali'nin getirdiği ulusçuluk fikirleriyle imparatorlukların savaşmaya başladığı 19.yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin de gayrimüslim tebaaya bakış açısını değiştirmesine sebep oldu. Başka bir ifade ile siyasi ve sosyal yeni düzenlemelere ihtiyaç duyuldu.

19.yüzyıl, Osmanlı Devlet yapısında köklü dönüşümlerin asrı olmuştur denilebilir. Carter Findley Tanzimat için güçlü iki padişahтан sonra gelen sivil-bürokratik reform dönemi ifadesini kullanır.¹⁸⁸ Adı geçen padişahlar III. Selim ve II. Mahmud'tur. III. Selim'in kurmak istediği nizam-ı cedit ve II. Mahmud'un devam ettirdiği yeni düzen reformları Tanzimat'a giden yolları açmıştır.

Osmanlı Devleti ve ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti için 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı büyük bir kırılımdır. Bu değişimi sağlayan etkenler, içte yaşanan sosyal, siyasi ve ekonomik düzenin yanısıra dünyanın yaşadığı kırılmalardan kaynaklanmıştır. 19. yüzyılda artık dünya, Osmanlı Devleti'nin klasik çağında ki dünyadan çok farklıdır ve Osmanlı Devleti de kendi nizam-ı alemi sarsılmasın diye büyük çabalara teşebbüs edecektir. Tanzimat belli bir tarihte ilan edilmiş bir ferman olsa da yeni bir tarihi hayatın da adı olmuştur. Tanzimat, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlerle olan ilişkisini yeniden şekillendirmeye başladığı sürecin başlangıcıdır.

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaaya karşı resmi olarak uygulamalarını değiştirmesindeki büyük sebep Avrupa devletlerinin ve Rusya'nın baskısıdır. Rusya,

¹⁸⁸ Carter V. Findley, "The Advent of Ideology in the İslâmic Middle East (Part I)", *Studia İslâmica*, No. 55, 1982, pp.143-169, p.159, erişim tarihi: 3 Nisan2017. (Çevrimiçi), <http://www.jstor.org/stable/1595435>.

Ortodoksları, Fransa Katolikleri ve İngiltere de Protestanları korumak adına zayıflayan Osmanlı Devleti'nin iç siyasetine karışabilmişlerdir. Osmanlı Devleti, bu devletlerin müdahalelerini, kendi topraklarındaki gayrimüslim topluluklarına nüfuz etmelerini engellemek adına reformlara girişmiştir.

Ortaylı, Tanzimat Fermanı'nın uluslararası diplomasi açısından büyük kazanım olduğunu Rusya ile örneklendirir. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nin özellikle Rusya'ya karşı bir manevra kazandığını belirtir. Rusya, 1833 yılında imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Osmanlı Ortodoksları üzerinde himaye hakkı elde etmişti. Osmanlı Devleti ise bu ferman ile Rusya'nın olası müdahalelerini engellemiştir.¹⁸⁹ Fransa ve İngiltere de Rusya'nın etkisinin genişlememesi adına Osmanlı Devleti'nin bu manevrasını desteklemişlerdir.

1821 yılında Rumların başlattığı bağımsızlık ivmesi Osmanlı Devleti'nin reform politikalarının da zorunlu motivasyonu olmuştur. Yönetim, Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik düşüncesinin gayrimüslim tebaa üzerindeki etkisini anlamıştır. Bu bakımdan Osmanlılık, Müslüman olmayan toplulukların Osmanlı Devleti'ne aidiyet duygusunu güçlendirmek için geliştirilen politikanın adı olmuştur.

Balkanlarda ayrılıkçı hareketleri destekleyen devletler, kurumlar ya da kişilerin Rumları etkilemek için kullandıkları etkenlerin başında duygulara seslenmek vardır. Örneğin İngiliz şair Lord Byron Yunanlıları kutsal bir gerekçe (noble cause) ortaya atarak etkilemiştir. Lord Byron'un ortaya attığı bazı terimler (Philhellenes) Yunanlıların geçmişle güçlü bir bağ kurarak gelecek için de büyük hayallere kavuşma hissi uyandırmıştır. Hellenizm hayalleri kuran Yunanlılar bağımsızlık savaşının kazanılmasında çok büyük rol oynamışlardır.¹⁹⁰

1839 Tanzimat Fermanı ile Osmanlı hududu içinde yaşayan gayrimüslimlere, Müslümanlarla eşit haklar tanındı. Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimlerin ödediği cizye vergisi kaldırılmış ama askerlik yapmama durumu devam ettirilmiştir. Bunun yerine Birinci Dünya Savaşı'na kadar askerlik vergisi olarak bedel ödemişlerdir. Bununla

¹⁸⁹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Timaş, 2014, s. 114.

¹⁹⁰ Thomas W. Gallant, "Historical Setting", **Greece: A country Study**, Ed. Glenn Curtis, 4. bs, Lanham, Maryland: Berman, Federal Research Division, Library of Congress, 1994, s. 31.

birlikte Tanzimat'tan sonra gayrimüslimler her türlü memurlukta vazife almaya başlamış orduda da subay olabilmışlardır.¹⁹¹

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile Osmanlı Devleti uluslararası hukukun bir parçası oldu. Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere bakış açısında, uluslararası ilişkilerinde ve iç düzeninde yeni bir çağ başladı denilebilir.¹⁹² Islahat Fermanı ile Osmanlı Devleti kurulduğu günden beri uyguladığı zımmi olma durumunu kaldırdı.¹⁹³ Islahat Fermanı'nda tüm Osmanlı tebaasının kalben vatandaşlık bağı ile birbiri ile eşit olduğu vurgulanmıştır.¹⁹⁴ Bu fermanla dini ayrım tamamen ortadan kalkmış ve padişah teminatı ile Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında hukuki bir fark kalmamıştır. Bu metin Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere bakışında yapısal bir dönüşümün gerçekleştiğini göstermektedir.

Yeni uygulamalarla gayrimüslim Osmanlı vatandaşları da devlet okullarına gidebilecekti. Cemaat farklılığına dayalı eğitim ayrışması ortadan kalkmıştır. Gayrimüslimler de artık diledikleri gibi okul açabileceklerdi. Gayrimüslimlerin devlet kademelerinde üst düzey görev almalarında herhangi bir engel kalmamıştır. Islahat Fermanı Müslümanlar arasında huzursuzluğa sebep olmuştur. Millet-i hakime olan Müslümanlar siyasal anlamda gayrimüslimlerden üstün ve devletin gerçek sahibiydiler. Gayrimüslimler ise kültürel anlamda kendini geliştiren ekonomi ve ticaretle uğraşan zengin kimselerdi.¹⁹⁵ Siyasal anlamda yükselme ve hukuksal anlamda da eşit olma hali toplumda daha fazla güçlü olmaları demekti.

1864 yılında çıkarılan vatandaşlık kanunu ile Osmanlılık somutluk kazandı. Osmanlı tebaası artık padişahın uyruğu olmaktan ziyade devletin vatandaşı olma statüsüne geçti. Bu bağlılık ya da kime sadakatin gösterilmesi gerektiği gerçeği "devlet" e bağlı olma ile değiştirilince artık padişah, tebaanın ve toprakların sahibi olma durumundan çıkarak koruyucu rolüne dönüşmüştür.

¹⁹¹ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C: IV, İstanbul, İletişim, 1985, s. 1001.

¹⁹² Kemal Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, 5. bs., İstanbul, Timaş, 2013, s. 119.

¹⁹³ Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, s. 120.

¹⁹⁴ Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s. 7-8.

¹⁹⁵ Selçuk Akşin Somel, "Kırım savaşı, Islahat fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İş Bankası Kültür Yayınları, s. 8

Eşitlik sağlayan reformlar aslında bir sonuçtu. Özellikle III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmud (1808-1839) döneminde yapılmaya çalışılan yeni düzenlemeler ve kanunlar etkisini göstermişti. II. Mahmud bu değişimi şu şekilde dile getirmiştir: “*Bir kişi kilisede Hristiyan, camide Müslümandır ama buraların dışında herkes benim uyruğumdur*”. Şüphesiz II. Mahmud’un amacı her türlü farklılığı bir üst noktada Osmanlıcılıkta birleştirerek sultana ve devlete sadakati sağlamaktır.¹⁹⁶

Aidiyet duygusunu sürdürmek ya da yeniden tesis etmek için ortaya çıkan Osmanlıcılık, Osmanlı Devleti için reformist bir girişimdir.¹⁹⁷ Yunan bağımsızlığı ile millet sistemi en büyük darbeyi almış ve sistem çözülmüştü.¹⁹⁸ Findley, Osmanlıcılığın pozitif bir reform olduğunu ve bunun arkasındaki düşüncenin Avrupa liberalizminin katkısıyla sağlandığını belirtir.¹⁹⁹ Findley başka bir eserinde de Osmanlıcılığı ayrılıkçı milliyetçilik rüzgarına karşı milletlerüstü bir bütünleştirici çaba olarak tanımlamaktadır.²⁰⁰ Osmanlıcılık, yayılan milliyetçilik tehlikesine karşı Osmanlı Devleti’nin Müslüman olmayan toplulukları devlete bağlı hissettirecek Osmanlı yurttaşlığı oluşturma çabasıdır.

Osmanlı yönetim sisteminin İslam’ın zımni hukuki dayanağıyla uyguladığı Millet Sistemi, Fransız Devrimi’nin yaydığı milliyetçilik akımıyla dönüşmek zorunda kalmıştır. Farklı dine ait olma kuralının belirlediği Millet Sistemi ortak paydayı artırabilmek için terk edilmiştir. Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan tüm toplulukların Osmanlı sayılması vurgusu ile Osmanlıcılık yeni bütünleştirici unsur olmuştur.

D. Gayrimüslimlerin İstihdamı

Osmanlı Devleti’nin tarih sahnesinde belirmesinden çözülüşüne kadar, gayrimüslimlerden bürokraside faydalandığı görülmektedir. Dini aidiyete dayalı millet sisteminde, Osmanlı Devleti’nde yaşayan gayrimüslim kişilerin yer aldığı görevlere

¹⁹⁶ Kemal Karpat, **Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve ideoloji**, İstanbul, Timaş, 5.Baskı, 2014, s.22.

¹⁹⁷ Karpat, **İslam’ın Siyasallaşması**, s.14.

¹⁹⁸ Taha Toros, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslim Azınlıklar”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C: IV, İstanbul, İletişim, 1985, s. 1013.

¹⁹⁹ Carter V. Findley, “The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, Vol. 1, eds., Benjamin Braude and Bernard Lewis, New York, Holmes & Meier Publishers, 1982, s. 339.

²⁰⁰ Carter V. Findley, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform Babıâli, 1789-1922**, Çev. Ercan Ertürk, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 17.

bakıldığında hem yönetim hem de toplumla ilişkileri anlamında bilgiler elde edilmektedir. Bu meslekler; derbencilik, gümrük eminliği, esir pazarı kethüdalığı, mültezimlik, mukataa eminliği, tabiplik, mimarlık vb. vazifelerdir. Gayrimüslimler genel olarak zaten ticaret ve esnaf erbabı idiler.²⁰¹ Rumlar özelinde bakıldığında, özellikle denizcilik işleri olan gemi yapımı, tamiri, gemi yönetimi gibi branşlarda uzman oldukları görülmektedir. Ermeniler ise daha çok ticaret, kuyumculuk, seramik, mimarlık, matbaacılık, basma, fırın gibi konularda uzmandırlar. Yahudiler ise ticaret ve finans alanında yetkindirler. Sağlık ve hekimlik dallarında ise tüm gruplar hizmet etmiştir.

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra bilim, tıp ve tercümanlık alanlarında çalışan gayrimüslimleri istihdam etmiştir. Osmanlı Devleti, fethettiği bölgede yaşayan gayrimüslimlerin yanısıra yurt dışında yaşayan gayrimüslimlerden de istihdamda faydalanmıştır. Özellikle Avrupa'nın ateşli silahlarda kaydettiği ilerleme için yurtdışından uzmanlar getirtmiştir. Bu uzmanlara tâife-i efrenciyân denmektedir.²⁰² XIV. ve XVI. yüzyıllarda bu teknisyenler yeni askeri teknolojileri tanıtmak dışında Batı ile etkileşime de sebep olmuşlardır.²⁰³

Osmanlı Devleti'nde özellikle 18. yüzyılın başlarından itibaren gayrimüslimlerin resmi görevlere geldiği görülmektedir. Bu durumu Hristiyan devletlerin etkisine dayandırmak makul gözükmemektedir. Osmanlı devlet hayatındaki kozmopolitizmin²⁰⁴ 17. yüzyılın sonundan itibaren şekillenmesi ve Tanzimat ile başlayan laik eğitimin etkisi ile açıklamak daha gerçekçi gözükmektedir.²⁰⁵

Osmanlı bürokrasisinde Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerden daha fazla istihdam edilmiştir. 18. yüzyılın başlarında bir bölgenin yönetiminin Rum yöneticilere teslim

²⁰¹ Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek**, s. 331-334.

²⁰² Efrenk kelimesi Fransızca Franc'dan gelen coğrafi anlamda Avrupalı anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti, hem fethettikleri yerlerdeki askeri teçhizatı incelemek hem de Avrupada çıkan yeni teknikleri incelemek için bu birimi oluşturmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Salim Aydın, "XIV.-XVI. Asırlarda, Avrupa Ateşli Silah Teknolojisinin Osmanlılara Aktarılmasında Rol Oynayan Avrupalı Teknisyenler (Tâife-i Efrenciyân)", **Belleten**, C: LXII, No: 235, Aralık 1998, s. 780-781.

²⁰³ Sevilay Kasap, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı", **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s. 5-6.

²⁰⁴ "...tarihteki üçüncü ve son Roma İmparatorluğudur. Roma İmparatorluklarının bir özelliği vardır; bunlar kozmopolit imparatorluklardır. Diller ve dinler halitası halinde yaşarlar ve buralarda esas olan, bir dinin, bir hanedanın hakimiyetidir". Devamı ve ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler", **Osmanlı Barışı**, 4. bs., İstanbul, Ufuk Kitap, 2004, s. 117.

²⁰⁵ İlber Ortaylı, "II. Abdülhamid Devrinde Taşra Bürokrasisinde Gayrimüslimler", **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I**, Ankara, 2000, S. 196-197.

edildiği görülmektedir. Eflak ve Boğdan Voyvadalığı buralarda çok etkin olan Fenerli Rumlara teslim edilmiştir.²⁰⁶ Çünkü ilk zamanlardan itibaren Avrupa kültürünü ve dillerini bilen Rumlar Balkanlarla yakın ticari ilişkiler kurmuşlardır. Osmanlı yönetimi de bunlara geniş görevler vermiştir. Fatih Sultan Mehmed'in tercümanlığını Dimitri Kyzitres adında bir Rum tercüman yapmıştır. Ayrıca Babîâli tercümanlığında yine Rumlar istihdam edilmişlerdir.²⁰⁷

Osmanlı Devleti'nin ilk Divân-i Hümâyûn baş tercümanı Panayoti Nikosios Efendi, bir Rum'dur (1657). Köprülü Ahmed Paşa'nın himayesinde bu göreve atanmasıyla Osmanlı Devleti'nde Rum Dragomanlar dönemi başlamıştır.²⁰⁸ Fenerli Rumların tercümanlıkta istihdamının bir gelenek halini alması ise 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaması ile başlamıştır. Antlaşma sırasında tercümanlık yapan Aleksandros Mavrokordatos'un Divan-ı Hümayun tercümanlığı takdir toplamış ve bu tarihten sonra Fenerli Rumların Osmanlı Hariciyesinde yüksek rütbeler elde etmesi olağan hale gelmiştir.²⁰⁹ Diplomatik anlayışında bir dönüm yaşayan Osmanlı Devleti'nin Batı ile olan ilişkilere önem vermesi de bu tarihten sonra başlayacaktır. Bunun için dışişleri müessesesi hariciyede, en çok ihtiyaç duyulan lisan bilen memurlar kadrosudur. Bu ihtiyaca cevap verecek olanlar da en başta Fenerli Rumlar'dır.²¹⁰

1821 yılında başlayan Mora İsyanı ve 1829 yılında Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra gayrimüslimlerin her ne kadar önemli devlet görevlerine getirilmesi sekteye uğrasa da Babîâli Rum memurlardan vazgeçmemiştir. Bu süreçte Osmanlı Devleti, tercümanlık bürokrasisinde görevlendirdiği Rumları görevden almıştır. Hatta Divan-ı Hümayun'daki son Rum tercümanının da işine son vermiştir. Babîâli Tercüme Odası'nın kuruluşuna gidecek süreç de bu şekilde ortaya çıkmıştır.²¹¹ İstanbul'da yaşayan Rumlar, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra da

²⁰⁶ Metin Kunt, "Siyasal Tarih", **Türkiye Tarihi 3**, Osmanlı Devleti 1600-1908, Yayın Yönetmeni; Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1988, s. 41.

²⁰⁷ Sevilay Kasap, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı", **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s. 7.

²⁰⁸ Kasap, **a.g.t.**, s. 7.

²⁰⁹ Vladimir Mirmiroğlu, "Fenerli, Fenerliler", **İstanbul Ansiklopedisi**, C: X, İstanbul, Koçu Yayınları, 1971, s. 5637.

²¹⁰ Panayotis Alexandrou Papachristou, "The Three Faces of the Phanariots: An Inquiry into the Role and Motivations of the Greek Nobility under Ottoman rule, 1683-1821", **MA thesis**, Simon Fraser University, 1992, s. 6-7.

²¹¹ Abdülhamit Kırmızı, "Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslim İstihdamı", **Divan: Disiplinierarası Çalışmalar Dergisi**, No. 13, 2002, s. 298.

Devlet-i Aliye topraklarında hala önemli görevlere getirilmişler ve devletin mali makamları da çoğunlukla Rum memurlardan oluşmuştur.²¹² Osmanlı Rumlarının Yunanistan'ın kurulmasından sonra Osmanlı memuriyetliklerinden tamamen dışlandıkları iddiası doğru değildir. Bu iddiaların ortaya çıkmasındaki ilk sebep Rumları kıskırtmak gibi politik amaçlı sebepler içermektedir. İkinci sebep ise Yunan isyanı sırasında bizzat ya da dolaylı yollardan isyana katılmış bazı Rumların idam edilmesinden kaynaklanmaktadır. Ama bu suçlamalar asla genel olarak Rumlara isnad edilmemiştir.²¹³

Tanzimat Fermanı ile Osmanlıcılık ideolojisinin devlet politikası haline gelmesi gayrimüslimlerin bürokraside sayılarını artırmıştır. Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimleri istihdamda ehil olma durumlarına göre vazifelendirerek pragmatist bir anlayış sergilediği görülmektedir. Bu reformist kararlardan sonra daha üst düzey bürokratik makamlara gelebilmeleri sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin hariciye tarihine bakıldığında diplomatik temsilcilerin otuzu gayrimüslimlerdenidir. Bunlardan da onikisi Rum vatandaşlardır.²¹⁴ Bu elçilerin görev yerleri ve dönemleri tabo 2.1.'de verilmektedir.

²¹² Sonyel, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, s.306.

²¹³ Sonyel, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, s.227.

²¹⁴ Sinan Kunalp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Haz. İsmail Soysal, Ankara, TTK, 1999, s. 115.

Tablo 2.1. Rum Elçilerin Görev Yerleri, Mevkileri ve Dönemleri²¹⁵

ADI	YER	GÖREV	VAZİFE YILI
Aleksandr Karatodori Paşa	Berlin Roma	Maslahatgüzar Ortaelçi	1865 1874-1876
İstefanaki Karatodori	Brüksel	Ortaelçi	1875-1900
Yanko Aristarki	Berlin	Maslahatgüzar, elçi, ortaelçi, büyükelçi	1858-1876
Yanko Fotiadis Paşa	Atina, Roma	Ortaelçi	1861-1862, 1862-1870 1874-1878 1870-1872
Yorgaki Konmenos	St. Petersburg	Maslahatgüzar	1866-1870
Liguraki Aristarki Bey	Washington	Ortaelçi	1873-1883
Yanko Mavroyeni	Viyana	Maslahatgüzar	1832-1836
Kostaki Musurus Paşa	Atina Viyana	Elçi, Ortaelçi Büyükelçi	1840-1848 1848-1850

²¹⁵ Bu tablo şu kaynaklardan faydalanılarak yazılmıştır: Kuneralp, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri”, s. 115, Musa Kılıç, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836–1876)”, Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2009, s. 135-136.

	Londra		1851-1885
İstefanaki Musurus Paşa	Londra	Maslahatgüzar	1902-1907
Yanko Musurus Paşa	Torino	Elçi	1855-1857
Antopulo Paşa	Londra	Büyükelçi	1895-1902
Aleksandre Mavroyeni Bey	ABD	Büyükelçi	1886-1896

Tablo 2.1.’de sadece elçilik düzeylerinde konumlara yer verilmiştir. Devlet kademelerinde daha yüksek memurluklara gelenler olmuştur. Aleksandr Karatodori Paşa gayrimüslim ilk hariciye nazırı olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin ilk belediye kurumunun inşasında da Rumların ve diğer gayrimüslimlerin başrolde oldukları görülür. 1857 yılında Galatada batı tarzında ilk belediye kurulmuş ve yönetiminde de gayrimüslim Osmanlı vatandaşları vazife edinmişlerdir.²¹⁶

Yunanistan’ın bağımsızlığından sonra Rumlara olan güven sarsıntısı sırasında yine onları getirmek istemedikleri makamlara başka bir gayrimüslim grup olan Ermeniler getirilmişlerdir.²¹⁷ Fakat Hariciye Nezareti’nin kurulmasından sonra tekrar Rumlar bürokraside yer almaya devam etmişlerdir. Çünkü Osmanlı hariciyesinde Rumların yeri doldurulamamıştır. İleride Osmanlı bürokrasisinde en üst noktalara kadar

²¹⁶ Steven Rosenthal, “Minorities and Municipal Reform in İstanbul, 1850-1870”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, V.1, eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis, New York, Holmes & Meier Publishers, 1982, 369-383, s. 326.

²¹⁷ Ercan Karakoç, “Osmanlı Hariciyesinde Bir Ermeni Nazır:Gabriyel Noradunkyan Efendi”, **Uluslararası İlişkiler**, C. 7, S. 25, 2010, s. 158

çıkacak gayrimüslim devlet adamlarının yolu bu şekilde açılmıştır. Bu isimler Mavroyeni, Musurus, Kalimaki, Aristarki, Fotiyadi, Karatodori, Aleko, Karaca gibi büyük devlet adamlarıdır.²¹⁸ Bu bürokratlardan Rum elçilerin isimleri Tablo 2.1.'de verilmiştir.

Kronolojik olarak bakıldığında Yunanistan Bağımsızlığı 1829 yılında gerçekleşmiş, bunu takiben 1839 ve 1856 reform paketlerinden sonra Osmanlı topraklarına Yunanistan'dan Rumlar göç etmişlerdir. Bunun sebepleri hem ekonomik hem de sosyal etkenlerdir. Fermanlarla sağlanan rahat sosyal ortamda Rumlar ticaret yaparak ekonomik olarak zenginleşmeye devam etmişlerdir. Hatta 1875 yılında artan bu göçler Yunanistan için bir problem teşkil etmiştir. Dönemin Yunan başkanı bu göçlerin olası tehlikelerine dikkat çekmiştir. İş imkanları yüzünden Osmanlı topraklarına giden Rumların birçok moral değerleriyle birlikte dini ve milliyetçi hissiyatlarında kayıplar yaşamalarından endişe duymuşlardır.²¹⁹

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda artan tüm milliyetçilik fikriyatına rağmen Osmanlıya sıkıca bağlı gayrimüslim Osmanlı Paşaları vardır. Konumuz itibari ile en başta Aleksandr Karatodori Paşa bulunmaktadır. Yine Rum asıllı Kostaki Musurus Paşa ise kırk yıl Londra büyükelçisi olarak hizmet etmiştir. Kostaki Musurus Paşa Atina'da orta elçiyken aşırı Osmanlıcı olduğu için Yunan milliyetçileri tarafından vurulup sol kolu sakat bırakılmıştır.²²⁰ Kostaki Musurus 1833 yılında Sisam Adası'nın özerkliğinin ardından Sisam Bey'i İstefanaki Vogoridi Bey'in kaymakamı olarak adaya gönderilmiştir ve altı sene gibi uzun bir süre Sisam'da kaymakamlık yapmıştır.²²¹ 1867 yılına bakıldığında hala Rum milletinden Osmanlı vatandaşlarının önemli memuriyetlikleri göze çarpmaktadır. Bu tarihte büyük güçlerin başkentlerinde millet-i Rum'dan olan devlet adamları görülmektedir. Örneğin, Londra'da Musurus Paşa,

²¹⁸ Abdülhamit Kırmızı, "Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslim İstihdamı", **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 2002, No. 13, s. 299.

²¹⁹ Richard Clogg, "The Greek Millet in the Ottoman Empire", **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, Vol. 1, eds., Benjamin Braude and Bernard Lewis, New York, Holmes & Meier Publishers, 1982, s. 195.

²²⁰ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler", **Osmanlı Barışı**, 4. bs., İstanbul, Ufuk Kitap, 2004, s. 123.

²²¹ Nurdan Şafak, "**Bir Tanzimat Diplomati Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)**", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. III.

Berlin’de Aristarchi ve Petersburg’ta Comnenos Paşalar Osmanlı elçisi olarak bulunmuşlardır.²²²

Abdülhamid, İslam’ın bilimsel ve teknolojik ilerlemelerle uyumlu olduğuna inanan bir 19. yüzyıl padişahıdır. Şahsi işlerinin yanısıra devlet işlerinde de gayrimüslimlere güvenip onlarla çalışmıştır. Dini bağdan çok o işin ehli olmaları haline ve tabi devlet-i Osmaniye’ye sadakatli olup olmamalarına dikkat etmiştir. Kişisel doktoru ve bankeri de Rum’dur.²²³ Osmanlı tarihinde İlk gayrimüslim hariciye nazırını da kendisi atayacaktır. Bu kişi aynı zamanda bir saray hekiminin oğlu olan Aleksandr Karatodori’dır. Bu görevlendirme ile ilgili detaylar üçüncü bölümde yer almaktadır. Abdülhamid, Karatodori’dan sonra da gayrimüslimlerden hariciye nazırları göreve getirecektir. Tablo 2.2.’de hariciye nazırlığı yapmış dört gayrimüslim Osmanlı vatandaşı görülmektedir.

Tablo 2.2. Hariciye Nazırı Olan Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları²²⁴

ADI	KÖKENİ	YILI
Aleksandr Karatodori Paşa	Rum	4 Aralık 1878 - 29 Temmuz 1879 (7 ay 26 gün)
Sava Paşa	Rum	19 Ekim 1879 - 9 Haziran 1880 (7 ay 22 gün)
Gabriel Noradunkyan	Ermeni	Temmuz 1912 - Ocak 1913, 6 ay 25 gün
Yusuf Franko Paşa	Rum	Şubat 1919 - Mart 1919 (9 gün)

²²² Roderic H. Davison, “The Millets as Agents of Change in the Nineteenth-Century Ottoman Empire”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, V.1, eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis, New York, Holmes & Meier Publishers, 1982, 319-339, s.326.

²²³ Kemal Karpat, **Türk Dış Politikası Tarihi**, İstanbul, Timaş, 2012, s.34.

²²⁴ Akpınar, “Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922)”, s. 189, 191, 192.

III. Abdülhamid'in Güç Dengesi Araçları

Osmanlı Devleti'nin son çeyreğindeki dış politik ilişkilerinin realist teori ile örtüştüğü iddiası ile ele alınan bu çalışmada Abdülhamid'in denge siyaseti yürütmeye çalıştığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti, 16. ve 17. yüzyıllarda hala birinci sınıf güç olduğu için güç dengesi siyaseti yürütecek ittifak arayışlarından uzaktı. Bu nedenle daimi elçiliklere ihtiyaç duymamıştı. 18. yüzyılın sonlarına doğru Avrupada yaşanan ekonomik ve stratejik değişimler Osmanlı Devleti'ni yeni politika arayışlarına itecekti.²²⁵ Realizmde siyaset rasyonel çıkar hesabı üzerinden yürütülmektedir. Abdülhamid dönemi ise Osmanlı Devleti'nin güç dengesi arayışlarında zirve yapmak zorunda kaldığı bir devir olacaktır.

Abdülhamid'in dış politikada uyguladığı politikanın temel amacı en yalın ifade ile devletin varlığını korumaktır. Bu gayeyi gerçekleştirmenin yolu da milliyetçilik etkisine karşı Osmanlı Devleti'ni diri tutmak ve toprak kaybetmemektir. II. Abdülhamid'in siyasetinin temel güdüsü, dış müdahaleyi en aza indirerek, Osmanlı Devleti'nin yaralarını sararak, uluslararası politikayı barış ve tarafsızlıkla yürüterek iç ve dış politikanın dengeli bir şekilde sürdürülebilirliğini sağlamak olduğu söylenebilir.

Abdülhamid'in tahta getirilişi 1876 yılında kabul edilen anayasa şartı ile gerçekleştirildi. Abdülhamid'i tahta bu şartla geçiren paşalar tüm vatandaşların eşitliğini kanun önünde sağlayarak dış müdahaleleri engellemek istediler. Kırım Savaşı sırasında Hristiyan bir devlet olan Rusya'ya karşı Avrupalı devletlerin desteği alınmıştı.²²⁶ Batılılar için amaç Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaktan ziyade Rusya'nın güçlenmesini engellemektir. Osmanlı Devleti bu anayasa ile yeniden Müslüman bir devletin korunabileceğine olan inançla Avrupa'nın desteğini almak

²²⁵ Yasamee, **Abdülhamid'in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888**, s. 20.

²²⁶ Anayasal rejime geçişin ilk teşebbüsü olan 1876 anayasası ile konferansda alınacak kararların Osmanlı lehine olması amaçlanmıştır. “23 Aralık'ta Babıâli'nin hariciye kısmının önünde Kanun-ı Esasî ilân edilirken, Kasımpaşa Bahriye Nezareti'ndeki konferansta Hariciye Nazırı Safvet Paşa yabancı temsilcilere, karşı yakadan gelen top seslerinin anlamını açıklıyordu”. Bülent Tanör, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, **TCTA**, C: I, İletişim, İstanbul, 1985, s. 18.

istemiştir.²²⁷ Bu bağlamda savunmacı bir siyasal politika izleyen Abdülhamid'in bazı araçlara ihtiyacı vardı.

A. Dış Politikada İttifaklaşma

Abdülhamid tahta çıktığında Osmanlı Devleti uluslararası sistemde defansif bir durumda ve iç siyasette de büyük isyanlarla uğraşmak zorundaydı. 1876 yılında Balkanlarda başlayan Bulgar, Sırp ve Karadağ isyanları 93 savaşının da sebeplerinden olacaktı. Tahta çıktığında Osmanlı'yı adeta sona getiren bir Rus Savaşı'nın içinde bulan Abdülhamid, diplomasisini mevcut şartları en pragmatik şekilde kullanarak yürütmüştür. Padişah olduğu zaman Osmanlı'ya bağlı topraklardan ve yabancı devletlerde bulunan elçilerden ahval hakkında detaylı layihalar ve raporlar istemiştir.²²⁸ Bu bilgilerin bizzat kendisine gelmesini sağlamıştır. Kuşkucu ve sağlamcı bir kişiliği olan Abdülhamid kolay kolay kimseye güvenmediğinden her türlü bilgi akışının doğrudan kendisine gelmesini istemiştir. Bu anlayış, yönetimin Babıâli'den Yıldız Sarayı'na kaymasının bir sebebi olmuştur.

Abdülhamid rasyonel bir dış politika izleyerek hiçbir yabancı devlete güvenmemiştir. Dış politikasında diğer ülkelerin aralarındaki sürtüşmelerden faydalanarak Osmanlı Devleti'ni toparlamaya çalışmıştır. Siyasi hatıratında tek tek Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya'nın planlarının farkında olduğunu belirtmiştir. Fransızların İngilizlere göre daha kısa görüşlü olduklarını ve Mısır'dan İngilizlerin onları muhakkak çıkartacaklarını hatıratında yazmıştır ve bu gerçekleşmiştir.²²⁹ İngilizlerin asla sözlerinde durmadıkları bir diplomatik anlayışları olduğunu ifade etmiştir.²³⁰ Abdülhamid'in kızı Şadiye Osmanoğlu da babasının bu doğrultuda hareket ettiğini şu şekilde belirtir:

“Babamın bütün mahareti, bu üç kuvvetten hangisi tehlikeli olmaya başlamış ise, önce bunu tayin etmek ve karşısına diğerlerini çıkarmaktan ibaretti... Bu devri iyi bilen mühim bir şahsiyet, sözü geçen siyasî düsturun, babam tarafından

²²⁷ Orhan Koloğlu, *Avrupa Kışkacında Abdülhamid*, İstanbul, 6. bs., iletişim, 2017, s. 12-13.

²²⁸ İpşirli, *II.Abdülhamid ve Dönemi*, s. 214 Bu raporlar Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Yıldız Arşivi'nde bulunmaktadır.

²²⁹ Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*, Dergah, İstanbul, 1987, s. 127.

²³⁰ A.g.e., s. 128.

bir defasında, "Rusları darıltmamak, İngilizleri kuşkulandırmamak, Almanları da koz olarak kullanmak" tarzında yakınlarına nükteli bir tarzda izah ettiğini bana söylemişti."²³¹

Abdülhamid, Rusya konusunda ise Avusturya-Macaristan, İngiltere, İtalya ve Almanya'nın boğazların Rusların eline geçmesini asla istemediklerini düşünmektedir. Rusya ve İran arasındaki büyük dostluğun da farkındadır. Bu bilgiyi Tahran'daki hafiyeleri aracılığıyla edinmektedir. Her zaman Rus sefirlerine karşı teyakkuza halindedir. Abdülhamid 1898 yılında Rus Sefiri olarak gelen İvan Alexiyevitch Zinovieff hakkında şöyle demektedir;

“ Çar bize çok kuvvetli hatta tehlikeli denebilecek bir diplomat göndermektedir. Hakikaten de Zinovieff, metodlu çalışmasını bilen enerjik bir adamdır. Kıymetini bana, çok daha önceden Tahran'daki ajanlarım bildirmişlerdi. İran'ı, Rusya'nın bir Satrap'ı haline getiren bu adamdır. Acemceyi ve Acem edebiyatını çok iyi bildiği için, bu yoldan Şahın itimadını kazanmış, hükümdarın müşaviri ve sırdaşı olmuştur. Öyle ki hükümdar, Rus dostuna danışmaksızın hiçbir karara varamayacak hale gelmiştir. Zinovieff'e karşı çok dikkatli olmalıyız”.²³²

Abdülhamid'in tahta çıktığı dönem Rusya'nın Balkanlarda nüfuzunu artırmış olduğu zaman dilimidir. Rusya, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimleri kışkırtma politikasını istikrarlı olarak sürdürmektedir ve başarılı da olmaktadır. Rusya, hem Ortadoğu'da hem de Balkanlarda kendi politikalarıyla uyumlu küçük yeni devletler kurulmasını istemektedir. İngiltere ise Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının Rusya'nın gücüyle gerçekleşmesini istememektedir. Çünkü Rusya sıcak denizlere inme hayaline kavuşursa İngiltere'nin hem Ortadoğu'daki varlığı tehlikeye girecek hem de sömürgesi Hindistan'a giden yollar Rusya'nın kontrolüne geçebilecektir.²³³ Bu nedenle Abdülhamid, İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk edene kadar Britanya ile sonrasında da Almanya ile ittifaklar yürütecektir. Birçok bölümde karşımıza çıkan bu politika 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin temel sorunlarından olduğu için her siyasal, diplomatik, askeri vb. konularda karşımıza

²³¹ Şadiye Osmanoğlu, **Babam Abdülhamid: Saray ve Sürgün Yılları**, İstanbul, Leyla ile Mecnun Yayıncılık, 2007, s. 119.

²³² Abdülhamid, **Siyasi Hatıratım**, s. 134-135.

²³³ Sonyel, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, s. 276.

çıkılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bekâsını etkileyen, iç ve dış tüm politikalarında itici motivasyonu bu saikden kaynaklanmaktadır. Üçüncü bölümde Berlin Kongresi sırasında İngiliz elçisi ile Karatodori'nin ve padişahın diplomatik mücadeleleri bu kapsamda ele alınmaktadır. Görüleceği gibi İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin diplomasi masasında yenik durumda olmasından elde edeceği Kıbrıs imtiyazı, Abdülhamid'i Alman ittifakına yaklaştıracaktır. Bu yakınlaşmada İngiltere'nin Osmanlı Padişahını hilafetin temsilcisi olma vasfından çıkarma siyasetinin de büyük etkisi olacaktır.

B. Dış Politik Araç Olarak İttihad-ı İslam

Abdülhamid'in dış politikası ya da diplomasisi konu olunca ilk akla gelen husus hilafet meselesidir. Abdülhamid'in bir dış politik araç olarak hilafeti konumlandırmaya çalıştığı gerçeği kabul edilmektedir. Fakat bunu bir güç aracı olarak kullanmakta başarılı olup olmadığı tartışmalıdır. Çalışma dönemimiz itibari ile ittihad-ı İslam politikasının etkileri ve sonuçları konumuz dışındadır. Ancak ittihad-ı İslama giden sürecin kökleri dönemimizde yoğun şekilde ortaya çıkmıştır. İslamcılık politikasının dinamiklerinin ve itici motivasyonunun ortasında 93 Harbi gibi ağır bir yenilgi vardır. Bu bağlamda dönemi anlamak bakımından kısaca değinmek faydalı gözükmektedir.

Abdülhamid döneminde makam-ı hilafet klasik dönemdeki hilafet müessesinden daha farklı bir konumdadır.²³⁴ Bu farklılık 19. yüzyılla birlikte tedricen gelişmiştir. Abdülhamid'in İslam'a iç ve dış siyasetinde yaptığı vurgu, hiçbir dönemde olmadığı kadar İslam'ın politize olmasına sebep olmuştur.²³⁵ Osmanlıcılık anlayışı ile tüm topraklardaki tebaayı bir arada tutma siyasetinin istenilen sonucu vermemesi ittihad-ı İslam anlayışının alt yapısını oluşturmuştur. Bu nedenle Osmanlıcılık anlayışından çok İslam alemini bir arada tutacak halifelik anlayışını ön planda tutmuştur. Çünkü, Osmanlıcılık siyasetinin memalik-i Osmaniye'yi bir arada tutabilme yetisinin kendinden beklenen performansı göstermediğini düşünmüştür. Bunun için de Abdülhamid'in dış politikasının ana argümanlarından bir tanesi İttihad-ı İslam (İslam Birliği) politikasıdır.

²³⁴ Namık Sinan Turan, **Hilafet- Erken İslam Tarihinden Osmanlı'nın Son Yüzyılına**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2017, s. 377.

²³⁵ Turan, "II. Meşrutiyet'in Siyasal Atmosferinde Makam-ı Hilafet'in Yeniden Kurgulanması", s. 335.

Selim Deringil, 19. yüzyılın son çeyreğinde Şeriatın Osmanlılaştığını belirtmektedir. Osmanlı devlet adamları, Tanzimat'tan I. Meşrutiyete kadar geçen diplomatik, siyasi ve sosyal ortamda Osmanlıcılık anlayışını dinlerüstü bir konumda değerlendirirken 1876'dan sonra Osmanlıcılık dönüşüme uğramış ve daha İslami bir özellik kazanmıştır.²³⁶

Abdülhamid tahta çıkmadan İttihad-ı İslam terimi ortaya çıkmıştı. Namık Kemal 1872 yılında Müslümanları birleştirmek adına yazdığı bir risalede bu kavramı kullanmıştı. Başka aydınların da destek verdiği İslam'ın birliği anlayışı olan bu ifade, Abdülhamid'den önce de İslamda birleşme çabalarına örnek teşkil etmiştir.²³⁷

Abdülhamid'in İslamcılık (ittihadı-ı İslam) anlayışının itici motivasyonunun önemli bir etmeni yaşanan yenilgiler ve nüfus hareketleridir. Yunan Bağımsızlığı ve Balkanlarda görülen ayrılıkçı hareketler, yine Balkanlarda Müslümanlara yapılan zulümler, Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Kafkaslar'dan Müslüman göçünün yaşanması, Müslümanların dini aidiyet duygularını artırmıştır. Batı'nın nüfuzu altına girmiş ülkelerdeki Müslümanlardan Osmanlı Devleti'ne hatırı sayılır miktarda göçler gerçekleşmiştir. Bu nüfus hareketini, Kırım, Kafkaslar, Balkanlar ve az da olsa Cezayir'den Osmanlı topraklarına giden Müslümanlar sağlamıştır. Bu sayının iki milyon civarında olduğu belirtilmektedir.²³⁸ 1878 yılında yaşanan yıkıcı yenilgi ve ardından imzalanan Berlin Antlaşması'yla 5.5 milyonluk nüfus ve 212.450 km2 toprak kaybı, Osmanlı Devleti'nin demografik yapısında Müslümanların sayıca yoğunluğunun artmasına sebep olmuştur.²³⁹ Osmanlı Devleti'nin toplam nüfusu içinde Müslüman nüfusunun yüzdesi, 1820'li yıllarda % 59,6 iken, 1870'lerde bu oran % 68,9'a, 1890'larda ise % 76,2'ye çıkmıştır. Bu durum Abdülhamid'in hilafete ve İslama dayalı politikasının en temel çıkış noktasıdır.²⁴⁰ Nüfusa bağlı değişiklik Osmanlı Devleti'nin heterojen toplum yapısının bozulmasına sebep olmuştur.

²³⁶ Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, İstanbul, Doğan Kitap, 2014, s. 13.

²³⁷ Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, s.23. Çalışmanın amacından uzaklaşmamak adına ayrıntıya girilmemektedir.

²³⁸ Orhan Koloğlu, **Abdülhamid Gerçeği**, 2.bs., İstanbul, Gür Yayınları, 1987, s. 57.

²³⁹ Namık Sinan Turan, "Osmanlı Hilafetinin 19. Yüzyılda Zorlu Sınavı: II. Meşrutiyet'e Giden Süreçte ve Sonrasında Makam-ı Hilafet", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 38, Mart 2008, s. 287.

²⁴⁰ Turan, **Hilafet- Erken İslam Tarihinden Osmanlı'nın Son Yüzyılına**, s. 365.

Yunanistan'ın bağımsızlık kazanmasıyla başlayan ve 93 Harbi ile de büyük değişime uğrayan Balkan coğrafyasındaki Slavca konuşan Müslümanlar da Hristiyan hakimiyetinde büyük eziyetlere uğramışlardır.²⁴¹ Abdülhamid'in evrensel bir Müslüman topluluğuna önder olma isteği için tarihsel konjoktür de itici etken olmuştur.

Abdülhamid'in İslamcılık anlayışını ön plana çıkarmasını sağlayan siyasi zeminlerden bir tanesi de yapılan reformlardır. Osmanlıcılık anlayışına karşı İslam birlikteliğini destekleyen muhazakar fikirler toplumda giderek etkisini artırıyordu.²⁴² Tanzimat (1839) ve onu izleyen Islahat Fermanı (1856) ile hedeflenen Müslim-gayrimüslim eşitliğini içeren fermanlar Müslüman halk tarafından hoş karşılanmamıştı.²⁴³ Bu yenilikçi girişimlerin ürettiği Osmanlıcılık anlayışının da bir arada olmayı sağlayamaması ittihad-ı İslam anlayışına zemin hazırlamıştır.

19. yüzyılın bu zorlu son çeyreğinde hem Osmanlı halkının hem de aydınının, din duygusuna yaklaşımında sadece İslamiyetin değil Hristiyanlığın da etkileri vardır. Çünkü “Hristiyanlığa karşı İslamiyetin o sırada etkisiz siyasi görüntüsü” Osmanlıları rahatsız etmiştir.²⁴⁴ Osmanlı topraklarında, devletin bekâsı ve toplumsal dayanışmayı sağlamak için yürütülen halifelik siyasası, dışarıda da devletler arasındaki rekabet için kullanılmıştır. Hilafet geleneği ise buna müsaittir.²⁴⁵

Batı'nın ve Rusya'nın yürüttüğü Hristiyanların koruyuculuğu siyaseti, Abdülhamid'in İslam birliği politikası için gerekli ortamı hazırlamıştır.²⁴⁶ Ruslar Ortodoks Hristiyanların, Fransızlar Katolik Hristiyanların hamiliğini üstlenirken Abdülhamid de tüm Müslümanların koruyuculuğunu üstlenmiştir. Tüm devletlerin bu

²⁴¹ Kemal H. Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, Çev. Recep Boztemur, 3. bs. İstanbul, Timaş, 2015, s. 197.

²⁴² Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıâli, 1789-1922**, s. 254.

²⁴³ Tufan Buzpınar, “Hilafet Meselesi,” **II. Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde İstanbul**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010, s. 114.

²⁴⁴ Tuncer Baykara, “II. Abdülhamid Devri'nin Atatürk'ün Yetiştirdiği Dönem Olarak Tahlili Denemesi”, **Sultan II. Abdülhamid Devri ve Semineri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1994, s.4. Bu dönemde Abdülhamid ve hilafet yanlıları gibi düşünmeyen kesimler vardır. Fakat burada bahsedilmek istenen ittihad-ı İslama hizmet eden hususlara dikkat çekmektir. Farklı fikir akımlarıyla ilgili bkz. Mehmet Akgün, “ 1839-1920 Yılları Arasında Türk Fikir Dünyasında Temsil Edilen İki Felsefi Akım: Rasyonalizm ve Metaryalizm”, Ed. Güler Eren, **Osmanlı**, C: VII, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 399-410.

²⁴⁵ Azmi Özcan, “Osmanlılar ve Hilafet”, Ed. Güler Eren, **Osmanlı**, C:VII, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 470.

²⁴⁶ Karen Barkey, **Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul, Versus, 2008, s. 379.

patronajlık çabası sadece dinsel kaygılar içermiyordu. Ülkeler patronajlığı ekonomik, siyasal, sosyal, askeri ve diplomatik anlamda bir güç olarak kullanabilme potansiyeline sahip olmak istiyorlardı.

Abdülhamid'in ittifad-ı İslam siyaseti, diğer Müslüman devletlerden destek ve saygı görmüştür.²⁴⁷ Batılı devletlerin 13. yüzyılın sonlarından itibaren İslam coğrafyasında gösterdikleri üstünlük, Tunus, Cezayir, Cava, Orta Asya, Hindistan ve Mısır Müslümanlarını, halife II. Abdülhamid'e yaklaştırmıştır. Bu bölgeler, Fransa, İngiltere, Hollanda ve Rusya'nın iktisadi, siyasi ve askeri açıdan nüfuzu altındaydılar. Bu nedenle de Abdülhamid'in hilafeti İslam dünyasında bir umut oldu.²⁴⁸ Ayrıca, yurtdışında yaşayan Müslümanlar 93 Harbi'nde Osmanlı Devleti'ne hem maddi hem de manevi anlamda destek olmuşlardır.²⁴⁹

Hudutları dışında yaşayan Müslümanlardan destek gören Abdülhamid, dayanışmayı kuvvetlendirmek için, hilafet makamının kurumsal olarak fonksiyonlarının artmasını sağlamıştır.²⁵⁰ Osmanlı toprakları dışında bu etkileşimi Müslümanların hamisi olma vasfı ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. İngiltere etkisine giren Kuveyt ile Osmanlı Devleti'nin parçası olan Katar arasındaki bir sorunda araya girerek İngiltere'nin daha fazla müdahalesinin olmasını engellemiştir. Bu şekilde Osmanlı toprakları dışında yaşayan Müslümanlar arasında halife rolü ile uyuşmazlıkları çözerek birleştirici bir misyon üstlenmiştir.²⁵¹ Abdülhamid hükümdarlığı süresince İstanbul'u halifelik makamının merkezi ve zâtını da İslam dünyasının halifesi vurgusunu destekleyecek her türlü aracı değerlendirmiştir.²⁵²

Abdülhamid uluslararası ilişkilerde ittifad-ı İslam anlayışının önemli unsurlarından nişanlardan yararlanmaya ehemmiyet vermiştir. Devletin gücünün azaldığı bu dönemde nişan eskiye nazaran daha çok kullanılan bir siyasal araç vasfını

²⁴⁷Turan, **Hilafet- Erken İslam Tarihinden Osmanlı'nın Son Yüzyılına**, s. 381.

²⁴⁸ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, 19. bs., İstanbul, YKY, 2013, s. 341.

²⁴⁹ Yasamee, **Abdülhamid'in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888**, s. 52.

²⁵⁰ Namık Sinan Turan, "II. Abdülhamid'in İttihad-i İslam Siyasetinin Propaganda Ögesi Olarak Hicaz Demiryolu", **CIEPO; Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Tarihi Çalışmaları 6. Ara Dönem Sempozyumu**, 14-17 Nisan 2011, C: II, s. 1196.

²⁵¹ Turan, "II. Abdülhamid'in İttihad-i İslam Siyasetinin Propaganda Ögesi Olarak Hicaz Demiryolu", s. 1196.

²⁵² Turan, **Hilafet- Erken İslam Tarihinden Osmanlı'nın Son Yüzyılına**, s. 383.

almıştır.²⁵³ Abdülhamid nişanı alan tarafın Osmanlı Devleti'ne ya da padişahına iyi niyet besleyeceğini ummuştur. 1857 yılında tamamen İngiltere sömürmesine giren Hindistan'daki ulema ve ileri gelenlerle yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu kişilere mektupların yanısıra nişanlar göndermiştir. Hindistan'ın büyük alimleri İstanbul'a davet edilmiş ve özel bir şekilde ağırlandılar.²⁵⁴

Abdülhamid tüm Müslümanların halifesi olma statüsünü kaybetmemek için basını da bir araç olarak kullanmaya çalışmıştır. Hindistan'da Müslümanlar tarafından çıkartılan gazetelere ittiḥad-ı İslama dair haber ve yorumlar gönderip bunların yayınlanmasına katkıda bulunmuştur. Tercüman-ı Hakikat, Sabah, Ma'lumat ve el-Cevâib gibi çok sayıda gazete de Hindistan'daki gazete sahiplerine gönderilmiştir. İstanbul'da da Hindistan Müslümanları ile bağı kuvvetlendirmek ve İngiltere tarafından yapılan aleyhte propagandayı engellemek için Peyk-i İslam adında gazete çıkarılmış fakat İngiltere'nin sert tepkisi nedeniyle yayınına son verilmiştir.²⁵⁵ Taradığımız kaynaklar itibarı ile Yasamee'nin Abdülhamid'in ittiḥad-ı İslam politikası için oportünist ve dış politikanın tali bir unsuru olarak yaptığı değerlendirmenin haklılığı anlaşılmaktadır.²⁵⁶ Görüldüğü gibi Abdülhamid, sadece devlet sınırları içinde yaşayan Müslümanların değil sınırları dışındaki Müslümanların da halifesi olma vasfını kullanabileceği tüm yolları arşınlamıştır.

IV. 93 Harbi Özeline Osmanlı Diplomasisi (1856-1878)

19. yüzyılda Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki temel ilişkiyi “savaş” kelimesiyle açıklamak realist bir yaklaşımla örtüşmektedir. Waltz'a göre çatışma ve savaş insan doğasındandır bu nedenle savaşlar kaçınılmazdır.²⁵⁷ Sebebini de uluslararası sistemin anarşik yapısını bağlar. Devletler de insanın doğal hayatta savaş halinde olması gibi savaşma halindedir. Fakat Rus-Osmanlı savaşında bir üst yapı olsa bu savaş olamayacak mıydı? Tartışmalı bir konu olsa da burada Waltz'ın uluslararası sistem

²⁵³ Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, s. 12.

²⁵⁴ Azmi Özcan, “Sultan II. Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları”, **II. Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde İstanbul**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010, s. 131.

²⁵⁵ Özcan, “Sultan II. Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları”, s. 130-131.

²⁵⁶ Yasamee, **Abdülhamid'in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888**, s. 52.

²⁵⁷ Kenneth N. Waltz, **Man, the State and War**, Newyork, Columbia University Press, 2001, s. 47.

bakışından ziyade Morgenthau'nun devletlerin sadece çıkar odaklı erimle hareket ettikleri yaklaşımı bu savaşın teorisiyle uyuşmaktadır.

Rus Çarı I. Nikola, Osmanlı İmparatorluğu'nu tüm dünyaya “Avrupa'nın hasta adamı” olarak deklare etti.²⁵⁸ Bu ifade Avrupalı devletler tarafından kabul edildi. Batılı devletlerin bundan sonraki siyasal ve diplomatik faaliyetleri hastalıktan en çok kendi ülkelerinin faydalanmasını sağlamak için yürütülecekti.

1877–1878 Osmanlı–Rus Savaşının özellikle Rusya'nın 1870'lerden sonra izlediği Panislavist politikalar yüzünden ortaya çıktığı görülmektedir. Rusya, Bulgaristan Kilisesi'nin Rum Ortodoks Kilisesi'nden ayrılmasını sağladıktan sonra, bu kilise üyeleri kanalıyla Balkanlarda çok yoğun bir propagandaya başlamıştır. Böylelikle Balkanlarda karışıklık çıkartıp tüm Balkan milletlerini ayaklandırarak tarihi amacına ulaşabileceğini hesaplamıştır. Bu tarihsel amaç Osmanlı-Rusya ilişkileri çerçevesinde birinci bölümde işlenmiştir. Abdülhamid aslında savaşa girmek istememiştir. Kendisini tahta taşıyan Midhat Paşa'nın zoru ile bu savaşa girmiştir.²⁵⁹

Osmanlı Devleti'nin Kanun-i Esasi ile kurulan meclisi 19 Mart 1877 yılında açıldı. Mecliste on farklı milletten vekiller vardı. Bu mebusların 69'u Müslüman, 46'sı ise Hristiyan ve Yahudi kişilerden oluşuyordu. Rusya'nın savaş taarruzuna karşı meclisteki gayrimüslim mebuslar da ortak tavır aldı ve oy birliği ile Rusya'ya karşı konulmasına karar verildi. Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı mebusları arasında sadece savaşın ilan şekli ile ilgili uyuşmazlık yaşandı. Sonuç olarak savaşın cihat ve gaza anlayışı ile yapılmasına karar verildi. Din vurgusunun çok dinli Osmanlı yapısında sorun oluşturacağı itirazlarını Müslüman olmayan mebuslar kabul ettiremedi.²⁶⁰

Rusya'nın İstanbul'a kadar dayanmasından endişe duyan II. Abdülhamid ve yanındaki paşalar padişahın Bursa'ya gitmesini istemiştir. Ama İngiltere Büyükelçisi Layard ve onun gibi düşünenler bu hareketin İstanbul'u Rusya'ya teslim etmek anlamına geleceğini belirterek Abdülhamid'i bu fikirden vazgeçirmişlerdir. Bu dönemde İngiltere Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı koyabilme mücadelesini hala desteklemektedir.

²⁵⁸ Arnold J. Toynbee, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Tarihindeki Yeri”, **Osmanlı ve Dünya**, Haz. Kemal Karpat, 5. bs., İstanbul, Ufuk Kitapları, 2006, s. 35.

²⁵⁹ Karpat, **Türk Dış Politikası**, s. 49.

²⁶⁰ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 336.

Yeşilköy'e kadar ilerleyen Ruslara karşı Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kaldı. İngiltere ve Avusturya'nın engelleme çabalarına rağmen başlayan savaşın sonunda, büyük bir mağlubiyete uğrayan Osmanlı Devleti açısından oldukça ağır hükümler taşıyan 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Yeşilköy'ün diğer adı olan Ayastefanos ile anılan antlaşma Edirne'de imzalandı. Buna göre; Karadağ, Sırbistan, Romanya bağımsızlık kazandı. Makedonya toprakları üzerinde özerk bir Bulgar Prenslığı'nin kurulmasına karar verildi. Rus ordusu orada iki yıl daha kalacak ve Osmanlı Devleti asker bulundurmayacaktı. Bosna-Hersek Avusturya'ya, Besarabya, Kars, Ardahan, Batum ve Doğu Beyazıt ise Rusya'ya verilecekti. Romanya bağımsızlığının yanısıra Dobruca'yı da alacaktı. Osmanlı Devleti 400 milyon ruble savaş tazminatı ödeyecekti. Girit, Teselya, Arnavutluk ve Doğu Anadolu'da ıslahatlar yapılacaktı.²⁶¹ Bu antlaşma ile Rusya, Osmanlı Devleti'ne yönelik siyasetinde istediği başarıları elde etmiştir.

Her türlü tedbiri almak isteyen Rusya, Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerini ciddi bir şekilde takip etmekteydi. Özellikle İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile olan tüm diplomatik-siyasi ilişkilerini izlediği görülmektedir. Buna dair arşivde karşımıza çıkan bir belgeye burda da yer verilebilir. Belge, sivil kıyafette iki Rus'un, ülkelerinin İngiltere ve Osmanlı Devleti arasındaki siyasal ilişkiyi anlamak için planlar yaptıklarına dair Rus Çarı Aleksandır'dan Grandük Nikola'ya gelen mektub hakkında konuştuklarını anlatmaktadır. Belgede iki Rus'un diyalogu şu şekildedir:

“Biz bu hâl ile darsaadet civarında kalmaktan şimdiye kadar memleketimize gidecek idik, halbuki İngilizler mani gayretimize sebep oldu. Fakat şimdiye kadar ne Devleti Aliye'nin ve ne de İngiltere Devleti'nin politikası anlaşılamadı. Kral Aleksandır'dan Grandük Nikola'ya yeni bir telgraf veyahud mektub geldi. Meali şundan ibarettir. Oturmakla iş bitmez çalışub çabalayub gerek Devleti Aliye'nin ve gerek İngilizlerin efkârını anlamalısınız. Ve bunların politikasını anlamak üzere Rusya askeri Rusya'ya nakl olunmak üzere Babıâli'den dostane birkaç aded zırhlar taleb eylemişlerdir. Babıâli bu zırhlıların itasında tereddüd eder ise bir dereceye kadar niyeti anlaşılmiş olur. Şayet bu gemileri verdiği halde derunelerine Rusya askeri irkab edilerek ve birer Rus bandırası çekilerek Karadeniz'e doğru hareket olunması ol vakit Darsaadet civarında bulunan İngiliz Donanması mevkilleri takip eder”.²⁶²

²⁶¹ Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 3- Osmanlı Devleti 1600-1908**, Ed. Sina Akşin, 12. bs., İstanbul, 2014, s.162-163.

²⁶² BOA, Y.PRK.ZB., Dosya No: 1, Gömlek No:4, 1295 R 01 (5 Mart 1878).

Osmanlı Devleti son çare olarak Rusya'nın bölgedeki kazançlarından rahatsız olan Avrupa Devletleri'nden yardım istemek yoluna başvurmuştur.²⁶³

1815 Viyana Kongresi ile Avrupa'da uyum ve istikrar arayan Batılı devletler Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni uğrattığı bozgundan rahatsız oldular. Realizme göre hiçbir gücün diğerleri aleyhine hegemon olmasına izin verilemezdi. Uluslararası sistemi tehdit eden yükselen güce karşı ittifaklarla dengeleme eylemi realizmin doğasında vardı. Avusturya ve İngiltere Osmanlı Devleti'ne, Rusya'ya karşı destek oldular. İngiltere, Rusya'nın Doğu Anadolu ve Balkanlardaki galibiyetleri ile sömürge imparatorluğunun tehlikeye girme ihtimaliyle karşılaştı. Çünkü, özerk Bulgaristan bölgesi Rusya'nın nüfuz alanına girmişti bu antlaşmayla. Bu bölge Rusların Ege Denizi'nden Doğu Anadolu Bölgesi'ne, Akdeniz'e ve nihayetinde Basra Körfezi'ne inmeleri demekti. İngiltere savaşı dahi göze alarak Marmara Denizi'ne askeri donanma göndermiştir.²⁶⁴ İngiltere'nin savaş tehdidine karşılık Rusya mecburen işbirliğine yanaştı. Bismarck ise Avrupa güç dengesinin bozulmasını istemiyordu. Bismarck 1856 Paris Barış Antlaşması'na katılan tüm devletleri Berlin'de topladı. Farklı çıkar endişelerine sahip Avrupa Devletleri Doğu Avrupa'da yeni bir kriz istemediklerinden Berlin'de bir kongre ile bir araya geldiler.²⁶⁵ 13 Haziran - 13 Temmuz 1878 tarihleri arası yapılan görüşmeler sonrası Berlin Antlaşması imzalandı. Buna göre; Makedonya Osmanlı Devleti'ne geri verildi. Makedon toprakları elinden alınan Bulgar Prenslığı'nın kalan toprakları da ikiye bölündü. Balkanların kuzeyinde Osmanlı Devleti'ne vergi veren bir Doğu Rumeli Vilayeti'nin bulunmasına karar verildi. Ama bu vilayetin başında Hristiyan bir vali olacaktı. Ayastefanos'taki gibi Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsız oldular. Bosna-Hersek yine Avusturya'ya ve Besarabya, Kars, Ardahan, Batum da Rusya'ya verildi. Sırbistan'a ayrıca Niş, Karadağ'a da Antivari verildi. Kongrenin Osmanlı Devleti için getirdiği büyük yıkım tek tek bırakılan topraklar göz önüne getirildiğinde daha net gözükmemektedir.

²⁶³ Gül Tokay "Ayastefenos'tan Berlin Antlaşmasına Doğu Sorunu "Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 yıllık Süreç, Ankara, TTK, 1999, s. 190-197. Ayastefanos Antlaşmasına göre; Osmanlı Devleti'ne bağlı Karadağ ve Sırbistan genişleyerek bağımsızlıklarını kazanıyor, Bulgaristan Prenslığı kuruluyordu. Bosna-Hersek Avusturya ve Rusya'nın ortak denetimi altına giriyor, Dobruca bölgesi Romanya'ya bırakılıyordu. Rusya Doğu Anadolu'da Batum, Kars, Ardahan, Eleşkirt ve Doğubeyazıt'ı alıyordu.

²⁶⁴ Bekir Sıtkı Baykal, "Yüzüncü Yıl Dönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler", s. 200.

²⁶⁵ Burak S. Gülboy, "Birinci Dünya Savaşının Başlangıcını Makedonya Üzerinden Düşünmek", (Çevrimiçi), www.academia.edu.tr, 12 Mart 2016", s. 3.

Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin hiç gündeminden düşmeyecek bir sorun da Ermeniler meselesine dair ortaya çıktı. Kararlara göre Doğu Anadolu'da Ermeniler, Çerkes ve Kürt saldırılarına karşı korunacatı. Ayrıca Ermenilere yönelik ıslahat hareketlerine girişilmesi de antlaşmanın bir şartı olarak yer aldı.²⁶⁶ Osmanlı Devleti ve Onun devamı Türkiye Cumhuriyeti'nin uzun yıllar uğraşmak zorunda kalacağı bu sorun bir uluslararası probleme dönüşmüştür. Ermeni meselesi, bu kongreden sonra Batılı devletler tarafından günümüze kadar uluslararası bir sorun olarak gündemde tutulacaktır.

V. Berlin Kongresi'nin Yansımaları ve Osmanlı Diplomasisi

Osmanlı Devleti'ni Berlin Kongresi'nde Aleksandr Karatodori Paşa temsil etmiştir. Üçüncü bölümde kendisinin kongredeki diplomatik temsilciliğine ayrıntılarıyla yer verilecektir. Bu bölümde ise çalışmanın bütünlüğüne uygun olarak dönemin siyasi tarihi anlatılacaktır

Berlin Kongresi, Ayastefanos Antlaşması'ndan memnun olmayan devletlerin kendi güç dengelerine ya zarar vermeyecek ya da yeniden bir güçler dengesi sağlama çabalarından gerçekleşmiştir. Bu iddianın sağlanması, kongrede, Paris Barış Antlaşması'nda (1856) olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne saygı ilkesinin yer almamasında ortaya çıkmaktadır. Büyük bir toprak ve nüfus kütlesi kaybedilen bir ortamda bu maddenin varlığı işlerliğini kaybetmiş oldu. Osmanlı Devleti'nin yarattığı güç boşluğunu Rusya'nın tek başına doldurmasına izin vermek istemeyen devletler yeni statükoyu birlikte tesis etmek istemişlerdir. Bismarck ve Salisbury dengenin dengeleyicisi rolü ile Rusya, Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında olası uyuşmazlıklarda bir tarafa destek olarak istikrar kurmaya çalışmışlardır. Bu diplomatik kurnazlıklar Balkanlardaki yeni haritayı yaklaşık olarak otuz üç yıl sürdürecektir. Fakat I. Dünya Savaşı'na giden sürecin tohumları 93 Harbi'nde ekildi demek yanlış olmayacaktır.

Berlin Antlaşması'nın hem Osmanlı Devleti'nin kaderini etkileyecek hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin her daim siyasi ve diplomatik gündeminde taze bir yer işgal edecek önemli bir maddesi Ermeniler konusunu içeren, altmış birinci maddedir.

²⁶⁶ Akşin, **Türkiye Tarihi 3- Osmanlı Devleti 1600-1908**, s. 163.

Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisindeki bir sorunun nasıl ulus üstü bir diplomasi konusu olarak ortaya çıktığı mevzu, Aleksandr Karatodori'nin kongre diplomasisinde karşımıza çıkacaktır.

Sultan Abdülhamid, kongrenin ardından, İngiltere'den fazla bir destek beklemenin doğru olmadığını, İngiltere için Osmanlı Devleti'nin ikincil bir ülke konumunda olduğunu ve İngiltere'nin asıl sorununun Rusya ile Orta Asya'daki bölgesel rekabetten kaynaklandığının bilincine varmıştır. Zaten İngiltere'de Osmanlı Devleti'ne Berlin Ahidnamesi'nin icrasında tarafsız ve adilane hareket edeceğini elçisi aracılığı ile bildirmiştir.²⁶⁷ Berlin Kongresi sürecinde İngiltere diplomasisinin ikililiği Kıbrıs Meselesi başlığı altında yer almaktadır. İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yardım karşılığında Kıbrıs'ı istemiştir. Rusya'nın Osmanlı topraklarından çıkmasına kadar geçici süre ile Kıbrıs'ı işgal edeceğini belirtmesine rağmen ileride de görüleceği gibi İngiltere Kıbrıs'ı terk etmeyecektir (4 Haziran 1878). Ayrıca, Abdülhamid, iki gücün de bir yere kadar Almanya'ya bağımlı oldukları ve bundan dolayı da, günün şartlarında Osmanlı'nın Almanya ile ilişkilerinin pekiştirilmesi ve desteğinin sağlanmasının uzun vadede çıkarları için en iyi politika malzemesi olacağı görüşündeydi. Bu şartlarda, bir taraftan sona ermeye yüz tutmuş Osmanlı-İngiliz yakınlaşması, öte taraftan gerekli görülen Alman desteği ile Osmanlı dış ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır.²⁶⁸

Almanya ile başlayan ittifakta önemli bir unsurda Bismarck'ın Berlin'de Osmanlı Devleti'nden hiçbirsey istememesidir. Ayrıca birliğini tamamlayan ve sömürge yarışlarına geç katılan Almanya'nın o zamana kadar hiç Müslüman sömürgesi yoktur. Bu da hilafetin temsilcisi Abdülhamid'in Almanya'ya yakınlaşmasının başka bir sebebidir.

Karal, Bismarck'ın Osmanlı Devleti'ne karşı Şark Meselesi siyaseti yürütüp, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü dolayısıyla Avrupa'da statükoyu muhafazaya devam siyasetinden taviz verdiğini belirtir. Çünkü, Bosna-Hersek'in Avusturya'ya ve Tunus'un da Fransa'ya verilmesinde Bismarck'ın katkısı mevcuttur.²⁶⁹

²⁶⁷ BOA., Y. PRK. TŞF., Dosya No: 00001, Gömlek No: 00011, 1295 Z 29 (24 Aralık 1878).

²⁶⁸ Tokay, "Ayestefenos'tan Berlin Antlaşmasına Doğu Sorunu", s. 88.

²⁶⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C:VIII, Ankara, TTK, 1995, s. 169.

İngiltere, bu savaş sonucunda Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumayı bırakarak bundan sonra kendi çıkarları doğrultusunda farklı bir stratejik siyaset izlemeye başlayacaktır.²⁷⁰

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmesinde Osmanlı Devleti'nin artık toparlanamayacağına olan inançtan başka bir noktada İngiltere iç siyaseti ile ilgilidir. İngiltere muhalefetine ki Liberal Parti, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumanın artık olanaksız olmasından başka gereksiz olarak da değerlendiriyordu. İktidardaki Muhafazakar Parti ise, Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'nde aldığı ağır yenilgiden sonra Liberal Parti'ye fazla direnemedi. 1880 yılında Liberal Parti iktidarı da ele geçirince İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni koruma politikası terkedildi.²⁷¹

Berlin Antlaşması'nın önemli sonuçlarından biri de Osmanlı Devleti'nden büyük bir gayrimüslim nüfusun da ayrılmasına sebep olmasıdır. Bununla birlikte milyonlarca Müslümanın topraklarından koparılımları diğer coğrafyalardaki Müslümanları da etkilemiştir. Hindistan Müslümanları, İngiltere Kraliçesi Victoria'ya (1837-1901) başvurarak Balkanlardaki Müslümanlara yardım etmelerini istemişlerdir.²⁷² Açe Sultanları da Osmanlı'dan kendilerini korumalarını istemişlerdir.²⁷³ Osmanlı Devleti'ni çöküşün eşiğine getiren 93 Harbi, Abdülhamid'in saltanatının sonraki yıllarında yürüteceği tüm Müslümanların lideri olma ve onları koruma politikasının alt yapısını oluşturacaktır.

Berlin Antlaşması'nın uygulama safhasında bir çok kriz ortaya çıkmıştır. Bu krizlerden en önemlisi hiçbir devletin memnun olmamasıdır. Berlin Antlaşması başta Rusya olmak üzere, ortaya çıkardığı yeni Balkan devletlerini memnun etmemiştir. Rusya istediği güçte Slav devleti kurduramamış, Avusturya Bosna-Hersek'te direnişle karşılaşmıştı. Bütün bu memnuniyetsizlikler Osmanlı yönetimine karşı baskıcı

²⁷⁰ Oral Sander, **Siyası Tarih İlkçaglardan 1918'e**, 5.bs., Ankara, İmge, 1997, s. 230.

²⁷¹ Sönmezoglu, **Türk Dış Politikası'nın Analizi**, s. 6.

²⁷² Bu konuda İngiltere'nin Balkanlardan göç etmek zorunda kalan Müslümanlar için yardım girişimlerine dair birçok yazışma bulunmaktadır. Bu belgeler İngiltere Dışişleri Bakanı Salisbury ile Doğu Rumeli Komiseri Wolff arasında gerçekleşmiştir. Bu belgeler için bkz. Bilal N. Şimşir, **Rumeli'den Türk Göçleri-Belgeler**, Ankara, TTK, 1989. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın arşivinde bulunan bir belgede Doğu Rumeli Komiserine Müslüman göçmenlerin topraklarına geri dönmeleri hususunda Türk delegesinin tekliflerinin kuvvetle desteklenmesi ve bu nedenle Almanya'nın da desteklenmesi emredilmiştir. A.e., s. 725.

²⁷³ Karpas, **Türk Dış Politikası**, s. 50-51.

politikalara siyasal zemin hazırlarken, Berlin Antlaşması'nın getirdiği düzenlemeler yeni Balkan bunalımları ve I. Dünya savaşına kadar ulaşan sorunları beraberinde getirmiştir.

Berlin Antlaşması'nın dikkat çekici bir özelliği Paris Barış Antlaşması'nda bulunan Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmama ve toprak bütünlüğüne saygı ilkesinin yer almamasıydı.²⁷⁴ Berlin Antlaşması'na kadar Osmanlı Devleti bir Avrupa devletiydi.²⁷⁵ Fakat bundan sonra Osmanlı Devleti'nin Batı tarafından Avrupalı sayılmadığı anlayışı resmi bir nitelik kazanmıştır. Bu algı Osmanlı Devleti'nin hem dış politikasında hem de iç yapısında büyük etkiler doğuracaktır. Osmanlı Müslümanları tarafından kabul problemi yaşayan Osmanlıcılık siyaseti de adeta yıkılacaktır.

VI. Realist Teori Bağlamında 93 Harbi

Realizme göre devlet, çıkarlarını korumada başarısız olursa kendini bir ceza içinde bulur. Bir devlet ulusal çıkarlarını muhafaza etme ve sürdürmede başarısız olursa diğer devletler tarafından bu durum değerlendirilir.²⁷⁶ Bu görüşü Berlin Kongresi sürecinde görmekteyiz. Askeri sahada yenilen Osmanlı Devleti'nin bu antlaşmayı kabul etmekten başka bir çaresi kalmamıştır. Güç odaklı uluslararası ortam zayıf devleti daha da zayıflatmıştır.

Abdülhamid'in dış politikası toprak bütünlüğünü korumaktı. Başka bir deyişle, temel dış politik saik devletin varlığının olduğu gibi kalabilmesini sağlamaktı. II. Abdülhamid bu amaçlarına ulaşabilmek için “dengeli” bir diplomasi yöntemi uygulamıştır.²⁷⁷ 1878 yılında Osmanlı Devleti'nin yaşadıklarına bakıldığında Abdülhamid'in dış politikada hareket alanının daraldığı görülmektedir. Kronolojik olarak bakıldığında Ayastefanos Antlaşması (3 Mart 1878), Kıbrıs'ın İngiltere'ye terk edilmesi (4 Haziran 1878) ve Berlin Antlaşması (13 Haziran ve 13 Temmuz) ağır iç ve dış tahribata sebep olmuştur.

²⁷⁴ Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikası'nın Analizi**, s. 6-7.

²⁷⁵ Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, s. 27.

²⁷⁶ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, 8. bs., Bursa, MKM Yayıncılık, 2013, s. 141.

²⁷⁷ Selim Deringil, “II.Abdülhamid'in Dış Politikası”, **TCTA**, C: II, İstanbul, İletisim, 1985, s. 304.

Abdülhamid'in yeni bir savaşa girmeme siyasetinin teorisi güç dengesine dayanmaktadır. Batılı devletlerin aralarındaki çıkar uyumsuzluğundan faydalanarak güç dengesi siyaseti yürütmek istemiştir. Bu politikanın tezahür ettiği arena ise Balkanlardır. Abdülhamid'in bu dış politikasının başarıya ulaşip ulaşmadığı üçüncü bölümde yer alacaktır. Balkanlardaki isyanlar ve Rusya'nın savaştan politikası sonrası ağır yenilgi şartları içerisinde toplanan Berlin Kongresi güç siyasetine sahne olacaktır.

Kongre döneminde, Osmanlı hiçbir destek bulamamıştı. Büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı ilgisiz tutumları, aynı zamanda antlaşmanın beraberinde getirdiği sorunlar, Osmanlı yönetimini yeni ittifaklar ve önceki dönemlerden farklı bir dış politika arayışı içine itmiştir.²⁷⁸ Kongrede amacın yalnızca bireysel çıkarları değil dengeyi kaybetmemek için çatışmaları da engellemek olduğu söylenebilir.²⁷⁹ Çünkü, Berlin Kongresi'ne damgasını vuran Bismarck diplomasisi Avrupa'daki statükonun yeniden bozulmasını istemiyordu.

1878 Berlin Kongresi'nde alınan kararlar devletlerin salt kendi çıkarlarını birbirlerine dayattıkları bir antlaşmadan çok çatışmasız bir Avrupa için istikrar dengesini sağlamak adına bir denge çabasının sonucudur.²⁸⁰ Yasamee'ye göre de Berlin Kongresi'nin amacı savaşın oluşturacağı krizin sonuçlarıyla hemen baş etmek ve Avrupalı güçlerin bir an önce yeni duruma göre pozisyon almalarını sağlamaktır.²⁸¹ Kongreye başkanlık eden Bismarck'ın şu konuşması uluslararası sistemin istikrarını koruma gayretidir:

“Devletler, 1876 senesi sonlarında Balkan Yarımadası'nda asayişin iadesine birlikte çalışmış ve Osmanlı topraklarında oturan Hristiyanların durumlarını düzeltmek için tesirli teminat aramışlardı. Fakat bu çalışmalar bir netice vermedi. Ve daha şiddetli bir düşmanlık meydana gelerek, ona da Ayastefanos Antlaşması son verdi. Bahis konusu antlaşma hükümleri, ondan önceki Avrupa muâhedeleriyle tayin olunan hususları bir dereceye kadar değiştirmiş olduğundan, işte burada toplanmamızdan maksat, o muâhedeyi 1856 ve 1871 muâhedelerini imza eden devletlerin serbestçe müzakeresine arzettir. Asıl

²⁷⁸ Gül Tokay, www.politics.ankara.edu.tr/dergi/kitap/.../ahaluk_ulmana_armagan. s. 75.

²⁷⁹ Gülboy, “Birinci Dünya Savaşının Başlangıcını Makedonya Üzerinden Düşünmek”, s. 4.

²⁸⁰ A.g.m., s.4.

²⁸¹ Feroze A. K. Yasamee, “European Equilibrium or Asiatic Balance of Power? The Ottoman Search for Security in the Aftermat of the Congress of Berlin”, **War & Diplomacy The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin**, Eds. M. Hakan Yavuz with Peter Sluglett, Salt Lake City, The Universtiy of Utah Press, 2011, s. 57.

mesele de Avrupa'nın son derece muhtaç olduğu barışı, yeniden teminat altına almaya birlikte karar vermekten ibarettir.”²⁸²

Berlin’de alınan kararlara bakıldığında Rusya ve Avusturya-Macaristan arasında bir dengeleme siyaseti izlendiği görülür. Osmanlı Devleti’nden geriye kalan “güç” boşluğunun, olası karışıklıkların çıkmasını engellemek adına adeta bu iki devlet arasında paylaştırıldığını söylemek yanlış olmaz.

Bosna-Hersek’in ve Novi Pazar sancağının Avusturya-Macaristan’ın kontrolüne bırakılması, Rusya’nın Bulgaristan üzerindeki nüfuzunun tanınması ve Makedonya ile Doğu Rumeli’nin Osmanlı idaresine bırakılmasıyla ortaya “denge denet sistemi” çıkmıştır.²⁸³ “Sistemin işlerliğinin devamlılığı için asıl hayati olan işlev Osmanlı İmparatorluğunun rolüydü.”²⁸⁴ Çünkü demografik açıdan tüm Balkan devletlerinin Makedonya’da yaşayan insanlarla etnik bağları vardı ve bu ülke ise hala Osmanlı Devleti’ne aitti. Abdülhamid Balkan devletleri arasındaki mücadeleyi sürekli sıcak tutarak adeta bu bölgenin Osmanlı Devleti’nin egemenliğinden çıkmasını geciktirmiştir. 1909 Devrimi’nden sonra iktidarı kaybeden Abdülhamid’in yerine daha otoriter bir rejimle hükmeden ittihatçılar geçti ve Osmanlı Devleti’nin güç dengesinin Balkanlardaki rolünün bitmesine sebep oldular. “Güç Dengesi Sistemi” 1911 yılında İtalya’nın Libya’ya saldırmasından sonra 1912 yılında Balkanlarda çökmüştür.²⁸⁵

Ondokuzuncu yüzyılda henüz global bir uluslararası sistemden söz etmek olanaklı değildir, sistem özünde bir Avrupa sistemidir. Osmanlı Devleti’nin etkileşim içinde bulunduğu büyük güçler bu sistemin temel taşları ve sadece Osmanlı ile ilişkileri bağlamında değil, sistem içerisinde de büyük güçlerdir. Avrupa Uyumunun ilk yarısında, birbirlerinden daha fazla dünyalarını tehdit eden tehlikelerden endişe duydukları için biraraya gelmiş olmaları da görüş birliği sağlamalarında etkili olmuştur. Büyük güçlerden her biri diğerini, yalnızca (sözde) dostlukla baş edebileceği potansiyel bir rakip olarak görmektedir, ama rekabetleri diğerlerini alt edip üstünlük

²⁸² Mahmud Celâleddin, **Mir’ât-ı Hakikat: Tarihi Hakikatlerin Aynası**, Haz. İsmet Miroğlu, İstanbul, Berekât Yayınevi, 1983, s. 624.

²⁸³ Gülboy, “Birinci Dünya Savaşının Başlangıcını Makedonya Üzerinden Düşünmek”, s.5.

²⁸⁴ **A.g.m.**, s.6.

²⁸⁵ **A.g.m.**, s.14.

kurmaya değil, uluslararası koşullardan daha çok kazanç sağlamaya dayanmaktaydı.²⁸⁶

Avrupa Uyumu'nun yarattığı kültür, Avrupa'nın öteki kavramsallaştırmasını temelde değiştirememiş, aksine pekiştirmişse de Osmanlı açısından, ondokuzuncu yüzyılda Batı'nın aşamalı olarak Osmanlı'nın etkili ötekisi konumuna geldiğini gözlemleyerek, bir değişimin söz konusu olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin belki sadece “bekâ” gibi temel bir ‘realist’ kaygıyla girmek istediği Avrupalı devletler kulübüne dahil olmanın, bir takım değerlere sahip olmak, mevcut normlara uymak gibi koşullarının olması bu değişimi tetiklemiştir.

19. yüzyıl diplomasisinin güç prensibine göre şekillendiği görülmektedir.²⁸⁷ William Hale, Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı 19. yüzyılda yürüttükleri diplomasiyi, amaç, yöntem ve siyaset açısından “kaygı” kelimesi ile açıklamaktadır. Bu kaygının temelinde de güç dengesini kendi lehinde stabil tutabilme amacı ve endişesi vardır. Bu saikle Batılı devletler Osmanlı Devleti'nin saldırıya uğraması durumunda kendilerini savaşın içinde bulma ihtimalini minimize edecek politikalar geliştirmiştir.²⁸⁸ Çalışmamızın örnek vakası olan Berlin Kongresi'ne giden süreç ve kongrede alınan kararların bu iddia ile örtüştüğü üçüncü bölümde görülecektir. Osmanlı Devleti'nin aldığı ağır yenilgi ile oturmak zorunda kalacağı Berlin Kongresi, gücün uluslararası siyaset ve diplomaside etkisini gösterecektir. Kongrede Aleksandr Karatodori'nin diplomatik mücadelesinin amacına ulaşabilmesi için temsil ettiği devletin gücü belirleyici olacaktır.

²⁸⁶ Paul W. Schroeder, “The 19th Century International System: Changes in the Structure”, **World Politics**, C: XXXIX (1), 1986, s. 11.

²⁸⁷ Temel Iskit, **Diplomasi Tarihi Teorisi, Kurumlar ve Uygulaması**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., 5. bs., 2015, s. 93.

s. 9.

²⁸⁸ Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, s. 6.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALEKSANDR KARATODORİ’NİN HARİCİYE NAZIRLIĞI VE OSMANLI DIŞ POLİTİKASI

I. Aleksandr Karatodori Paşa’nın Şahsiyeti

Aleksandr Karatodori, Tanzimat ile gelen aydınlanma döneminin yetiştirdiği büyük devlet adamlarındandır. Osmanlı Dışişleri Bakanlığı’na kadar yükselmiş Fenerli²⁸⁹ bir Rum olan Karatodori 1833 ve 1906 yılları arasında yaşamıştır.

Aleksandr Karatodori Paşa ve çağdaşı Fenerli Rumlara yeni-Fenerli denmektedir. Yunan isyanından sonra bürokraside kısa bir dönem azalan Rum memuriyetlikleri Tanzimat’tan sonra yeniden kendine yer bulmuştur. Tanzimat sonrası görevlere atanan güçlü Rum ailelere yeni Fenerliler denmiştir.²⁹⁰ Karatodori ailesi de yeni Fenerliler denilen Rum kesimindedir.

Karatodori Paşa, Osmanlı Devleti’ne büyük hizmetlerde bulunmuş Fenerli Rum Musurus ailesine mensup olan Kassandra Musurus ile 1869 yılında evlenmiştir. Hayırseverliği ile bilinen Kassandra Musurus’a Abdulhamid şefkat nişanı vermiştir.²⁹¹ Aleksandr Karatodori Paşa’nın sadece kendisi değil eşi Kassandra Musurus da Osmanlı Devleti’nin güvenini ve iltifatını kazanmıştır.

²⁸⁹ Fener, Osmanlı Devleti döneminde İstanbul’da bulunan bir semt adıdır. Rumların yaşadığı bir mahalle olduğu için burada yaşayan Rumlara Fenerli denilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Fenerliler”, MEB Ansiklopedisi, s. 547-548. Fener isminin nereden geldiği tartışmalıdır. Evliya çelebi İstanbul fethedildiğinde bu bölgeye ilk giren kişinin Molla Fenari olduğunu ve burdan kaynaklandığını belirtir.

Orhan Türker Fanari’den Fener’e adlı eserinde bunun kabul görmediğini çünkü fetihden sonra da birçok yerin eski Rum adı ile devam ettiğini belirtir. Bkz. Orhan Türker, **Fanari’den Fenere (Bir Haliç Hikâyesi)**, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2001, s. 12. Fener kelimesi Rumca’da da Fanari veya Fanarion olarak geçmektedir ve anlamı her iki dilde de aynıdır.

²⁹⁰ Haris Eksertzoglou, **Osmanlı’da Cemiyetler ve Rum Cemaati**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004, s.26.

²⁹¹ Akpınar, **A.g.t.**, s. 44-45. **BOA., İ. DH.**, Dosya No: 785, Gömlek No :63788, 1296 Ca 04 (26 Nisan 1879).

Osmanlı Devleti'nde kültürlü bir ailede doğan Aleksandr Karatodori yurtdışında eğitim görme şansına sahip olmuştur. Karatodori bu sayede Batı kültürünü de yakından gözlemlemiştir.²⁹² Batıyı tanınmasının Osmanlı bürokrasisine olan katkıları aşağıda incelenen raporlarda kendini göstermektedir. Bu durum modernleşme döneminde yetişen bir aydın olarak bürokrasideki yükselişinin de sebeplerinden olacaktır.

Aleksandr Karatodori Paşa memuriyette ilk olarak hariciyeye girmiştir. 1852 yılında Tercüme Odası'nda memurluğa başlayan Karatodori Paşa bu vazifesini iki yıl sürdürmüştür. Ardından eğitimine devam etmek üzere Fransa'ya gitmiştir.²⁹³ Fransa'da matematik eğitimi almıştır.²⁹⁴ Çok başarılı bir eğitim hayatı olan Karatodori Paşa, Paris Üniversitesi edebiyat bölümünden şahadetname almış, yine aynı üniversitede hukuk doktorası yapmıştır.²⁹⁵ Hukuk doktorasının faydası Berlin Kongresi'nin uygulanma safhasında çıkan krizlerde yaptığı eleştirilerde görülmektedir.²⁹⁶ Eğitimleri ve aldığı vazifeler Karatodori'yi ilk açılan mecliste milletvekili yapacaktır (1876).

Fransa'dan da Almanya'ya giden Aleksandr Karatodori Osmanlı topraklarına geri döndüğünde bu iki dile iyi derecede hakimdir. Ayrıca İngilizce, Arapça, Farsça, Latince, Arnavutça, Rumca ve İtalyanca bilmektedir. Sadakati ve çalışkanlığıyla Abdülhamid'in güvenini ve iltifatını kazanan Karatodori Paşa'ya Yıldız Sarayı'nda büro da tahsis edilmiştir. Ayrıca Britanya Kraliçesi Victoria'nın cenaze töreninde ve VII. Edward'ın tahta çıkışında Osmanlı Devleti'ni temsil etmiştir.²⁹⁷ Vefatına kadar padişahın hem baş tercümanlığını hem de danışmanlığını yapmıştır. Aleksandr Karatodori Paşa 1906 yılında vefat edene kadar Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiştir.

²⁹² Olivier Bouquet, **Sultanın Paşaları (1839-1909)**, Çev. Devrim Çetinkasap, Ed. Ali Berkay, İstanbul, İş Bankası, 2016, s. 291.

²⁹³ Peri Efe, "Bir Osmanlı Bürokratı Aleksandr Karatodori Paşa", s. 84

²⁹⁴ **BOA, DH. SAİD**, Dosya No: 18, Gömlek No: 257, 1249 C 29 (13 Kasım 1833).

²⁹⁵ Sinan Kuneralp, "Aleksandr Karatodori", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C: II, İstanbul, YKY, 1999, s. 15.

Aleksandr Karatodori'nin yüksek lisans tezi Jus Romanum: De pignatoribus et hypothecis. De separationibus. Code Napoléon, Priviléges sur les immeubles (Binalar üzerindeki Ayrıcalıklar) (Paris 1858) ve doktora tezi De l'erreur en matière civile d'après le droit romain et le Code Napoléon (Napoleon Kanunlarına ve Roma Hukukuna Göre Sivil Davalardaki Hatalar)" (Paris 1860) başlığını taşır. Bkz. Peri Efe, **a.g.m.**, s. 84- 85.

²⁹⁶ **BOA, HR. SFR** (3), Dosya No: 264, Gömlek No: 60, 8 Ocak 1879. 367 nolu dipnotta tercümesi de verilen telgrafında hukuk bilgisi ile Osmanlı Elçisi'ni bilgilendirdiği ve yol gösterdiği görülmektedir. Yine Girit İsyanı sırasında Ali Paşa ile yaptıkları diplomatik mücadelede Yunanistan'ın görüşmeye Paris Barış Antlaşması mucibince katılamayacağını beyan ederek istediklerini elde etmişlerdir.

²⁹⁷ Saro Dadyan, "Sultan Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid Dönemlerinin Osmanlı Hariciyesinde Üst Düzey Gayrimüslim Bürokrat ve Diplomatlar", **TBMM Milli Saraylar**, Sayı 10, 2012, s. 68-69.

Osmanlı Devleti'nde nazırlık ve müsteşarlık gibi üst düzey görevlerde bulunanlara "Paşa" ünvanı verilmiştir. Aleksandr Karatodori de yapmış olduğu büyük görevler nedeni ile bu ünvanı almıştır.²⁹⁸

Aleksandr Karatodori, Osmanlı Devleti'ni temsilen bulunduğu ülkelerde birçok iltifata ve nişana layık görülmüştür. Belçika Kraliçe'si, Aleksandr Karatodori'ye, ülkelerinde murahhas sefir iken birinci dereceden şefkat nişanı takdim etmiştir.²⁹⁹ Evangeles Kofosi, Aleksandr Karatodori için kalben Grek ama görevlerini yerine getirmede sadık ifadesini kullanmıştır.³⁰⁰ Kofosi'nin haklılığı Karatodori'nin Osmanlı diplomasisine katkıları bölümünde yeterince görülecektir.

II. Farklı Konularda Görüş ve Makaleleri

Aleksandr Karatodori'nin çeşitli dergilerde yazmış olduğu yazılar kendisinin kültür ve bilgi birikiminin ne kadar engin olduğunu göstermektedir. Sadece hukuk, siyaset ve lisan kabiliyeti değil, edebi ve ilmî konularda da meraklı ve bilgili olduğu görülmektedir. Aleksandr Karatodori Paşa, Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi üyesidir. Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye'nin kurslarında Roma Tarihi hakkında dersler vermiştir. Yine bu cemiyetin dergisi olan Mecmua-i Fünun'da³⁰¹ siyasetten uzak edebi konular hakkında yazılar yazmıştır.³⁰² Yazıları, siyasi konulardan ve kendisinin diplomasi hayatından uzak olduğu için bu konulara kısaca değinilecektir.

²⁹⁸ Sevilay Kasap, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s. , 115, Bkz. **BOA., DH. SAİD.**, Dosya No: 18, Gömlek No: 257. Müsteşar, nazırdan sonra gelen kişi demektir. Nazırın bulunmadığı durumlarda nazır adına imza atmaya yetkili kişidir. Bkz. Aydın Çakmak, **Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti**, İstanbul, Ötüken, 2020, s. 74.

²⁹⁹ **BOA., Y. A. RES.**, Dosya No: 25, Gömlek No: 23, 1301 Z 04.

³⁰⁰ Sonyel, age, s. 306. Bkz. Evangeles Kofos, **Greece and the Eastern Crisis, 1875-1878**, Selanik, 1975, s.32.

³⁰¹ Mecmua-i Fünun Münif Paşa önderliğinde 1862 yılında kurulmuş ve nizamnamesinde din ve politika dışı konuların amaçlandığı belirtilen bir bilim dergisidir. 4. sayısından itibaren politik konular kısmen dergide yer almaya başlasa da dini konulara değinilmemeye devam edilmiştir. Derginin amacı fen konularında Osmanlı Devleti'nin de batıyı yakalamasına yardımcı olmaktır. Yazarları arasında Aleksandr Karatodori Paşa da vardır. Bkz. Abdullah Uçman, "Mecmua-i Fünun", **DİA**, 28. Cilt, 2003, s. 270-271.

³⁰² Efe, "Bir Osmanlı Bürokrati Aleksandr Karatodori Paşa", s. 85.

Mecmua-i Fünûn'da Çıkan Yazıları

Aleksandr Karatodori'nin Mecmua-i Fünun'da çıkan ilk yazısı Taharri-yi Musannefât-ı Atika adındadır. Bu makalede basın ve eser yazmanın önemini anlatmıştır.³⁰³ Karatodori, hem Yunanca hem Arapça eserlerin öneminden bahsettiği makalesinde Avrupalıların bu kitapları kendi dillerine çevirerek istifade ettiklerini vurgulamıştır. Yazma eserlere ulaşmanın zorluğundan dolayı matbanın öneminden bahsetmiştir. Osmanlı Devleti'nin de zengin yazma eserlerinin olduğunu ve bununla ilgili çalışmalar yapılması gerektiğini belirtmiştir.³⁰⁴ Karatodori'nin yazısından Avrupayı ve ilerlemelerini yakından takip ettiği görülmektedir. Bu ilerlemenin entellektüel boyutuna dikkat çekmek isteyen Karatodori kendi ülkesinin de bunu yakalayabileceğini anlatmak istemiştir.

Karatodori'nin Mecmua-i Fünun'da çıkan diğer makalesi ise sigorta ve sigortacılık hakkında üç kısımlık yazı dizisi şeklindedir.³⁰⁵ Aleksandr Karatodori'nin "Usûl-i Te'miniyye" adlı bu yazıları derginin on altıncı, on sekizinci ve on dokuzuncu sayılarında yayınlanmıştır.³⁰⁶ Avrupadaki ilerlemeleri yakından takip eden Karatodori özellikle İngiltere örneği üzerinden sigortanın ve sigortacılığın işleyişini ve neden olması gerektiğini anlatmıştır.

Arşivde Aleksandr Karatodori tarafından sunulan vakıfların ıslahı hakkında layihada bulunmaktadır.³⁰⁷ Sigortacılık meselesinin önemini anlattığı bu raporda ya

³⁰³ Aleksandr Karatodori, "Taharî-i Musannefât-i Atika", **Mecmua-i Fünûn**, 14, Dersaadet, Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye Matbaası, 1280, s. 62-68.

³⁰⁴ Akpınar, "A.g.t.", s. 192-193.

³⁰⁵ Akpınar, A.g.t., s. 66.

³⁰⁶ Aleksandr Karatodori, "Usûl i Te'miniyye I" **Mecmua-i Fünûn**, No. 16, Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye Matbaası, Dersaadet 1280, s. 191-192. Aleksandr Karatodori, "Usûl-i Te'miniyye II" **Mecmua-i Fünûn**, No. 17, Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye Matbaası, Dersaadet 1280, s. 229- 230. Aleksandr Karatodori, "Usûl i Teminiyye III", **Mecmua-i Fünûn**, No. 19, Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye Matbaası, Dersaadet 1280, s. 193.

³⁰⁷ ... "evkâfın usul-ı idaresi ve hususiyle mahlul maddesi emlak ve arazi terakki-i kıymetine mani' olarak gerek serveti umumiyece ve gerek varidatı hazinece külli mazaratı olduğuna mebni bu babta bir ıslah sureti olmak üzere ya bizzat devlet tarafından veya evkafı hümayun nezaretinden bir sigorta usulu ihdas ve te'sisiyle doğrudan doğruya veresesi olmayanlardan mahlulden terakki için sigorta itasına talip olanların emlak ve arazilerinin kıymet-i hakikisi üzerine senevi yüzde bir rub veya bir hamsiye olarak sigorta namıyla bir vergi istihsal olarak buna talip olmayanların kemaken emlâk ve arazileri mahlul kalması ve bu surette istiğlal vesairece olan müşkülât bertaraf olarak emlak ve arazinin, terakki i kıymetine ve umunun serveti mucip olacağından bilahire doğrudan doğruya veresesi olan emlâk ve arazi esabının dahi sigorta vergisi itasına talip olarak hazineye celileye başlıca ve mahlulat hasılatından pek ziyade bir varidat hasıl olacağı hususlarından ibarettir". **BOA, HR.TO.**, Dosya No: 444, Gömlek No: 64, 23 Ekim 1863.

devletin ya da vakıfların sigortacılık konusunda harekete geçmeleri gerektiğini gerekçelendirir.

Karatodori'nin ayrıca Fransa Medeni Kanunundan bazı meselelerle ilgili iki tane basılı eseri vardır.³⁰⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki kayıtlarda her ne kadar bu şekilde eserleri olduğu belirtilmişse de biyografisini çalışan Mahmut Akpınar'da bu eserlerin varlığına dair bir iz bulmadığını kaydeder.

III. Aleksandr Karatodori Paşa'nın Ailesi

Aleksandr Karatodori, Osmanlı Devleti'ne büyük hizmetlerde bulunmuş ünlü hekim İstefenaki Karatodori Efendi'nin oğludur.³⁰⁹ Kozmopolit bir yapısı olan Osmanlı Devleti'nde bazı gayrimüslim aileler nesiller boyu hizmet etmişlerdir. Karatodori ailesi bu bağlamda ön plana çıkmaktadır. Karatodoriler hakkında bilgiler 18. yüzyılın ortalarına kadar gitmektedir. Edirne'nin Bosnaköy adlı yerleşim yerindeki varlıklarına kadar uzanan veriler ailenin Bulgaristan tarafından geldikleri şeklindedir.³¹⁰

Aleksandr Karatodori'nin babası İstefenaki Karatodori, Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar saray hekimliği yapmıştır. İstefenaki Karatodori (1789-1867) felsefe, doğa bilimleri, Avrupa ve Doğu dilleri, tıp ve matematik eğitimi almıştır. 1824 yılında İstanbul'a gelen İstefenaki Karatodori 1827 yılında padişah II. Mahmud'un doktoru olarak sarayda çalışmaya başlamıştır. Baba Karatodori, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de, tıp, botanik ve zooloji derslerini Fransızca ve Türkçe olarak vermiştir. Islahat Fermanı sonrası düzenlemelerde aktif rol almıştır. Bu düzenlemeler için Babıâli'nin Patriklikten kurulmasını istediği komisyonda yer almıştır. 1857 yılında Rum Patrikliği Nizamnamesi'nin hazırlanmasında da desteğini esirgememiştir.³¹¹ Osmanlıcılık anlayışının tam bir tezahürü donanımlı bir Osmanlı vatandaşı olarak ihtiyaç olunan birçok konuda katkı sunmuştur.

³⁰⁸ BOA, DH. SAİD., Dosya No: 18, Gömlek No: 257, Akpınar, A.g.t., s. 58.

³⁰⁹ Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdâre-i Umûmiyesine dair belge arşivde mevcuttur. Bkz. BOA., DH. SAİD., Dosya No:18, Gömlek No: 24, 1249 Z 29 (9 Mayıs 1834). Bkz. Ek 1.

³¹⁰ Efe, "Bir Osmanlı Bürokrati Aleksandr Karatodori Paşa", s. 83.

³¹¹ Peri Efe, "Bir Osmanlı Bürokrati Aleksandr Karatodori Paşa", s. 84.

İstefanaki Karatodori'nin on sekiz farklı dilde İncil'i okuyabilmekle birlikte edebiyat, teoloji, mantık ve felsefe üzerine de yazıları vardır.³¹² Aktif bir ilim adamı olan İstefanaki Karatodori 1852 yılında kurulan Encümen-i Daniş'in fahri üyesi olmuştur.³¹³ Kendisi ayrıca kurucusu da olduğu Dersaadet Helen Cemiyet-i Edebiyesi'nin ilk başkanı olmuştur.³¹⁴

İstefanaki Karatodori kırk bir yaşında iken 1830 yılında Louika hanım ile evlenmiştir. Louika Hanım, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bürokratik görevlere gelmiş bir aile olan Mavrokordatolara mensuptur. Kendisi iyi bir eğitim almış, asil, kültürlü ve hayırsever bir Fenerli'dir. Louika Hanım, kız çocuklarının iyi yetişmesi için çaba sarfetmiştir. 1875 yılında kurulan Zapyon Kız Okulu'nun yönetiminde yer almıştır. Louika Hanım vefat edene kadar kızların eğitimi için yapılan faaliyetlere katılmıştır. Eşi İstefanaki Karatodori'den yedi yıl sonra 18 Mart 1884 yılında yetmiş iki yaşında iken vefat etmiştir.³¹⁵ Aleksandr Karatodori'nin entellektüel seviyesi yüksek bir ailede yetiştiği görülmektedir.

Aleksandr Karatodori'nin bir erkek kardeşi ve beş kız kardeşi vardır. Kız kardeşleri, Smaragda, Helene, Zoe, Sophia, Maria erkek kardeşi ise Konstantin'dir. Konstantin Karatodori Fransa'da iyi bir mühendislik eğitimi aldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiştir. Konstantin Karatodori, mühendislik dalında hizmetlerinden başka diplomatik misyonlarıyla da bürokratik vazifelerde bulunmuştur. Bu görevlerinden bazıları Osmanlı Devleti'ni temsilen Bulgar Kralı'nın oğlunun vaftiz törenine katılmasıdır. 1896 yılında ise Çar II. Nikolas'ın tahta çıkışına Osmanlı Devleti adına şahitlik etmiştir.³¹⁶

³¹² İstefanaki Karatodori'nin yayınlanmış eserleri de mevcuttur. Abridged Botany adı ile İngilizce'den Türkçe'ye botanik ilmine dair bir eser çevirmiştir. Veba hastalığına dair "Treatise About the Plague and the Preventive Measures Against it" adlı bir makale yazmıştır. Alman şair Schiller'in "Women's Dignity" adlı şiirini Yunanca'ya kazandırmıştır. Bu çalışma Almanca'dan Yunanca'ya yapılan ilk şiir çevirisi olarak kabul edilmektedir. Patrikhane tarafından basılan "Foreword Papa Kontrol" adlı Papa'nın gücüne dair bir eser yazmıştır. Mahmut Akpınar "Bir Saray Hekiminin Serancamı: İstefanaki Karatodori (1789–1867)", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: XIV, Sivas, 2010, s. 182-183.

³¹³ Encümen-i Daniş, Osmanlı Devleti'nde halkın ilmî ve kültürel seviyesini artırmak için padişahın iradesi ile kurulmuş bir müessesedir. Özellikle de yabancı eserlerin Türkçe'ye çevrilmesinde katkıları olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Uçman, "Encümen-i Dâniş", *İA*, C: XI, s. 176-178.

³¹⁴ Peri Efe, "Bir Osmanlı Bürokratı Aleksandr Karatodori Paşa", s. 84.

³¹⁵ Akpınar, *A.g.m.*, 175-176.

³¹⁶ Akpınar, *a.g.t.*, s. 42.

Aleksandr Karatodori'nin kuzeni Konstantin Karatodori de Avrupa'da iyi bir eğitim aldıktan sonra İstefanaki Karaodori gibi saray hekimi olmuştur. Amcası Konstantin Karatodori'nin oğlu Artin Karatodori de uzun yıllar Hariciye Nezareti'nde Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiştir. Bunun yanı sıra Jön Türk hareketine karşı padişahın yanında yer almıştır.³¹⁷

Karatodoriler ve hizmetleri daha kapsamlıdır. Burada dikkat çekilmek istenen husus ailenin eğitime verdiği önemin yanı sıra Osmanlı Devleti'ne gösterdiği sadakattir. Zaten kendileri Osmanlı tebaasıdır ve bu vazifelerde şaşırılacak bir durum yoktur. Lakin hiçbir dönem ayrılıkçı hareketlere itibar etmediklerini vurgulamak açısından önemlidir.

IV. Modern Bir Teşkilat Olarak Hariciye Nezareti

Bu başlıkta Osmanlı Devleti'nin hariciye teşkilatı yapısal anlamda detaylı incelenmeyecektir. Yalnızca çalışmanın öznesini anlamak açısından özetle ele alınacaktır.³¹⁸

Osmanlı Devleti'nin modernleşme hareketlerinin temel amacı Batı müdahalesini engellemek ve devletin sınırlarını korumaktır. Bu bağlamda modernleşmenin siyasal ve toplumsal hayatta etkileşiminin itici kuvvetini hariciye bürokratları gerçekleştirmiştir. Çünkü, Osmanlı bürokrasisinde dünyadaki değişimleri gözlemlene fırsatına sahip kişiler hariciye çalışanları olmuşlardır.

Ortaylı, 19. yüzyıl Osmanlı diplomasisini üç evreye ayırır. Bunlardan ilki Avrupa'da statükonun bozulmamasını isteyen Tanzimat dönemi Osmanlı hariciye sistemini içerir. İkincisi Paris Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletler Sistemine katıldığı dönem kapsar. Üçüncüsü ise çalışma dönemimizi de içine alan 1878 Berlin Kongresi'ile başlayan yeni süreçtir.³¹⁹ Ortaylı'nın Osmanlı diplomasi

³¹⁷ Abdülhamid Kırmızı, II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslimler, Yüksek Lisans Tezi, **Hacettepe Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 1998, s. 115-123.

³¹⁸ Osmanlı Devleti'nin hariciye teşkilatı farklı çalışmaların konusudur. Ayrıca Abdülhamid dönemi hariciyenin kurumsal yapısı için çalışmalar mevcuttur. Bkz. Zeynep Bostan, "**Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası Ve II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi**", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

³¹⁹ İlber Ortaylı, "Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C: I, İstanbul, İletişim, 1985, s. 281. Ortaylı'nın yaptığı dönemlendirme, 1839-1856, 1856-1878 ve 1878 ile başlayan tarihlere denk düşmektedir.

tarihinin yeni bir dönemi olarak gördüğü Berlin Kongresi, Karatodori'nin de hariciyenin kurumsal yapısına olan etkisini anlamak açısından önemlidir.

Abdülhamid dönemi Osmanlı hariciye teşkilatının alt yapısının II. Mahmud döneminde oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Abdülhamid'in tahta çıktığı dönemde hariciye kurumsal bir yapıya kavuşmuştu. III. Selim ve II. Mahmud döneminde yapılan yenileşme girişimleri Abdülhamid'e dinamik bir hariciyeyi miras bırakmıştı. III. Selim'in modernleşme reformlarında dışişleri özel bir yere sahipti. İlk daimi elçilik III. Selim zamanında İngiltere ile başlamıştı. II. Mahmud döneminde ise reformlar devam ettirilerek Babıâli Tercüme Odası (1821) kurulduktan on beş yıl sonra Reisülküttablık Hariciye Nezareti'ne dönüştürülerek kurumsallaşmaya doğru adım atılmıştır (1836). Reisülküttaba hariciye nazırı ünvanı da yine II. Mahmud zamanında verilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin merkezileşme (centralization) ve kurumsallaşma gayretleri içinde olduğu görülmektedir. Özellikle eğitime önem verilerek iyi devlet adamlarının yetiştirilmesi hedeflenmiştir.

II. Mahmud otoriter bir modernleşme profili oluşturduğu için kimi zaman despot kimi zaman da Osmanlıların Petrosu olarak adlandırılmıştır. Diplomaside izlediği siyaset, devletler arasındaki güç mücadelesinden faydalanarak Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını korumaya dayanıyordu. Bu bakımdan Abdülhamid'in güç dengesini sağlama siyasetine zemin oluşturmuştur.³²⁰ Ayanlarla bir anlaşma yaparak iktidar olan II. Mahmud, reformları hayata geçirmek için modern anlayışa sahip bürokratlar ve anti reformist devlet adamları arasında denge siyaseti izleyerek muhafazakarların zayıfladığı fırsatta reformları uygulamaya çalışmıştır. Mahmud'un reformlarının önündeki tek engel iç politikadaki direnç değildir. Batılı güçlerin Osmanlı Devleti'nin topraklarından pay alma mücadelesi ve Balkanlarda destekledikleri milliyetçilik kaynaklı isyanlar, devletin gücünü dağıtmasına sebep oluyordu. Bu bakımdan II. Mahmud'a hareket alanı sadece imzalanan barış antlaşmaları (Kale-i Sultaniye ve Bükreş Antlaşması) ile değil Viyana Kongresi ile de sağlanmıştır denilebilir. Çalışmamızın temel vakalarından olan Viyana Kongresi ile Avrupada barış bir süre için bile olsa muhafaza edilmiştir.*

II. Mahmud'dan sonra Abdülhamid dönemine kadar, iyi yetişmiş devlet adamlarının padişahıdan daha etkin oldukları görülmektedir. Ali Paşa, Fuad Paşa ve

³²⁰ Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasinin İzinde*, s. 323.

Mustafa Reşid Paşa en başta gelmektedirler. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinde bu paşaların büyük etkisi vardır. Ayrıca Ahmet Vefik Paşa gibi birçok etkili devlet adamı hariciye ortamında Tercüme Odası'nda yetişmiştir.³²¹ Hariciye Nezareti'nin kurulmasından itibaren otuz altı devlet adamı hariciye nazırı olmuştur. Osmanlı bürokrasisinde sadrazamlıktan sonra gelen ikinci yüksek makam olmuştur.

Hariciye Nezareti'nde Tanzimat ve Islahat Fermanlarından sonra gayrimüslim sayısı artmıştır.* Çünkü, bürokrasinin her kademesinde tüm Osmanlı halklarına eşit haklar tanınmıştı. Merkez teşkilatında Tahrirat-ı Hariciye'de Ermeniler çoğunluktaiken elçiliklerin yüksek makamlarında Rumlar istihdam edilmişlerdir. Balkan milletleri arasında Rumlar dışındakiler milliyetçilik akımının etkisinde oldukları için istihdamda sayıları çok azdır.³²² Ayrıca Yahudiler ve Arap Hristiyanlarının da görevlendirilmeleri Rumlara nispeten daha azdır. İstanbul'un merkezinde yaşayan Rumların sayıca çok olmaları ve hem eğitime hem de Avrupa ile ticarete verdikleri önem onları ön plana çıkarmıştır. Bu konuya ikinci bölümde detaylıca yer verilmektedir.

Hariciye Nezareti açısından bakıldığında 93 Harbi, Osmanlı diplomasi tarihinin kaderini etkileyen çok önemli bir gelişmedir. Abdülhamid'in Hariciye Nezareti'ni kontrolü altına almak istemesinin nedenlerinden biri 93 Harbi'dir. Osmanlı Devleti 17. yüzyıl sonunda Karlofça Antlaşması ile yaşadığı büyük hezimetten sonra hariciye yapısında hem kurumsal hem de siyasi anlamda büyük bir kırılma yaşamıştı. Artık diplomasi, dış politikanın aracı olarak savaştan daha önemli bir siyasi etki demekti. 19. yüzyılda da Berlin Kongresi ile diplomaside yine bir kırılma yaşandığı söylenebilir. Bu aşamadan sonra devletin yaşama tutunması için diplomasinin tüm olanaklarından faydalanılmaya çalışılacaktır. Berlin Antlaşması'ndan sonra temsilcilerin görev ve statülerinin artırılması bu çabaya örnektir.

Abdülhamid'in merkezîyetçi bir anlayışla yürüttüğü politikalar, kurumsal olarak dışişlerini etkilemiştir. Abdülhamid döneminde Hariciye Nezareti eskisinden daha çok

* I. Bölümde ele alınmıştır.

³²¹ Carter V. Findley, "Hariciye Nezareti", *İA*, C. XVI, s. 178-180. Hariciye Nezareti'nin yapısı ise, bir müsteşar, Beylikçi-i Divan-ı Hümayun, Mektûbi-i Hariciyye, Matbuat, Tercüme Odası, Deavi-i Hariciyye Kitabeti, Evrak ve Tahrirat-ı Hariciyye ofislerinden oluşmaktadır. Bkz. *A.g.e.*, s. 180.

* II. bölümde ele alınmıştır.

³²² Musa Kılıç, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)", Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2009, s. 321.

padişah otoritesi ile karşılaşmıştır.³²³ Abdülhamid'in bürokrasideki davranışlarında gayrimüslim ayrımı yapmadığı görülmektedir. Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'ni temsil eden Aleksandr Karatodori Paşa'nın hariciye nazırlığına giden süreç örnek gösterilebilir. Abdülhamid Tanzimat'ın yetiştirdiği devlet adamlarına genel olarak güvenmemektedir. Kendinden önce tahttan indirilen padişahların durumunu yaşamamak için kuşkucu bir iç siyaset izlemiştir. Güçlü kurum ve devlet adamlarını pasifize etmek istemiştir. Bu nedenle Abdülhamid'in Babıâli'ye yeterince güvenmemesinden Hariciye Nezareti de payına düşeni almıştır.

Abdülhamid, diplomatik ilişkileri daha çok İstanbul'daki yabancı büyükelçilerle yürütmüştür. Elçiler zaman zaman Hariciye Nezareti'ni aşıp sarayla da doğrudan iletişime geçmişlerdir.³²⁴ Yıldız Sarayı'nda kendisinin himayesinde bulunan Büyük Mabeyn adeta bakanlıklardan daha etkili olmuştur. Büyükelçiler Hariciye Nezareti'nin dışında bu Mabeyne de raporlar göndermişlerdir.³²⁵ Bu dönemde Hariciye Nezareti'nin karar alma mekanizmalarında etkisi azalsa da modernleşmenin ve kurumsallaşmanın bu organda devam ettiği görülmektedir. Kurumun ihtiyaçları doğrultusunda yapısı büyümüş ve uzmanlaşma kategorileri artmıştır.³²⁶ Bu büyümenin başlıca sebepleri, panislamist politikalar, kaybedilen topraklarda temsil edilme ihtiyacı ve Jön Türkler gibi muhalif kesimlerin takip edilebilmesi sayılabilir.³²⁷ Abdülhamid, giderek haber ağlarının arttığı ve milliyetçilik akımlarının diğer milletleri etkilediği bir dönemde kuşkucu ve alabildiğince tedbirli davranarak farklı kanallardan takibini sürdürmek istemiştir.

Abdülhamid Hariciye Nezareti'nin yapısından bağımsız kendisine bağlı yeni görevlendirmelerde bulunduğu için personel sayısı eskisine göre çok artmıştır. Halihazırdaki memurlara paralel yeni vazifelendirilmeler yeni mali yükler getirmiştir. Ayrıca Hariciye Nezareti'nin yapısında gerçekleştirilen bir değişiklik teşkilata

³²³ Hüner Tuncer, **Doğu Sorunu ve Büyük Güçler (1853-1878)**, Ankara, Ümit, 2003, s. 131.

³²⁴ Taceddin Kayaoğlu, **Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler**, Ankara, TTK, 2013, s. XIX. Ayrıca eserde Osmanlı Hariciyesi'nde 1852 ve 1925 yılları arasında görev yapmış 234 gayrimüslim memura yer verilmiştir. Ama Aleksandr Karatodori Paşa'ya yer verilmemiştir. Kitapta sayfa 18'de bahsedilen Aleksandr Karatodori ise Konstantin Karatodori'nin oğlu olan kişidir. Zaten bunu da belirtmiştir yazar.

³²⁵ Findley, V. Carter, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıâli (1789 -1922)**, s. 263.

³²⁶ Bostan, "Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası Ve II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi", s. 260.

³²⁷ Bostan, **a.g.t.**, s. 261.

eskisinden daha fazla işlerlik kazandırmıştır. Yeni işleyiş, dış işleriyle alakası az olan Divan-ı Hümayun Kalemi'nin, sadrazamlığın sekreterliğine bağlanması şeklindedir.³²⁸ Abdülhamid döneminde yurt dışına gönderilen şebhenderlerin de sayısı çok artmıştır. Hindistan, Çin gibi uzak ülkelere de şebhendirlikler açılmıştır. Çünkü, Abdülhamid diplomasi ile devletin varlığının devam edeceğini düşünmüştür.³²⁹ 93 Harbi gibi büyük bir savaşın içinde hükümdar olan Abdülhamid, tekrar savaş ihtimalinin uzağında politikalar geliştirmiştir. Bu nedenle diplomasi dış ilişkileri yürütmenin temel aracı olmuştur.

Tahta çıktığında devleti savaş koşullarının içinde bulan Abdülhamid bürokratların güç kontrolünü sağlamak istemiştir. Çünkü, savaşı önleyebilecek zamana ve güce sahip olamamıştı. Bu dönemde alınan yenilgiler, kaybedilen toprak parçaları ve savaş tazminatları Osmanlı Devleti üzerinde olan dış baskıyı artırmıştır. Turan'a göre bu savaştan çıkarılan ders ile bir daha savaşa girme ihtimalinden kaçınılmıştır.³³⁰ Bu nedenle Berlin'de Bismarck tarafından her ne kadar zor durumda bırakılsa da Osmanlı Devleti, dış politikada Almanya'ya yakınlık duymaya başlayacaktır. Aleksandr Karatodori Paşa ile Bismarck arasında yaşanan diplomatik mücadele ileriki bölümde ele alınmaktadır. Bu çalışmanın kapsamından sonraki yıllarda ise Alman Kayzer'i ile Abdülhamid yakın ilişkiler kuracaktır.

Abdülhamid dönemi kurumların işleyişine bakıldığında II. Mahmud ile bir kıyas yapılabilir. Abdülhamid kendisini savaş koşulları içinde bulur. Bu siyasal ortamdan bürokratları sorumlu tutar. Otoriter bir anlayışla kurumları pasifize ederek kendi güvenli ağını kurmaya çabalar. II. Mahmud da kaotik bir dönemde iktidar olur. Sened-i İttifak'ı imzalamak zorunda kalır. Padişahlık makamının gücünü Ayanlarla anlaşılmak zorunda kalarak sağlar. Fakat devleti, kurumları merkezileştirerek güçlendirmeye çalışır. Abdülhamid ise bürokrasiyi kişiselleştirerek otoriterleşmeyi seçer.

³²⁸ Findley, "Hariciye Nezareti", **İA**, s. 180.

³²⁹ Namık Sinan Turan, "Osmanlı Diplomasisine Tarihsel ve Kuramsal Bir Bakış", **Gelenekten Geleceğe Diplomasinin Dönüşümü**, Ed. Burak Küntay, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2018, s.17.

³³⁰ Turan, **İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasisinin İzinde**, s. 429.

V. Aleksandr Karatodori Paşa'nın Osmanlı Diplomasisine Katkıları

Aleksandr Karatodori'nin yetiştiği Tanzimat atmosferinde Osmanlı Devleti'nin dayandığı kanunlar Hristiyan tebaanın da Osmanlı vatandaşı olduğu gerçeğiyle yakından ilgilidir. Dolayısıyla bürokraside özellikle de hariciyede her zaman önemli görevlerde bulunurlardı. Fakat Karal, Aleksandr Karatodori Paşa'nın Berlin Kongresi'ne başmurahtas seçilmesinin bir nedenini de Paşa'nın Hristiyan olmasına bağlamaktadır. Bu bakış açısına göre Osmanlı Devleti üzerindeki baskının azaltılabileceği düşünülmüştür.³³¹ Aleksandr Paşa'nın seçilmesinde dönemin İngiliz Büyükelçisi Henry Layard da Osmanlı Devleti'nin vermek istediği mesajın din endeksli olduğunun altını çizmek istemiştir. Layard, Osmanlı Devleti'nin özellikle Avrupa'ya, ülkelerinde din ve dil ayrımı gözetilmediğini göstermeyi amaçladıklarını belirtmiştir.³³² Bu değerlendirmeler yanlış olmamakla birlikte emperyal ve kozmopolit bir yapısı olan Osmanlı Devleti'nde hariciyede sadakat ve liyakati olan gayrimüslimleri görevlendirme durumu hep vardı.³³³

Aleksandr Karatodori hariciye nazırı olana kadar Osmanlı bürokrasisinde birçok vazifede bulunmuştur. Eğitimini tamamlayıp İstanbul'a döndükten sonra ise ticaret mahkeme reisi olmuştur.³³⁴ Bu görevi yürütürken Kudüs Patrikliği'nin hukuk danışmanlığı sorumluluğunu da alır. Batıyı iyi bilen Karatodori Paşa, Hariciye Nezareti'nde memur olur ve Divan'da hukuk dairesi adına tercümanlığa başlar. Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan Tercüme Cemiyeti'ne de 1864 yılında üye olur.³³⁵ 1865 yılında maslahatgüzar olarak Berlin'e gönderilir. Burda iki yıl görev yaptıktan sonra Girit Vilayeti Müşaviri olur. Aleksandr Karatodori, Meclis-i Vâlâ'da Mütercimlik, Deniz

³³¹ Karal, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, s. 74

³³² Yuluğ Tekin Kurat, "**Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği**", DTCF Yayınları, Ankara, 1968, s. 118.

³³³ Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlere uygulanan kanunlar ve onların istihdamı ikinci bölümde ele alınmaktadır.

³³⁴ Karatodori Paşa bu göreve 5000 kuruş maaşla atanmıştır. Ve bu görevde bir yıldan fazla kalmıştır. Akpınar, "**Bir Tanzimat Bürokrati ve Diplomati Olarak Aleksandr Karatodori Paşa**", s. 69. **BOA., DH. SAİD.**, Dosya No: 18, Gömlek No: 257; 1283 Devlet Sâlnâmesi, s. 34-35.

³³⁵ Peri Efe, "Bir Osmanlı Bürokrati Aleksandr Karatodori Paşa", **Toplumsal Tarih Dergisi**, İstanbul 2010, s. 85.

Ticaret Mahkeme Reisliği, Girit Vali Müşavirliği, Ticaret Nezareti Müsteşarlığı, Hariciye Nezareti Müsteşarlığı, Roma sefirliği, Nafia Nazırlığı, Berlin Kongresi’nde baş murahassalık, Dışişleri Bakanlığı, Sisam Beyliği, Girit Valiliği ve Şurayı devlet azalığı gibi birçok bürokratik görevlerde bulunmuştur.³³⁶ Ayrıca, Ayastefanos Antlaşması için Rusya ile yürütülen görüşmelerde Hariciye Nazırı Safvet Paşa’nın yanında sekreterlik yapmıştır.³³⁷ Paşa’nın aldığı görevlerin tablosuna bakıldığında Osmanlı diplomasisine katkıları ve kendisinin liyakati daha iyi anlaşılacaktır. Karatodori’nin hariciye ile ilk tanışmasından vefatına kadar olan vazifeleri Tablo 3.1’de yer almaktadır.³³⁸

Tablo 3.1. Aleksandr Karatodori Paşa’ya Verilmiş Bürokratik Vazifeler

Yıl	Açıklama
1852	Tercüme Odası’na girer. (19 yaşında)
1855-1860	Paris’te hukuk, matematik, edebiyat eğitimi alır.
1860	Hariciyede memur olur.
1862	Mahkeme-i Ticaret-i Bahriye reisi olur.
1865	Berlin’e maslahatgüzar olur.
1866	Girit’e müşavir olarak gider.
1867	Girit Vilayet Müşaviri olur.
1868	Ticaret Nezareti Müsteşarı olur.

³³⁶ Akpınar, “Bir Tanzimat Bürokrati ve Diplomati Olarak Aleksandr Karatodori Paşa”, s. İİİ.

³³⁷ “Ayastefanos Muahedesi hakkında Rusya ile yürütülecek müzakerat-ı cedide için Heyet-i Vükelaca Aleksandr ve Ali Paşaların seçildikleri ve keyfiyetin tasvibi arz olunduğu”. Bkz. BOA., Y. A. RES., Dosya No: 2, Gömlek No: 1, 1296 M 4, (29 Aralık 1878).

³³⁸ Aleksandr Karatodori’nin almış olduğu vazifeler kronolojik bir şablon şeklinde Maria Georgiadou tarafından hazırlanmıştır. Ek 2. Maria Georgiadou, **Constantin Carathéodory: Mathematics and Politics in Turbulent Times**, Berlin, Springer, 2000, s. 462. Bu tablonun tamamı üç kaynaktan faydalanılarak yazılmıştır. Çünkü, Paşa’nın almış olduğu vazifeleri aktarmada bir eksiklik olmaması için her üç kaynaktan, almış olduğu belirtilen vazifeler ve arşivdeki (BOA) sicil dosyası incelenerek tahkikat yapılmıştır. Bkz. Peri Efe, **a.g.m.**, s. 83-91., Akpınar, **a.g.t.**, s. 61-173., sicil dosyası için bkz. BOA, HR. Said, Dosya No: 3, Gömlek No: 15, 1312 S 01, (4 Ağustos 1894). Ek 3.

1870	Moskova Maslahatgüzarı olur.
1871	Hariciye Nezareti Müsteşarlığı'na getirilir. Aynı yıl hariciye nazırı vekili olarak Brüksel Konferansı'na katılır.
1874-1876	Roma Büyükleçiliği yapar.
1876	Hariciye Nezareti Müsteşarlığı'na getirilir. ³³⁹
1876	Tersane Konferansı'nda hariciye nazırı vekili olarak devleti temsil eder.
1878	Berlin Kongresi için baş murahhaslığa getirilir.
1878	Girit'e vali olarak atanır. 15 Ekim'de gönderilir ve on üç gün kalır adada.
1878	Hariciye nazırı olur. (4 Aralık) . Bu vazife sekiz ay sürer.
1879-1884	Siyasi hayattan uzak kalır.
1885-1895	Sisam Beyi olur.
1895-1896	Girit'e vali olur. (Mart 1895-Mart 1896)
1896-1906	Vefatına kadar Yıldız Saray'ında padişaha danışmanlık yapar.

Bu çalışmada Karatodori Paşa'nın Osmanlı iç yapısındaki bürokratik görevlerinden ziyade konumuz itibari ile diplomatik misyonları üzerinde durulacaktır. Bu nedenle Osmanlı hariciyesinde üstlenmiş olduğu vazifelere özel önem verilmektedir.

³³⁹ Aynı yıl anayas komisyonunun çalışmalarında yer alır. Abdülhamid'in meclis açılış konuşmasının metin taslağını hazırlamıştır. Peri Efe, **a.g.m.**, s. 86.

Hariciyedeki yükselişinin ilk önemli görevi sadrazamın maiyetinde Girit'e gönderilmesidir.

A. Girit'te Diplomatik Kriz

Akdeniz'in Kıbrıs'tan sonra en büyük adası olan Girit'te yaşanan isyan ve sonrasında gelişen sosyal, siyasal ve diplomatik süreç Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl panoramasının bir örneği gibidir. 19. yüzyılda Batılı güçler her türlü isyan ya da karışıklıktan yola çıkarak Osmanlı Devleti'nin sorunlarına dahil olmaya çalışmış ve bunu başarmıştır. Osmanlı Devleti'nin de temel siyasası, olası müdahaleleri engellemek ve mevcut statükoyu korumak olmuştur.

Realist teorinin güç dengesi paradigması ile ele alınan çalışmamıza Girit tam anlamıyla bir örnektir. Girit, bu güç hegemonyasının yansıdığı bir arenadır. Bu nedenle Girit sorunsalı, hem Aleksandr Paşa'nın üstlenmiş olduğu vazifeler hem de büyük güçlerin mücadeleleri ve Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl siyasal ve diplomatik rasyonel davranışının izdüşümüne örnek vakadır. Bu bağlamda konunun sonunda değerlendirme yeniden ele alınacaktır.

Aleksandr Karatodori Paşa Girit'e tam üç kez diplomatik misyonla gönderilmiştir. Bu gidişlerden ilki Hariciye Nazırı Âli Paşa'nın heyetinde yer almasıyla gerçekleşmiştir.

1. Girit'in Tarihi ve Toplumsal Düzeni

Girit'in coğrafi konumu tarih boyunca devletlerin ilgisini çekmiştir. Girit³⁴⁰, Yunanistan ve Mora Yarımadası ile yakın temasların olduğu Doğu Akdenizde bulunan bir ada parçasıdır. Büyük çöküntülerin ve 2400 metre kadar uzunlukta dağ kütlelerinin olduğu coğrafi bir yapısı vardır. Bu nedenle isyan durumunda kontrol edilmesi zor bir fiziksel durumu söz konusudur. Adada sadece Osmanlı Devleti'nin hükümdarlığı döneminde değil öncesi devirlerde de birçok isyan gerçekleşmiştir.

Girit'in tarihinde, Araplar dahil olmak üzere farklı milletlerden ve dinlerden toplulukların yaşadıkları görülmektedir. Adayı, en başta stratejik önemi cazip kılmıştır.

³⁴⁰ “Batı dillerinde Krete, Creta, Crete şeklinde yazılan ve Arapların İkritiyye, Akritiş, İkridiş, İkritiş adını verdikleri Girit Adası, Akdeniz'i Ege Denizinden ayıran bir konumda olup 8259 km büyüklüğündedir. Batı - doğu istikametinde uzunluğu yaklaşık 260 km., genişliği ise 15-50 km. arasında değişmektedir.” Bkz. Cemal Tükin, “Girit”, **DİA**, C: XIV, İstanbul, 1996, s. 85

Osmanlı Devleti adayı ele geçirdiğinde ise Venediklilerin hakimiyeti söz konusudur. Venedikliler, Girit'i Bizanslılardan 1204 yılında satın almışlardır. Tarım konusunda zengin topraklara sahip olan ada parçasında tahıl temel geçim kaynağıdır. Fakat, alınan ağır vergiler Girit halkının Venedik yönetimine isyanlarına sebep olmuştur. İlk 150 yıl içinde yirmiden fazla isyan olmuştur. İsyanların ağır bir şekilde bastırılmasından sonra ada halkı 14. yüzyılın sonlarına doğru ayaklanmaktan artık vazgeçmiştir. Venedik yönetiminden memnun olmayanlar Mısır başta olmak üzere İslam ülkelerine göç etmişlerdir.³⁴¹

Osmanlı Devleti ile etkileşime girmeden önce Girit'teki Venedikliler, kıyı beylikleri olan Aydınogulları ve Menteşeoğulları ile ticari antlaşmalar yapmışlardır. Venedikliler, Girit'te yaşanan isyan durumlarında adayı Aydınogullarına kaptırmamak için büyük mücadeleler vermişlerdir. Yıldırım Bayezid, Aydın ve Menteşe bölgelerini ele geçirdikten sonra bu beyliklerle ve Venedikliler arasında olan münasebetler Osmanlı Devleti adına gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti ve Venedik arasında Akdenizde hakimiyet mücadelesinde Girit önemli bir üs olmuştur. Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman da Girit'i almak istemişlerse de başaramamışlardır. Ancak IV. Mehmed zamanında güçlü sadrazam Fazıl Ahmed Paşa önderliğinde Girit alınmıştır (1669).³⁴²

Balkan sorunlarıyla sadrazam olduktan sonra ilgilenen Fazıl Ahmed Paşa bir süre Erdel sorunu ile uğraşmıştır. Osmanlı Devleti'nin Erdel Prensi olarak atadığı Apafy Mihaly'e karşı Avusturya, Erdel Prensi olarak Kemeny Janos'a askeri destek vermişti. 1663 yılında Avusturya'ya karşı sefer ilan edildi. Edirne'den hareket eden Fazıl Ahmed Paşa Belgrad'a vardığında Avusturya barış talep etti. Burda konusu olmamakla birlikte yapılan karşılıklı askeri hareketler sonucunda 1664 yılında antlaşma imzalandı. Fazıl Ahmed Paşa, Avusturya ile Vasvar Antlaşması'nı imzalayarak bu bölgede barışı tesis etti. Yapılan antlaşmadan sonra Edirne'ye dönen Fazıl Ahmed Paşa Girit meselesi ile ilgilenmeye başladı.³⁴³

Osmanlı Devleti stratejik bir öneme sahip olan Girit'i almayı zaten istiyordu.. Fazıl Ahmed Paşa, Osmanlı Devleti tarafından 1645 yılından itibaren kuşatma altında

³⁴¹ Tukin, "Girit", s. 86.

³⁴² Tukin, "Girit", s. 87.

³⁴³ Abdülkadir Özcan, "Fazıl Ahmed Paşa", **DİA**, C: XXVI, İstanbul, 2002, s. 260-261.

olan Girit için 15 Mayıs 1666 yılında sefere çıktı. Osmanlı Devleti'ne Mısır'dan gelen donanma destek olurken Venedik tarafına Papalık ve Malta donanmaları destek vermişlerdir. 6 Eylül 1669 tarihine kadar süren savaşta, kış mevsiminde ara verilip yazın devam ettirilen kuşatmalar sonucu Venedik barış talep etmek zorunda kalmıştır. O tarihte imzalanan on sekiz maddelik bir antlaşma ile Girit Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Ahmed Paşa şehri terk etmek isteyen Giritlilere ve Venedik askerlerine izin vermiştir. Kendi adına da bir cami yaptırmıştır. Fazıl Ahmed Paşa üç buçuk yıl süren Girit mücadelesinden sonra 1 Temmuz 1670 yılında Edirne'ye dönmüştür.³⁴⁴

Girit'in elde edilmesini sağlayan Fazıl Ahmed Paşa³⁴⁵, Osmanlı Devleti'nin en geniş sınırlara kavuşmasına öncülük etmiştir. Osmanlı Devleti artık, Bütün Doğu Akdeniz havzasının hakimi olmuştur.³⁴⁶ Çünkü, Tunus, Cezayir ve Trablus Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaydı. Girit'in elde olmaması tam bir stratejik pürüze sebep oluyordu. Tarihi bir amacını gerçekleştiren Osmanlı Devleti'nin bu bölgeyi idare etmesi ve koruması ise Girit elde edilmeden rasyonel olarak son derece zor gözükmekteydi.

Girit Adası'nın Osmanlı Devleti için önemine dair Ayşe Nükhet Adıyeke birçok araştırma ve çalışma yapmıştır. Ona göre, Girit, İstanbul'un güvenliği için de önemlidir. Çünkü, Ege'ye bağlanan ticaret ve hac yollarının üzerindedir. Dolayısıyla Ege-Çanakkale ve İstanbul için stratejik bir tehlike içermektedir.³⁴⁷ Ele geçirildiği zaman ise bu olasılık avantaja dönüşmektedir.

Bu dönemde Girit'te toplumsal yapıya bakıldığında Hristiyanlar ve Müslümanlar Rumca konuşmaktadırlar. Müslüman nüfusun bir kısmı Anadolu'dan gelenlerden bir kısmı da İslamiyeti kabul etmiş Rumlardan oluşmaktadır.³⁴⁸ Osmanlı

³⁴⁴ Özcan, "Fazıl Ahmed Paşa", s. 261.

³⁴⁵ Fazıl Ahmed Paşa büyük devlet adamı sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın oğludur. Babası, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü içinde düzeni sağlamayı başarmıştır. Bu nedenle, Fazıl Ahmed Paşa babasının ölümünden sonra Osmanlı Devleti'nin sınırları dışındaki olaylarla daha güçlü bir şekilde ilgilenebilmiştir. Babasının ölümünden sonra kendisine veziriazamlık tayin edilmiştir.(1661). Bkz. Abdülkadir Özcan, "Fazıl Ahmed Paşa", s. 260.

³⁴⁶ Robert Mantran, "17. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?", **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Yay. Yönetmeni. Robert Mantran, Çev. Server Tanilli, 3.bs., İstanbul, Türkiye İş bankası, 2016, s. 304.

³⁴⁷ Ayşe&NuriAdıyeke, Adıyekelerin Girit Çalışmaları, Çevrimiçi, erişim tarihi 5 Mayıs 2017. <http://adiyekeleringiritcalismalari.blogspot.com/2012/03/turkdenizcilik-tarihi-acısından-girit.html>.

³⁴⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi-İslahat Fermanı Devri 1861-1876**, C:VII, 6. bs., Ankara, TTK, 2003, s. 18.

Devleti Girit'te toplumsal düzeni sağlamak adına Ortodoks Kilisesine bir çeşit yerel seçkinler sınıfı gibi davranmıştır. Bu uygulama oradaki toplumsal düzeni sağlamıştır.³⁴⁹

Bu dönemde Girit'te siyasal sisteme bakıldığında farklı bir uygulama görülmektedir. Osmanlı Devleti fethettikleri yerlerde yerel hanedan üyesinden bir kimseyi vali olarak atar ve merkezle bu şahıs üzerinden gerekli irtibatlar sağlanırdı. Kıbrıs ve Girit'te ise merkezden bir vali atanarak farklı bir uygulama gerçekleştirilmiştir.

2. Karatodori'nin Girit Vali Müşavirliği

Aleksandr Karatodori'nin Girit'e gönderilmesi adada ortaya çıkan ayaklanmalardan sonra gerçekleşmiştir. İsyanın çıkmasının sebepleri hem milliyetçi duygular hem de ekonomik koşullarla alakalıdır. Girit'te nüfusun yarısından fazlası Hristiyan'dır. Fakat Müslümanlar tarım arazilerinin üçte ikisine sahiptir. Ve Hristiyanlar yıllar içinde Müslümanlara borçlanmışlardır.³⁵⁰ Bu borç yükü milliyetçilik akımlarının oluşturduğu motivasyon ve Batılı devletlerin desteğiyle birleşince adada karışıklık çıkması için koşullar elverişli bir hâl almıştır.

Girit'in nüfusunun çoğunluğu Rumlardan oluşmaktaydı. İsyanın çıktığı yıllarda (1866) yaklaşık olarak Girit Adası'nın Rum nüfusu yüz elli bin, Müslüman nüfusu ise elli bin civarındadır.³⁵¹ 1868 yılında yapılan bir nüfus sayımına göre Girit'in nüfusu 55.000 civarındadır. Bu sayının 15.000 kişisi Müslümanları geriye kalan kısmı ise Hristiyanları içermektedir. Dikkat edilmesi gereken bir husus da sayımlarda sadece erkeklerin sayıldığıdır.³⁵² Dolayısıyla kadınların ve çocukların da bu rakamlarla orantılı olarak genişletildiği bir hesaplama Hristiyanların sayısı ile Müslümanların sayısı arasındaki fark daha da artacaktır. Bu nüfusun sayısal oranı Osmanlı Devleti'nin isyanı kontrol etmedeki yetisini doğrudan etkilediği için önemlidir.

³⁴⁹ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Ercan Ertürk, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s. 12.

³⁵⁰ Hayrettin Pınar, "Diplomasi ile Siyasetin Birlikteliği : Girit İsyanı ve Âlî Paşa", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 18, 2008, s. 3.

³⁵¹ A. Nühket Adıyeke, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunahımı (1896–1908)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2000, s. 67.

³⁵² Karal, **Osmanlı Tarihi-İslahat Fermanı Devri 1861-1876**, s. 18.

1821 yılında Yunanistan’da başlayan bağımsızlık hareketleri çoğunluğu Rum olan Girit’i de etkilemiştir. Yunanistan’ın bağımsızlığını kazanmasından sonra ada halkının da Yunanistan’a katılma isteği isyanların sebeplerinden olmuştur. Tüm 19. yüzyıl olaylarında olduğu gibi burda da başta Rusya olmak üzere, Fransa ve İngiltere’nin de etkisi büyüktür.³⁵³ Osmanlı Devleti bu dönemde gerçekleşen isyanlarda Mehmet Ali Paşa’dan destek istemiştir. Mısır Valisi olan Mehmed Ali Paşa’nın güçlü bir donanması vardı. Bunun karşılığında da Girit’in idaresi Mehmed Ali Paşa’ya verilmiştir. On yıl kadar adayı yöneten Mehmed Ali Paşa’nın ardından tekrar adada gerçekleşen ayaklanmalardan sonra 1840 yılında Osmanlı Devleti yeniden idareyi ele almıştır.³⁵⁴

Çalışmamızın genelinde bahsettiğimiz realist paradigmanın güç dengesi odaklı devletlerin çıkar mücadeleleri devam etmekteydi. Yeni olan bir gelişme ise Süveyş Kanalı meselesidir. Süveyş Kanalı’nın açılacak olması ile Girit’in önemi artacaktı. Yoksa bu ada halihazırda İngiltere için büyük bir önem taşııyordu. Fakat Girit, bu kanalla birlikte stratejik açıdan kilit bir bölge oldu. Her şekilde Yunanistan’ı destekleyen Rusya’nın bu ada üzerinde nüfuz sahibi olması İngiltere için Doğu Akdeniz’de büyük bir tehdit demektir. Bu nedenle İngiltere adanın Osmanlı Devleti’nde kalmasını destekliyordu.

Girit isyanı başladığı sırada Osmanlı tahtında Sultan Abdülaziz vardır. Sadrazam Âli Paşa, hariziye nazırı ise Fuad Paşa’dır. Girit Valisi ise İsmail Paşa’dır. İsyani bastıramadığı için İsmail Paşa 2 Eylül 1866 yılında görevden alınmıştır. Yerine uzun yıllar Girit’te valilik yapmış olan Mustafa Nail Paşa atanmıştır.³⁵⁵

Aleksandr Karatodori, Girit’e gönderilmeden önce ticaret mahkeme reisliği ile görevliydi (1866). Yaklaşık bir buçuk yıl sonra 1867 yılının Ekim ayında Girit’teki isyan üzerine sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa ile birlikte Girit’e gönderilmiştir.³⁵⁶ Sadrazam Âli Paşa olağanüstü bir görevle yola koyulmuştur. Çünkü isyan çok ciddiydi. Avrupalı devletlerin de etkileri vardı isyanın üzerinde. Ali Paşa’nın oluşturduğu heyette Aleksandr Karatodori dışında, Nâfia Nâzırı Kabuli Paşa, Ferik Rauf Paşa, Kostaki

³⁵³ A. Nükhet Adıyeke, “Türk Basınında Girit’in Yunanistan’a Katılması (1908-1913)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C:I, No: 1, 1991, s. 49.

³⁵⁴ A. Nükhet Adıyeke, “Girit’in Mehmet Ali Paşa Yönetimindeki Durumuna Dair Bir Rapor”, **Belgeler**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993, s. 294-295.

³⁵⁵ Karal, **Osmanlı Tarihi-İslahat Fermanı Devri 1861-1876**, s. 24.

³⁵⁶ Akpınar, **A.g.t**, s. 70. Bkz. The Levant Herald and Eastern Express, 30 September 1867. Ek 4.

Adosidis, Sava Paşa³⁵⁷, Türkçe Kâtibi Mahmud Celaledin Paşa, Fransızca Kâtibi Charles Mismar, Amasyalı Mecid Efendi ve Selahaddin Bey vazifelendirilmiştir.³⁵⁸ Karatodori dışında Kostaki Adosidis ve Sava Paşa'da Rum kökenlidir. Rum kökenli Osmanlı devlet adamlarının gönderilmesinin sebebi adadaki halka yakın olmaları ve bu durumun ada halkı üzerinde pozitif bir etki yapmasına olan inançtır. Ayrıca dünyaya Rum kökenli Osmanlıların diğer Osmanlılar gibi her türlü görevlere gelebildikleri gibi bir imaj vermektir. Böylelikle Osmanlı da eşitlik anlayışı vurgulanmak istenmiş olabilir. Yadsınamaz bir gerçek de gönderilen devlet adamlarının çok donanımlı iyi yetişmiş kişiler olduğudur. Aleksandr Karatodori Paşa'nın da bu heyet içinde olması kendisinin bürokraside ki yükselişinin bir dönüm noktası olmuştur. Aleksandr Karatodori'nin seçilmesinin bir nedeni de çok iyi derecede bildiği diller ve hukuk alanında yapmış olduğu doktorasıdır.

Yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı, İngiltere ve Avusturya, Girit'in Osmanlı Devleti'nde kalmasını istiyorlardı. Çünkü Rusya'nın etki alanının genişlemesini istemiyorlardı. Rusya ve Fransa Devletleri ise isyanı destekliyorlardı. Beklentileri, adanın özerk bir statüye kavuşmasıydı. Karatodori Paşa, Fuad Paşa'ya gönderdiği bir raporda Fransa ve Rusya'nın Girit konusundaki siyasetlerini şöyle dile getirmiştir:

“Efendim Hazretleri,

Prens Gortchacow'un Şark Meselesi'yle ilgili beyanatta bulunduğu sıralarda konu üzerine daha önce size görüşlerimi açıklama imkânı bulmuştum. İfade ettiğim gibi Petersburg Kabinesi'nin bu ifşaatı (dostları tarafından) vakitsiz ve yersiz olarak değerlendirilmişti.

Desteksiz kalan bu beyannameyle ilgili Tuileries hükümetinin (Fransa), daha yakın zamanda aldığı tutum Paris'te bu noktanın gözardı edilmediğinin açık bir ispatıdır.

Rus şansölyesinin diplomatik kampanyanın temel sözcüğü haline gelen “zaman-an” hususunun kendi kanaatleri doğrultusunda oluşmadığını olayların gelişme seyri anlaşılır bir şekilde ortaya koyuyor. Bendenizin daha önce zât-ı âlîlerine özet şeklinde takdim etme imkânı bulduğum gibi, Fransız politikasının bariz bir şekilde

³⁵⁷ Sava Paşa (1832-1904), Osmanlı Devleti'nde çok önemli görevlere gelmiş Rum asıllı devlet adamıdır. Kendisine birçok nişan verilmiştir. Babası da doktor olan Sava Paşa, tıp eğitimi almış ama bu alandan ziyade bürokraside yer almıştır. Devlet adamı olma vasfı dışında İslam Hukukuna dair eserler de yazmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: M. Macit Kenanoğlu, “Sava Paşa”, *DİA*, C:XXXIV, İstanbul, 2009, s. 183-184.

³⁵⁸ Mahmut Akpınar, *a.g.t.*, s. 73-74.

tezahür eden kararsız ve çelişkili tutumu bu esnada kendisine (Gortchacow) ihtiyatlı davranma gerektiği hissini vermiş gözüküyor..

Tuileries kabinesini mesele konusunda yaptığı açıklamaları paylaşmaya mecbur tutmak isteyen (şansölye) bunu “ortak bir deklarasyon”la ortaya koymayı umuyordu. Kısaca Prens Gortchacow, Fransa’yla müştereken yapacağı deklarasyonla Paris Antlaşması’nda garanti edilen Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün korunması prensibini ekarte etme beklentisi içine girmişti. Sizde düşünceğiniz gibi Tuileries kabinesinin tutumunun bu safhası karşısında burada öfke had safhaya ulaşmış durumda. Bu arada tüm diğer mülahazalardan daha önemli olan ve hatta ön plana çıkan “Journal de St. Petersbourg” gazetesinin konuyla alakalı makalesi olduğunu belirtmek isterim. Naçizane raporumla bu makaleyi daha önce sizlerin bilgisine sunmuştum.

Makalenin önemi, Alteslerinin de bildiği gibi doğrudan Prens Gortchacow Kabinesi tarafından kaleme alınmış olmasından kaynaklanıyor ve bu makalede Tuileries Kabinesi’ne karşı çok ciddi ithamlar yöneltiyor.

Ancak öğrendiğim kadarıyla yinede bundan sonra yapılan siyasi eleştiri hamleleri, Petersburg Kabinesi’nin Fransa karşısındaki politikasında değişikliği gösteren eylemleriyle benzerlik taşımamakta. Bu ülke (Fransa) tarafından konuyla alakalı bir konferans düzenlenmesi teklifi de söz konusu olabilirmiş.

Yine güvenilir bir kaynaktan öğrendiğim bilgiye göre, şayet bu tasavvur gerçekleşirse Rus hükümetinin bir çok konuyu ifşa edecek “Sarı Kitap”³⁵⁹ cevap niteliğinde belge yayınlama hazırlığında olduğudur.”³⁶⁰

Karatodori Paşa raporda, Paris Antlaşması’nın ekarte edilerek Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün korunması prensibinin elimine edilmesi fikrindeki Fransa’nın çelişkili siyasi tavrı dile getirerek Prens Gorçakov’un yayınladığı beyanname konusunda ayrıntılı bilgi vermektedir.

Karatodori Paşa, Fuad Paşa’ya gönderdiği başka bir raporda ise Rusya’nın savaşkan tavrından vazgeçmediğini dile getirmektedir:

³⁵⁹ Sarı Kitabın ne olduğuna dair Münir Süreyya Bey’in eserinde malumat vardır. Paris’te yazılan Ermeni İşlerine dair konuları içeren bir eserdir. Eserin adı *Diplomatiques, Affaires Arméniennes, Projets de Réformes Dans L’empire Ottoman (1893-1897)*’dır, Paris, 1897. Münir Süreyya Bey, **Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)**, Ankara, T.C., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Haz. : Uğurhan Demirbaş, Ali Osman Çınar, Mücahit Demirel, Seher Dilber, Recep Karacakaya, Nuran Koltuk, Ümmühani Ünemlioğlu, Yayın No: 53, 2001, s. XII.

³⁶⁰ BOA, HR. SFR. Dosya No: 16, Gömlek No: 44, 9 Aralık 1867.

“Efendim Hazretleri,

Diplomatik belgeler kitabı üzerine “İnvalide Russe” (gazetesi) tarafından önceki gün yayınlanan nezaretin makalesini ilk kurye ile göndererek görevimi yapmanın hissiyle zât-ı âlîlerine sunmayı şeref telakki ediyorum.

Ne yazık ki Petersburg Kabinesi yayınladığı son hükümet beyannamesiyle geçmişte olduğu gibi bugünde Osmanlı Devleti’ne karşı haksız tutumunu sürdürdüğü anlaşılıyor. Efendim ben, şiddet dilinin beklenenin zıddı neticeler ortaya çıkaracağını anlatmaya gayret gösteriyorum. Karşı önlem olarak daha iyi bir gelecek için şimdilik resmi belgeleri meydana çıkarmaya çaba gösteriyorum, ancak üzgünüm söyleyip söyleyip duruyorum kimseye bir şey anlatamıyorum.

Altesleri (makaleyi okuduğunda) Türkiye’de yakında tehlikeli bir krizin patlak vereceğinden söz ettiğini görecektir.”³⁶¹

Karatodori Paşa’nın kullandığı üslubun hariciyede yetişmiş bir devlet adamı olma vasfını taşıdığı görülmektedir. Raporda, yapmış olduğu vazifenin hem ulviyetini hem de sorumlu olduğu makamın onurunu dile getirmektedir. Rusya’nın geçmişte olduğu gibi Osmanlı Devleti’ne haksızlık yaptığını dile getirerek kısaca Rusya’nın politikasının değişmediğini belirtmiştir. Şiddetten ve savaştan yana olmayan Karatodori savaş değil barış diplomasisi yürütmüştür. Gelecek için gösterdiği iyi niyetin cevapsız kaldığını dile getirerek aslında uyarıda bulunmaktadır. Bu ikazının, üst makama saygısızlık olmaması için çok dikkatli bir diplomasi dili kullandığı görülmektedir. Aslında Karatodori gelmekte olan savaşı, tehlikeli bir krizin patlak vereceğini yazarak ifade etmiştir. Burada Karatodori’nin, yaşadığı diplomatik münasebeti iyi okuyup analiz ettiği görülmektedir. Yaşanan tarihi süreç (93 Harbi) Karatodori’yi haklı çıkaracaktır. Yukardaki rapordan sonra Fuad Paşa’ya gönderdiği mahrem kodlu Fransızca olarak dile getirdiği rapor ise şöyledir:

“Efendim Hazretleri,

Üç gün önce beni görmekten son derece memnun olduğu gözlemlenen Mösyö General İgnatiev’le yaptığım uzun görüşmenin ana gayesiyle ilgili 20 özel numaralı telgrafımla zât-ı âlîlerini haberdar etmiştim.

³⁶¹ BOA, HR. SFR (1), Dosya No: 16, Gömlek No: 65, 29 Aralık 1867.

Ekselansları, (İki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek için) daima gayret ettiğini başlangıçta beyanla bu görüşmenin de burada oluşturduğu samimi havadan duyduğu memnuniyetlerini ifade ederek sözlerine başlamıştı. Rus basınının düşüncesizce kullandığı şiddet dilinden büyük üzüntü duyduğunu ifade ederek meseleyi Rusya'daki aşırı ve ihtilacı bir kesime mal etti. Bunun haricinde general, hükümetinin alacağı önlemlere bağlı olarak son zamanlarda Osmanlı Devleti'ne karşı ölçsüzce kullanılan şiddet dilinin yerini sükûnetin alacağı hususunda bana teminat vererek yakın zamanda bu önlemlerin icrasından doğacak sonucu kamuoyuyla paylaşacağını belirtti.

Büyükelçinin bana verme lütfunde bulunduğu teminatlara mukabil kendisine karşı duyduğum samimi hoşnutluğumu burada ifade etmeden geçemeyeceğim. Ama yine de başkent (Petersburg)'un yarı resmi matbuatının üslubu konusunda dikkatlerini çekmekten de geri kalmadım.

Ekselansları benim değerlendirmelerimi kabullenerek St. Petersburg Kabinesi'nde "Pan Slavist (Slav Birliği)" akımına temayüllü üst düzey bazı görevlilerin izledikleri tutumun (Rus basını ve kamuoyu)) üzerindeki etkileri olduğunu açıkça söylemekle beraber bu eğilimlerin ülkede çok ciddi tehlike oluşturacak boyutlarda olmadığını da sözlerine ilave etti.

Bu gelişmeler karşısında Çar'ın düşünce ve tasarruflarının ne olduğu hakkında kendisine yönelttiğim soruya karşılık general; "Majestelerinin daha önce defalarca ifade ettiği gibi bu hususta hep aynı his ve kanaatlerini muhafaza ettiğini, yani Livadia Sarayı'nda Alteslerine söylediği şekliyle zihninde aynı kanaatleri taşıdığını" cevaben söyleyerek daha fazla (tatmin edici) bir şey sözlerine ilave etmedi. Ancak ekselansları, hükümdarının bu hususta mutedil ve barışçıl düzenlemelerden yana olduğu konusunda kesin bir dille bana teminat vererek Rusya'nın "Şark'ta yalnız ve yalnız uzlaşmacı ve sulha dayanan bir politika izlediğini" tekrarladı.

Bu mahrem mükâleme esnasında general bana yönelerek; her zaman olduğu gibi yine Osmanlı Devleti'nin iyiliği ve güçlenmesi için çok iyi niyetlerle dolu olarak İstanbul'a döneceğini açıkça söyleyerek buna kendisini inandırdığını ve umutlu olduğu imasında bulundu ve sözü reformlara getirdi. Ona göre Osmanlı hükümeti reformlara yoğunlaşmak zorunda, bilindiği gibi şimdiye kadar bu mesele üzerine bir çok girişimim de olmuştu. Açıkça söylemek gerekirse ekselansları ısrarla "otonomi" ve mevcut benzeri sistemi savunuyor. Büyükelçi nihayetinde çözüm ne olursa olsun bu hususta karar İstanbul'da verilecektir diye bana ifade ettiler..."³⁶²

Bu rapor aslında diplomasi nedir, niçin vardır, devletlerin elçilerinin davranışlarının altında yatan refleks nedir gibi birçok konuya örnek olabilecek bir rapordur. Başlıbaşına bir diplomasi kitabı bile bu rapordan hareketle yazılabilir.

Raporda öncelikle, Rus Generali İgnatiev'in Aleksandr Karatodori'ye olan nazik davranışı dile getirilmiştir. Generalin konuşmalarında karşılıklı nezaket fakat güçlü

³⁶² BOA, HR. SFR (1), Dosya No: 17, Gömlek No: 14, 29 Ocak-10 Şubat 1868. Karatodori Paşa Fransızca olarak yazdığı bu raporun sol üst köşesine mahrem ifadesini not düşmüştür. Bkz. Ek 5.

hedef saptırma vardır. İgnatiev, Rus basınının savaşkan bir dil kullandığını ama bunun Rusya'nın resmi politikası olmadığını dile getirmiştir. Basının kullandığı şiddet dilinin son bulacağına dair Karatodori'ye söz vermektedir. Karatodori ise bu sözlerden duyduğu memnuniyeti belirtirken basının yarı-resmi statüsünü dile getirerek daha fazlasını yapmaları gerektiği mesajını vermek istemiştir. İgnatiev, Rusya'daki şahin bürokratların Pan Slavizm refleksi ile bu şekilde hareket ettiklerini ama etkilerinin az olduğuunu ifade etmiştir. Aleksandr Karatodori ise hedef saptırmaktan ziyade daha net bilgiler almak için Çar'ın düşüncelerini öğrenmek istemiştir. Zira İgnatiev basın ve bürokrasideki üst kişileri konu ederek belirsiz açıklamalar yapmıştır. Diplomatik donanıma sahip Karatodori ise 19. yüzyılda devlet başkanının tutumunun belirleyici olduğuunun farkındadır. Fakat İgnatiev, Çar'ın fikirleri ile ilgili Karatodori'ye bilgi vermekten kaçınmıştır. Bu durum Karatodori'yi rahatsız etmiş ve kaygılandırmıştır. Zira diplomaside denilmeyenler daha önemlidir. Çar'ın sadece barıştan yana olduğu şeklinde genel bir ifade kullanılmış bu da Karatodori'yi ikna etmemiştir. İgnatiev, son olarak Osmanlı Devleti'nden ne beklediklerini dile getirdiğinde politikanın aynı olduğu görülmektedir. Rusya, reformlar ve otonomi istemektedir. Bu siyaset 19. yüzyılın genel politikasıdır. Yani kişiler, ifadeler değişir devletin amacı değişmez ve bunun gerçekleşmesi için de İstanbul'u adres gösterir.

Diplomatik temayüllere uygun bir görüşme gerçekleşmiştir. Rusya'nın istediği barışın Osmanlı Devleti'nin reformlarına bağlı olduğu dile getirilmektedir. Yaşanılan çağ itibari ile atılan büyük adımlar Rusya için yeterli gözükmemektedir. Tanzimat ve Islahat Fermanı ile sağlanan reformlar tatmin edici bulunmamaktadır.

Nihayetinde Ali Paşa ve beraberindeki heyetin çalışmaları sonucunda reformlar yapılmıştır. Heyet 1867 yılında Girit Vilayet Nizamnamesini oluşturmuştur.³⁶³

³⁶³ Buna göre: "Girit vilâyeti beş liva ve yirmi bir kazaya taksim olunup, her bir kaza adet ve hudutları tayin olunacak karyeleri havi olacaktır. Adı geçen beş liva Hanya ve İşfakiye ve Resmo ve Kandiye ve Laşid mutasarrıflıklarıdır.

Girit Adası'nın mülki idaresi, "taraf-ı eşref-i hazret-i padişahiden mansub" bir valiye, livaların genel idaresi, yarısı Müslüman, yarısı Hristiyan olmak üzere Osmanlı memurları arasından sečilerek "bâ-irade-i seniyye" ile tayin olunacak mutasarrıflara bırakılacak.

Kazaların idaresi ise, icabına göre, kazanın Müslüman ya da Hristiyan memurlarından seçilen devlet tarafından atanan bir kaymakama bırakılacak. Valinin maiyetinde bir il idare meclisi ile biri Müslüman, diğeri Hristiyan Osmanlı memurları arasından sečilerek "irade-i seniyye" ile tayin olan birer müşavir bulunacak ve Hanya Livası'nın ayrıca liva idare meclisi olmayacağından, adı geçen vali Hanya Livası'nın mutasarrıfı ve zikredilen meclis dahi Hanya mutasarrıflığının idare meclisi demek olacaktır. Mutasarrıfların maiyetinde, birer liva idare meclisi ile Müslüman ise Hristiyan, Hristiyan ise Müslüman olmak üzere "bâ-irade-i seniyye" birer muavin bulunacak ve idare merkezi liva kazasının ayrı kaymakamı

Girit Vilayet Nizamnamesi yine 1861 yılında Batının müdahalesi ile kabul edilmiş olan Cebel-i Lübnan Nizamnamesi örnek alınarak oluşturulmuştur.³⁶⁴ Çünkü, Âli Paşa, adada yeniden bir yönetim organizasyonuna ihtiyaç olduğunu düşünmüştür. Lübnan örneğinde valinin yanında bir Hristiyan ve bir Müslümandan oluşan iki vali yardımcısının da idarede olması gerekmektedir.³⁶⁵ Tanzimat dönemi devlet adamı olma vasfına örnek olan Ali Paşa da İttihad-ı Osmani ideolojisi ile uyumlu bir siyasi tavır sergilemiştir.³⁶⁶ Çünkü adanın Hristiyan tebaasının çoğunluğundan dolayı din vurgulu bir düzenlenmeye gidildiğine dikkat çekilmek istenmiştir. Müslüman ve Hristiyan kelimelerinin özellikle vurgusu artırılmıştır. Karatodori Paşa'nın vali yardımcısı olmasında Rum olmasının avantajı bu bağlamda değerlendirilebilir. Rumlar, bu nizamname ile isyandan öncesine göre adanın yönetiminde daha çok söz sahibi olmuşlardır.

Girit meselesinin çözümü Paris Antlaşması'nın içeriğiyle yakından ilgilidir. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti Avrupa Uyumuna dahil edilmiş ve toprak bütünlüğü de desteklenmişti. Ali Paşa ve beraberindeki heyet Paris Antlaşması'na dayanarak bu sorunun bir iç mesele olduğunu ve reformlarla çözüleceği konusunda, hakimiyeti korumuşlardır.³⁶⁷

ve kaza idare meclisi olmayacağından, mutasarrıflar liva idare merkezi olacak kazanın dahi kaymakamı ve liva idare meclisi ise o kazanın dahi idare meclisi demek olacaktır. Kazalarda birer idare meclisi bulunacak ve kaymakamların maiyetlerine, Müslüman ise Hristiyan, Hristiyan ise Müslüman birer muavin tayin edilecektir.

Karyelerin idaresi birer ihtiyar meclisine bırakılacaktır. İcra yetkisi valiye ait olup bunu kanunlar ve nizamlar ve alacağı talimatın icabına göre yürütülecek, adanın liva, kaza ve köyleri mutasarrıf ve kaymakam ve ihtiyar meclisleri ve azaları ile yönetilecek.

Girit Vilâyeti İdare Meclisi, valinin riyasetinde olmak üzere, iki müşavir ve defterdar ve müfettiş-i hükkâm ve metropolit ve mektupçular ile adanın Müslüman ahalisi ve gayr-ı Müslim ahalisi tarafından aşağıda belirtilen nizama göre seçilecek üç Müslüman ve üç Hristiyan azadan ibaret olunacak Vilâyet İdare Meclisi'nin geçici azaları, genel meclisin Müslüman ve Hristiyan azası tarafından birlikte rey verilerek muhtelit (karma) dava meclisleri üyeleri seçiminde düzenlenecek defterde isimleri kayıtlı olan kişiler içinden seçilecek ve memuriyet müddeti üç seneden ibaret olacaktır.

Livaların karma idare meclislerinde mutasarrıf riyasetinde olmak üzere muavin ve hükkâm ve piskopos ve muhasebeci ile tahrirat başkâtibinden ve (seçilme şekli atide gösterilmiş) üç gayr-ı Müslim azadan oluşacak ve ahalisi sırf Hristiyan olan sancakların idare meclisleri yine mutasarrıfın riyasetinde olmak üzere muavin, piskopos, muhasebeci ve tahrirat başkâtibi ve altı Hristiyan azadan oluşacaktır.

Genel Meclis, her bir kazadan seçilip vilâyet merkezinde toplanacak vekillerden oluşacaktır. Her bir kazadan seçilecek vekiller, dört neferden ibaret olup, ahalisi İslam ve Hristiyardan oluşan kazalardan ikisi İslam ve ikisi Hristiyan, ahalisi sırf İslam veya Hristiyan olan kazalarda dahi vekillerin dördü de ya İslam ya da Hristiyan olacaktır.” Bkz. Cenk Reyhan, **Girit Vilayet Nizamnamesi**, s. 139-140.

³⁶⁴ Reyhan, **Girit Vilayet Nizamnamesi**, s. 140

³⁶⁵ Turan, **İmparatorluk ve Diplomasi**, s. 404.

³⁶⁶ Turan, **İmparatorluk ve Diplomasi**, s. 404.

³⁶⁷ Hayrettin Pınar, “Diplomasi ile Siyasetin Birlikteliği : Girit İsyanı ve Âli Paşa”, s. 4.

Girit meselesi, realist paradigma ve güç dengesi ışığıyla ele alınan bakış açısına tam anlamıyla örnektir. Ali Paşa'nın Paris Antlaşmasından kaynaklı hukuki zemini iyi bir diplomasi ile ortaya koyduğu, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni desteklediği, Avusturya'nın da milliyetçilik tehlikesi ile tedirgin olup Osmanlı Devleti'ni desteklemek zorunda kaldığı görülmektedir. Rusya ve Fransa ise her ne kadar isyanı destekleseler de Paris Antlaşması'na uymak zorunda kaldılar. Yunanistan ise Paris Barış Antlaşması'nda taraf olmadığı için ancak gözlemci olabilmıştır. Osmanlı Devleti bütün 19. yüzyılda olduğu gibi bu sorunu da reformlarla aşmaya çalışmıştır.

Ayaklanmalar sakinleştirildikten sonra Hüseyin Avni Paşa³⁶⁸ Girit Valisi olurken Aleksandr Karatodori Paşa da Girit Vali Müşaviri olmuştur. Ve Karatodori'ye 15.000 kuruş maaş bağlanmıştır.³⁶⁹ Karatodori, burada gerçekleştirdiği çabalarından dolayı madalyaya layık görülmüştür. Kendisine Atik Girit Madalyası verilmiştir.³⁷⁰ Bu Karatodori'nin aldığı ilk madalyadır. Girit'teki isyanın bastırılmasında rol alan tüm asker, subay ve memurların hepsine verilmiştir.³⁷¹

Girit'in Osmanlı Devleti'nde kalması başarı gibi gözükse de yapılan nizamname Rusya'nın lehine işlemiştir. İleride imzalanacak olan Ayastefanos Antlaşması'nda Rusya, Girit Vilayet Nizamnamesindeki düzenlemelerin Rumelinin diğer bölgelerinde de uygulanmasını isteyecektir.³⁷² Karatodori ve heyeti Girit için istedikleri barışı sağlayabilmişler fakat Rusya'nın devam edecek yayılmacı siyasetine karşı bir açık alan bırakmak zorunda kalmışlardır. Bu düzenleme Rusya için Balkanlarda bir sopa imgesine dönüşecektir. Rusya'nın uygulama safhasında nizamnameden hoşnut olmaması Osmanlı heyetinin başarısını göstermektedir.

Karatodori Paşa, Dersaadete gönderdiği bir raporunda Rusya'nın Girit'te sağlanan huzur ortamından rahatsız olduğunu belirtmiştir. Kendilerinin Girit'teki misyonlarından, Osmanlı Devleti'nin Girit halkının huzuruna verdiği önemden ve halk

³⁶⁸ Hüseyin Avni Paşa (1820-1876), Osmanlı Devleti'nde sadrazamlığa kadar yükselmiş devlet adamıdır. Paris Barış Antlaşmasının imzalanmasında, Karadağ, Girit ve Bosna-Hersek isyanlarının bastırılmasında etkin rol oynamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Ali Uysal, **Hüseyin Avni Paşa (1820-1876)**, Ankara, TTK, 2015.

³⁶⁹ **BOA, DH. SAİD**, Dosya No: 18, Gömlek No: 257, 1249 C 29, (13 Kasım 1833).

³⁷⁰ **BOA, DH. SAİD**, Dosya No: 18, Gömlek No: 257, 1249 C 29.

³⁷¹ Akpınar, "**A.g.t.**", s. 183.

³⁷² Nükhet A. Adıyeke, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896–1908)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2000, s. 27

üzerinde olumlu etki yapan nizamnameden Rus İmparatorunun rahatsız olduğunu bu layihada dile getirmiştir.³⁷³ Karatodori Paşa bu konuda kendi el yazısıyla Fransızca olarak kaleme aldığı bir raporu da Fuad Paşa'ya göndermiştir. Raporda Rusya'nın Giritlilerin Yunanistan'a göç etmesine yardım ettiğini belirtmiştir. Oysa yapılan antlaşma gereğince Girit halkı, topraklarında yaşamaya devam edecekti. Rusya, Giritlilerin göçü için gayri insani koşullarda taşımacılık yapmıştır. Bu durumdan rahatsızlıklarını da Rus tarafına da bildirdiğini belirtmiştir.³⁷⁴

Aleksandr Karatodori Paşa'nın aslında 1877 yılında bir kez daha Girit'e gönderilmesi talep edilmiştir.³⁷⁵ Rumca bilen iyi bir devlet adamına ihtiyaç olduğunda Karatodori Paşa birçok defa ön plana çıkmıştır.

Aleksandr Karatodori 1896 yılında Girit valiliğine atanmıştır.³⁷⁶ Karatodori Paşa, Girit Valiliği'ne atanırken hem bu bölge halkına yakın olması, isyanın sebeplerine vakıf olması ve hem de sadakatinden emin olunması nedeniyle atanmıştır: "...Vilayet-i mezkûreye derkâr olan dirayet ve sadakâti ve Girid'in ahvaline vukuf ve ma'lûmatı hasebi ile Aleksandr Paşa'nın ta'yini tasvib buyrulmakda olup me'murin-i devletin en birinci vazifesi ta'yin..."³⁷⁷ Karatodori Girit'e vali olarak atanana kadar Hariciye Nezareti'nde birçok üst düzey görevlerde yer alacaktır.

³⁷³ **BOA, HR. SFR.1...**(Petersburg Sefareti), Dosya No: 18, Gömlek No: 2, 19 Nisan 1868.

³⁷⁴ "Efendim Hazretleri,

Sıklad (Kiklad) Takım Adaları Babîâli Başkonsolosluğu tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen altı adet raporun bana iletilmesiyle ilgili Alteslerinin bu ayın on üçü tarihli ve 100 numaralı tamimen yazılan tahriratınızı aldım.

Yunanistan'a nakledilen Giritli ailelerin acıklı durumunu ve Girit meselesinde Yunanlıların (Türkiye'ye) karşı sistematik düşmanlıklarını belgeleyen bu raporları hiç vakit kaybetmeden St. Petersburg Kabinesi'ne ve (aynı zamanda) buradaki ecnebi meslektaşlarıma ilettim.

Rus vapurlarıyla çok kötü gayr-i insani şartlar altında sürdürülen bu göç karşısında bendeniz, özellikle bu zavallıların yurtlarından sürgün edilerek mülteci durumuna düşmelerine neden olan menfur vaziyet konusunda Rus hükümetinin dikkatini çekmeyi göz ardı etmedim.

Ancak naçizane üzülererek ifade ediyorum ki, Rus hükümetinin Giritlileri Yunanistan'a nakletme işinden vazgeçmek şöyle dursun, benim zât-ı âlilerine daha önce gönderdiğim tahriratlardan da anlayacağınız gibi, aksine Binbaşı Boutakow'un Girit Sularında gerçekleştirdiği bu tür faaliyetlerine karşılık ödül olarak kısa süre önce Tuğamirallik rütbesine terfi ettirildi." **BOA, HR., SFR 1**, Dosya No: 16, Gömlek No: 33, 30 Kasım 1867. Belge için bakınız ek 4.

³⁷⁵ **BOA, DH. SFR**, Dosya No: 110, Gömlek No: 27, 1294 A 2, (14 Ağustos 1878). Bu belge yalnız

³⁷⁶ **Salname-i Nezaret-i Hariciyye**, C: I, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret yayınları, 2003, s. 157.

³⁷⁷ Bkz. **BOA., İ. MTZ. GR.**, Dosya No: 14, Gömlek No: 497, 14 Za 1295, (9 Kasım 1878).

B. Tersane Konferansı Sekreterliği ve Londra Protokolü

19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da siyasi, askeri ve iktisadi anlamda kontrolü sağlaması artık tasarrufunda değildi. Artan Slav Milliyetçilik hareketleri, Rusya'nın bölgede nüfuz elde etme çabaları, sosyo-ekonomik sıkıntılar isyanlara sebep oluyordu. Osmanlı Devleti'nin merkezinde yaşanmaya başlayan çözülme, kozmopolit yapının yoğun olduğu Balkanlarda etkisini giderek artırıyordu.

1856 yılında imzalanan Paris Barış Antlaşması'nda Batılı güçler kendilerini Balkanlardaki Hristiyanların koruyucusu ilan etmişlerdi. Bu garantörlüğün şekli ve statüsü belli değildi. Ama her türlü sorun için, kendilerine dahil olma hakkı tanımışlardı. Bölgede yaşayan Hristiyan köylüler de yaşadıkları sorunları hem Bâbîâli'nin memurlarına hem de yabancı devletlerin konsolosluklarına bildiriyorlardı.³⁷⁸

1875 yılında Hersek Bölgesi'nde başlayan isyanlar büyümüşü. Rusya ise Avusturya ve İngiltere'den henüz istediği desteği bulamamıştı. Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Andrassy ve Viyana'daki Rus Elçisi bir görüşme gerçekleştirdiler. Sonraları Andrassy Notası adı verilen bir notayı Avrupa Devletlerine gönderdiler (30 Aralık 1875). Notada, Balkanlarda isyan edilen bölgelerdeki eyaletlere dini özgürlük, iltizamın kaldırılması, Hristiyanların da toprak satın alabilmesi ve tarımsal reformlar yapılması isteniyordu. Ayrıca bu reformların takibi için Müslüman ve Hristiyanlardan oluşan komite kurulacaktı. Osmanlı Devleti bu talepleri 13 Şubat 1876 yılında kabul etmek zorunda kaldı. Fakat Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek Halkına, ilan edilen reformları uygulayabilecek gücü ve otoritesi kalmamıştı. Avusturya, isyanların son bulmasını istiyor fakat Rusya isyanları destekliyordu. Karadağ'da etkin olan Rusya'nın da etkisiyle Bosna-Hersek isyanı büyür ve bir Avusturya-Rusya Savaşı olma ihtimali ortaya çıkar. Avusturya ve Rusya temsilcileri Mayıs ayında Berlin'de bir araya gelirler. Bu görüşmelerden Berlin Memorandumu ortaya çıkar (13 Mayıs).³⁷⁹ İngiltere'nin destek vermemesi sebebiyle Memorandum hükümsüz kalır. Fakat isyanların devam

³⁷⁸ Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar**, Çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, C: I, İstanbul, Küre Yayınları, 2013, 3. bs., s. 381.

³⁷⁹ Matthew S. Anderson, **Doğu Sorunu (1774-1923): Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, Çev. İdil eser, İstanbul, YKY, 2001 s. 198-199.

etmesi ile sorun büyümeye devam eder. İngiltere'nin isteğiyle İstanbul'da bir konferans toplanmasına karar verilir. Bâbîâli bu konferansı kabul etmek zorunda kalır.³⁸⁰ Konferans, Paris Barış Antlaşması'na katılmış olan devletlerin temsilcileriyle (İngiltere, Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya, Rusya ve İtalya) 23 Aralık 1876 yılında gerçekleştirilir³⁸¹. Bu sırada Osmanlı Devleti bürokratlarının en birinci vazifesi ise bir anayasa üzerinde çalışmaktır. Uluslararası ilişkiler söz konusu olduğunda iç politikadan bağımsız bir sorun düşünülemez. Osmanlı bürokratlarının üzerinde çalıştığı anayasa dış politikada büyük güçlerin durudurulması maksadını taşıyordu.

Konferansa İngiltere'nin önermesi ile devletler iki temsilciyle katılabılmıştır. Almanya, İtalya ve Rusya İstanbul'daki elçilerinin katılmasını uygun görmüşlerdir. Fakat İngiltere, Fransa ve Avusturya-Macaristan ikişer temsilciyle katılmışlardır. Konferansta İngiltere'yi Lord Salisbury ve Sir Henry Elliot, Avusturya-Macaristan'ı Kont Zichy ve Baron Calice, Fransa'yı Kont Bourgoing ve Kont Chaudordy, Almanya'yı Baron Werther, Rusya'yı İgnatiev, İtalya'yı Kont Corti temsil etmişlerdir. Osmanlı Devleti'ni ise Hariciye Nazırı Safvet Mehmed Esad Paşa ile İbrâhim Edhem Paşa³⁸² temsil etmişlerdir.³⁸³

Osmanlı Devleti konferans görüşüldüğü sırada anayasayı ilan etmiştir. Anayasanın ilan edilmesine öncülük eden Ahmed Midhat ve ekibi Osmanlıcılık anlayışını vurgulayarak Batı müdahalesini engellemek istemişlerdir.³⁸⁴ Fakat devletler yine de konferansın devamına karar vermişlerdir. Konferansta alınmak istenen kararlar gerçekte konferans öncesi devletlerin Osmanlı Devleti adına temsilci bulunmaksızın aldıkları kararların bir bildirimi şeklinde gerçekleşmiştir.³⁸⁵ Bu konferansa katılan

³⁸⁰ Anderson, **a.g.e.**, s. 206.

³⁸¹ Karal, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, s. 28,

³⁸² İbrahim Edhem Paşa, Rum asıllı Osmanlı devlet adamıdır. Hariciye nazırlığı (1856-1857) dahil olmak üzere yüksek rütbelerde görev almıştır. . İbrahim Edhem Paşa, Berlin Elçiliği'nden Şûrâ-yı Devlet reisliğine getirilerek Tersane Konferansı'nda ikinci murahhas olarak bulunmuştur. Konferans sırasında Fransız temsilcisine hakaret etmesi ile dikkat çekmiştir. 5 Şubat 1877 yılında sadrazam olmuştur. 93 harbi, sadrazamlığı sırasında başlamıştır. Yetersiz görüldüğü için 11 ocak 1878 yılında bu görevden alınarak bürokraside hizmet etmeye devam etmiştir. Mithat Aydın, "İbrahim Edhem Paşa", **DİA**, C:X, İstanbul, 1994, s. 419.

³⁸³ Mithat Aydın, "İstanbul Konferansı", **İA**, C:I (ek), s. 673-674. Bu konferans Haliç Tersanesi'ndeki Bahriye Nezareti'nde gerçekleştirildiği için Tersane Konferansı olarak adlandırılmaktadır.

³⁸⁴ "Devleti Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olursa olsun bilâistisna Osmanlı tabir olunur", bkz. Halil İnalcık, "Tanzimat Nedir?", **Tanzimat Değişim Sürecinde Türkiye**, Ed.: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara, Phoenix, 2006, s. 31.

³⁸⁵ Bekir Sıtkı Baykal, "Lord Salisbury'nin İstanbul'da Fevkalade Murahhaslığı", C:II, No: 4, **AÜDTCFD**, Ankara, s. 506

devletler Osmanlı Devleti'ne bildirmeksizin Rusya Sefareti'nde kendi aralarında bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Toplantının ana gündemi Osmanlı Devleti'nden istenecek olan reformlardır. Bu gizli görüşme Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmiştir.³⁸⁶ Bu görüşme sonrası konferansta alınan kararlar; Sırbistan, Karadağ, ve Bulgaristan topraklarının genişletilmesi, yine Bulgaristan'ın iki bölgeye ayrılması, Bulgaristan ve Bosna-Hersek'te yeni bir idari yapının (komisyon) kurulması, bu idari yapıda konferansa katılan devletlerin atadıkları birer temsilcinin bulunması, bu bölgelerin valilerinin de bu ülkelerce atanması, mahkemelerde Türkçe'nin yanısıra yerel dilinde kullanılması, vergilerin Osmanlı Devleti aleyhine yeniden düzenlenmesi, Bugaristan Valisinin Hıristiyanlardan seçilmesi şeklindedir.³⁸⁷ Midhat Paşa, konferanstan önce Rusya'nın anlaşma maddelerinin esaslarını düzenlemiş olduğunu belirtir.³⁸⁸

Osmanlı Devleti otoritesini ve nüfuzunu, ekonomik, siyasal ve sosyal anlamda Balkanlarda zor durumda bırakacak olan konferansta alınmak istenen bu kararları kabul etmemiştir. Bunun üzerine devletler konferansa son vermişlerdir.³⁸⁹

Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin müttefik ilişkisinin devamından yana olan Salisbury, Abdülhamid'e bu kararların kabulü için baskı yapar. Abdülhamid ise otoritesini sağlamlaştırmak için önünde engel gördüğü Midhat Paşa'yı suçlar. Kararı tek başına veremediğini Midhat Paşa'nın çok etkili olduğunu belirten bir mektup gönderir. Avrupalı devletler liberal ve reformcu Midhat Paşa'yı konferans öncesi desteklerken sonrasında reformların engelleyicisi olarak görürler. Abdülhamid gözden düşürdüğü Midhat Paşa'yı Şubat ayında görevden uzaklaştırır.³⁹⁰

Rusya bu konferansta alınan kararların uygulanabilmesi için girişimlerine devam etmiştir. Sonuç olarak 31 Mart'ta Londra Protokolü'nün imzalanmasını sağlamıştır. Bu protokol Almanya, İngiltere, Rusya, Avusturya-Macaristan, Fransa ve İtalya arasında

³⁸⁶ François Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, Çev. Ali Berkay, 4. bs., İstanbul, İletişim, 2016, s. 84.

³⁸⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, C: VIII, 6. bs., Ankara, TTK, 2007, s. 32-33.

³⁸⁸ Ali Haydar Mithat, **Hatıralarım 1872-1946**, İstanbul, Güler Basımevi, 1946, s. 16.

³⁸⁹ Aydın, "İstanbul Konferansı", s. 673-674. Bu konferans Osmanlı-İngiltere ilişkilerinin de kırılma noktası olmuştur. Ayrıntılara birinci bölümde İngiltere ve Osmanlı ilişkileri başlığında değinilmiştir.

³⁹⁰ Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, Çev. Ali Berkay, 4. bs., İstanbul, İletişim, 2016, s. 88-89. Abdülhamid, Midhat Paşa'nın daha önce iki padişahı devirdiğini unutmaz. Ayrıca halk nezdinde çok sevilmektedir. Tanzimat devrinin tipik bir devlet adamı olan Midhat Paşa oldukça reformisttir. **A.g.e.**, s. 88-93. Ve padişahın yetkilerinin kısıtlanmasını istemektedir. Otoriter bir yönetim anlayışına sahip olan padişahın siyasal hedeflerinde bu olumsuzluğa yer yoktur.

imzalanmıştır. Protokol, özellikle reformların yapılmasını içermektedir. Batılı güçler Bosna-Hersek, Bulgaristan ve diğer bölgelerdeki Hristiyan halklarla ilgili ıslahatların Osmanlı Devleti tarafından teklif edildiği gibi yapılmasını İstanbul'daki elçilikleri aracılığıyla takip edeceklerini belirtmişlerdir. Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasındaki sulhu kabul etmişlerdir. Böylelikle Avrupa barışının korunacağını düşünmüşlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda güvenliği sağlayabileceğinden fazla asker bulundurmamasını ve bu askerlerin silahsızlandırılmasını istemişlerdir.³⁹¹

Aleksandr Karatodori Paşa, 23 Aralık 1876'daki Tersane Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni hariciye nazırı vekili olarak temsil etmiştir. Osmanlı Devleti 1877 yılında imzalanan Londra Protokolünü reddetmiştir. Aleksandr Karatodori Paşa reddiyei ifade eden layihayı yazmıştır. Karatodori Paşa, layihada bu protokolü reddetmenin aksini gösterecek hiçbir gerekçe bulunmadığını vurgulamıştır. Layihada:

“...Bâbîâli kendisinin dahi öyle memalik-i Şarkıyye'nin âsaişini iadeye ve bu babda düvel-i müfahhame beyninde bir esas-i muhik ve meşru üzerine akd-i ittifaka mahsus bir işte muavenet etmeğe davet olunacağı ümidinde bulunuyordu... hiçbir mülahaza yoktur ki Devlet-i Aliyye'yi protokolün münderecatı aleyhine protesto etmekten ve bunu memalik-i Şahane için hergûna hakkaniyyet ve meşruıyyet ve binaenaleyh te'sir-i maneviden âri ad ve itibar eylemekten alıkoysun”...³⁹²

Ayrıca reddedilmesinin sebeplerini de ayrıntılı olarak belirtmiştir. Layihayı imzaladığı sırada hariciye müsteşarı olan Aleksandr Karatodori Paşa devlet erkânının takdirini kazanmıştır.³⁹³ Burada kastedilen en kıdemli devlet adamı padişaktır. Berlin Kongresi'ne giden süreç burda başlamıştır. İleride görüleceği gibi Abdülhamid, Karatorodori'yi ikinci murahhas iken birinci murahhassalığa çıkaracaktır.

³⁹¹ Karal, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, s. 39. Londra Protokolü için bkz. Ahmed Mithad Efendi, **Zübdetü'l-Hakâyık, 93 Harbi'nin Arka Planı**, Haz. Ömer Faruk Can, Ankara, TTK, 2015, s. 113-114.

³⁹² Bu protokolün reddinin sureti Ali Fuat Türkgeldi'nin eserinde bulunmaktadır. Bkz. Ali Fuat Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, C: II, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, 2. bs., 1987, s. 263-269.

³⁹³ Saro Dadyan, “Sultan Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid Dönemlerinin Osmanlı Hariciyesinde Üst Düzey Gayrimüslim Bürokrat ve Diplomatlar”, **TBMM Milli Saraylar**, Sayı 10, 2012, s. 68.

C. Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'ni Temsiliyeti

93 Harbi, 19. yüzyıl siyasi tarihi içinde güç dengesi ışığında ikinci bölümde anlatıldığından bu bölümde sadece Aleksandr Karatodori'nin vazifelendirildiği diplomatik münasebetlere yer verilecektir. Bu bağlamda, Aleksandr Karatodori Paşa'nın diplomatik temsilciliği ve Osmanlı Devleti'nin dış politikasının onun nezdinde Berlin Kongresi'nde verdiği mücadele değerlendirilecektir.

Osmanlı bürokrasisindeki tartışmalara girmeden önce Karatodori'nin realist teori perspektifi ile temsiliyetine baktığımızda bir uyumsuzluk yoktur. Morgenthau'nun görüşlerinde devletin çıkarlarını korumak için ahlaki standartlara bağlı kalmanın şart olmadığı belirtilmektedir. Çünkü, devlet adamı aleyhte olabilecek tüm olasılıklara karşı bir standart takip etmek zorunda değildir.³⁹⁴ Bu bakımdan Karatodori'nin hiyerarşik bir organizasyonun dışında olağanüstü temsilci olarak atanması realizmin kendisiyle örtüşmektedir.

1. Osmanlı Bürokrasi'sinde Tartışma

Berlin Kongresi'ne Rusya, Almanya ve İngiltere başbakanlarını, Avusturya-Macaristan, Fransa ve İtalya dışişleri bakanlarını göndermiştir. Kongrede İngiltere'yi Başbakan Lord Benjamin Disraeli Beaconsfield, Almanya'yı Başbakan Otto von Bismarck, Avusturya-Macaristan'ı Hariciye Nazırı Kont Andrassy, Fransa'yı Hariciye Nazırı William H. Waddington, Rusya'yı Başbakan Aleksandr Gorçakof, İtalya'yı Hariciye Nazırı Kont Corti temsil etmiştir.³⁹⁵ Osmanlı Devleti ise dışişleri bakanı olmayan Aleksandr Karatodori Paşa'yı, Mareşal Mehmet Ali Paşa'yı³⁹⁶ ve Berlin Büyükelçisi Sadullah Beyi temsilci olarak göndermiştir.³⁹⁷ Burada Osmanlı Devleti'ni

³⁹⁴ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, 8. bs., Bursa, MKM Yayıncılık, 2013, s. 139.

³⁹⁵ Temsilcilerin ayrıntılı listesi Mahmud Celâleddin Paşa'nın eserinde mevcuttur. Bkz. Mahmud Celâleddin, **Mir'ât-ı Hakikat: Tarihi Hakikatlerin Aynası**, s. 620-622.

³⁹⁶ Müşir Mehmed Ali Paşa, 18 Kasım 1827 Almanya doğumludur. Çocukluğu Macaristan'da geçtiği için kendisine Macar lakabı takılmıştır. Kendisi iyi derecede Almanca ve Fransızca bilmektedir. Ayrıca hudutların değişeceği aşikâr olduğundan Mehmed Ali Paşa'nın ileri derecede olan harita bilgisinden de faydalanılmak istenmiştir. Bkz. Hasip Saygılı, "Berlin Kongresi'nden Yakova'da Katline Kadar Müşir Mehmed Ali Paşa (Haziran-Eylül 1878)", **Karadeniz Araştırmaları**, No: 46, 2015, s. 137-139.

³⁹⁷ Baykal, "100. Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler", s. 202.

temsil etmek üzere bir dışişleri bakanı olmaması eleştirilecektir. İlerleyen bölümlerde görüleceği gibi bu durum Karatodori'nin hafifseyici muamele görmesine sebep olacaktır. Osmanlı Devleti'nin savaş meydanında aldığı ağır yenilgi ile temsiliyet mevzusu birleşince Karatodori'nin diplomatik mücadelesi daha az dikkate değer bulunacaktır.

Aleksandr Karatodori Paşa'nın Berlin Kongresi gibi büyük bir diplomatik arenaya seçilme süreci sancılıdır. Aleksandr Karatodori Paşa kongreye baş murahhas olarak katılmıştır. Berlin Kongresi'ne gönderilmeden önce kendisine vezirlik rütbesi verilmiştir.³⁹⁸ Osmanlı Devleti'nde Berlin Kongresi'ne gönderilmesi beklenen kişi veziriazam Safvet Paşa'dır. Sadrazamlıktan önce hariciye nazırlığı yapmış olan Safvet Paşa, Ayastefanos Antlaşması'nda Osmanlı Devletini temsil etmiştir.³⁹⁹ Fakat kongreden önce sadrazam olması başka bir devlet adamını gerekli kılmıştır. Abdurrahman Şeref hem sadrazam hem de hariciye nazırı olduğu için onun katılması gerektiğini belirtir. Fakat, Safvet Paşa'nın kim giderse gitsin sonucun değişmeyeceğini düşündüğünden kongreye katılmamayı kendisinin tercih ettiğini belirtir.⁴⁰⁰ Pakalın da Abdülhamid'in, Aleksandr Karatodori'yi Berlin Kongresi'ne gönderme sebebine ilişkin bir vesikanın olmadığını belirtir. Bu yetkinin tamamen Abdülhamid'in fikri ve kararı olma ihtimalinin çok yüksek olduğunu ifade eder.⁴⁰¹ Başka bir görüşe göre ise Aleksandr Karatodori bu göreve sadece liyakatinden dolayı seçilmemiştir. Abdülhamid'in güvenini kazanmış olması da son derece etkilidir.⁴⁰² Aleksandir Mavroyeni, anılarında Abdülhamid'in, özel hekimi olan babası Spiridon Mavroyeni Paşa'nın Karatodori Paşa'nın bu vazifesinde büyük etkisi olduğunu yazmıştır.⁴⁰³

Ayastefanos Antlaşması'nı tanımayan İngiltere Devleti'nin İstanbul elçisi Henry Layard ise Ahmed Vefik Paşa'nın kongreye gönderilmesini tavsiye etmiştir.

³⁹⁸ Berlin Kongresi'ne baş murahhaslıkla gönderilen Aleksandr Paşa'nın uhdesine tevcih edilen vezarete ait belge için bkz. **BOA, Y. A. RES.**, Dosya No: 1, Gömlek No: 46, 1295 L 23, (20 Ekim 1878).

³⁹⁹ Mahmud Celaledin, **Mir'ât-ı Hakikat: Tarihi Hakikatlerin Aynası**, s. 622.

⁴⁰⁰ Abdurrahman Şeref, **Tarih Musahabeleri**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2012, s. 257.

⁴⁰¹ Mehmed Zeki Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, İstanbul, C: III, Ahmet Sait Matbaası, 1942, s. 380.

⁴⁰² Syed Tanvir Wasti, "Three Ottoman Pashas at the Congress of Berlin, 1878", (Çevrimiçi) **Middle Eastern Studies**, 52:6, 2016, 940. <http://dx.doi.org/10.1080/00263206.2016.1198325>.

⁴⁰³ Kılıç, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836–1876)", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 76. Aktardığı eser için bkz. Alexandre Mavroyeni, **Notes et Souvenirs**, İstanbul 1989, s. 22

Fakat Ahmed Vefik Paşa hasta olduğu için Abdülhamid kendisini düşünmemiştir.⁴⁰⁴ Bekir Sıtkı Baykal, Abdülhamid'in Karatodori Paşa'yı seçmesinin sebebini içeren bir belge olmadığını belirtmektedir. Padişahın görevlendirme için ruhsatnameleri sözlü olarak verdiği tahmin edilmektedir. Baykal, bu seçimde din faktörünü vurgulamaktadır. Baykal, padişahın Rusya'nın Hristiyanları koruma siyasetine karşı üst rutbede bir Hristiyan temsilci ile mesaj vermek istediğini düşünmektedir.⁴⁰⁵

Sadullah Paşa'nın oğlu Nusret Sadullah Ayaşlı, yıllar sonra babasının Berlin Kongresi'ndeki vazifesine dair bir yazı kaleme almıştır. Bu vazife sırasında babasının çok genç olmakla eleştirilmesine karşılık Süleyman Kâni İrtem'e bir mektup yazmıştır. Bu mektupta vazife sırasında babasının kırk yaşında olduğunu fakat çok fazla devlet tecrübesi olduğunu dile getirmiştir. Hatta başmurahtas olarak babasının katılmasının diğer devletler nezdinde daha kabul göreceğini belirtmiştir. Çünkü babası Berlin Büyükelçisiydi. Buna rağmen kongre sonucunun değişmeyeceğini de yazmıştır. Çünkü mağlup olan Osmanlı Devleti'nin antlaşma şartlarını kabul etmekten başka çaresinin olmadığını belirtmiştir.⁴⁰⁶

Gül Tokay, Abdülhamid'in zaten kongrede fazla bir etkilerinin olmayacağını düşündüğü için genç ve tecrübesi az olan Karatodori'yi gönderdiğini belirtmektedir. Tokay, Karatodori'nin Hristiyan olmasının da yine Osmanlı Devleti'nde din ayrımı olmadığı izlenimini vermek adına önemli olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁰⁷ François Georgeon da Hristiyanlık etkisinin önemli olduğunu belirtir. Diploması meydanına bir Osmanlı Rumunu göndererek Abdülhamid'in topraklarında ayrımcılığın olmadığı mesajını vermek istediğini kaydeder.⁴⁰⁸

Abdülhamid kongreye neden Karatodori Paşa'yı gönderdi? Yaptığımız çalışmalar, Abdülhamid'in kongrede vazifelendireceği bir devlet adamı eksikliğinden ziyade bizzat Aleksandr Karatodori'yi seçtiğini düşündürmektedir. Paşanın hariciyedeki yüksek deneyimleri ve hukuk doktorasının olması bu tercihte etkili olduğunu

⁴⁰⁴ Yuluğ Tekin Kurat, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği**, s. 118.

⁴⁰⁵ Bekir Sıtkı Baykal, "100. Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler", **Belleten**, C: LII, No: 202, Nisan, 1988, s. 203.

⁴⁰⁶ Ali Akyıldız, **Sürgün Sefir Sadullah Paşa Hayatı, İntiharı, Yazıları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 396. Bkz. 11 Teşrisani 1934, Akşam, No: 5771, s. 8.

⁴⁰⁷ Gül Tokay, "1878 Berlin Kongresi ve Sonuçları Üzerine Yeni Bir Okuma", **AÜSBFY**, A. Haluk Ülman'a Armağan, No: 607, Ankara, 2013, s. 81.

⁴⁰⁸ François Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, Çev. Ali Berktaş, 4. bs., İstanbul, İletişim, 2016, s. 139.

göstermektedir. Aleksandr Karatodori çok genç yaşından itibaren hariciyede çalışmaya başlamıştır. Berlin'e Maslahatgüzar olarak gönderildiğinde henüz yirmi iki yaşındadır (1865). Kongre sırasında ise kırk beş yaşındadır (1878). Ayrıca Girit'te göstermiş olduğu diplomatik performansı ve Londra Protokolü'ndeki reddiye yazısı gibi marifetleriyle Abdülhamid'in güvenini kazandığı düşünülmektedir.

O sırada hariciye nazırı olan Safvet Paşa'nın aynı zamanda sadrazam da olduğu için gönderilemediği iddiası Osmanlı hariciye tarihi ve kültürüyle uyuşmamaktadır. Osmanlı tarihinde sadrazamlar devleti temsilen birçok antlaşmaya katılmışlardır. Girit isyanı sırasında adaya(1867) Sadrazam Ali Paşa gönderilmiştir. Berlin Kongresi daha aza öneme sahip değildi. Abdülhamid'in tüm şartları ve pozisyonları Aleksandr Karatodori'yi göndermek için hazırladığı anlaşılmaktadır.

2. Berlin Kongresi'nde Diplomatik Süreç

Aleksandr Karatodori ve beraberindeki heyet ulaşım aksaklıkları sebebiyle Berlin'e kongrenin başlamasından dört gün sonra varabilmişlerdir. On üç haziranda başlayan kongreye Berlin'de bulunan Osmanlı elçisi Sadullah Paşa katılmıştır.⁴⁰⁹ Yüksek bir eğitim seviyesi ve hariciye tecrübesi olan Aleksandr Karatodori, diplomatik bir nezaketle kongre başlangıcında bulunamadıklarını dile getirmiştir.⁴¹⁰ Tokay, Osmanlı Devleti'nin kongreye son anda otuz mayıs tarihinde davet edildiğini belirtir. Bu tutumun ise ancak ikincil konumda olan bir devlete yapılabileceğini vurgular.⁴¹¹

Abdülhamid kongreye gönderdiği temsilcisine ve heyetine bazı hassas konular hakkında takınmaları gereken tutumu belirtmiştir. Bunlar; “Balkan savunma hattının Osmanlı Devleti'nin elinde kalması, Varna'nın Osmanlı Devleti'ne iade edilmesi, Karadağ ve Sırbistan hudutlarının Arnavutluğun aleyhine genişlemesinin engellenmesi, Eleşkirit ve Batum'un geri alınması ve savaş tazminatının azaltılması” şeklindedir.⁴¹² Fakat Abdülhamid'in istekleri kongrede kabul görmemiştir. Kongredeki tek kazanım Eleşkirt Vadisi ve Beyazıt'ın Osmanlı Devleti'ne verilmiş olmasıdır.⁴¹³

⁴⁰⁹ **Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesi**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1298, s. 10.

⁴¹⁰ **Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesi**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1298, s. 13.

⁴¹¹ Tokay, “1878 Berlin Kongresi ve Sonuçları Üzerine Yeni Bir Okuma”, s. 81.

⁴¹² Tokay “Ayestefenos'tan Berlin Antlaşmasına Doğu Sorunu”, s. 197.

⁴¹³ Baykal, “Yüzüncü Yıl Dönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler”, s. 207.

Aleksandr Karatodori kongre sırasında Alman İmparatoriçesi ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu mülakatın olumlu geçtiğini telgrafında bildirmiştir. Buna göre:

“Bizler (Türk heyeti) kraliçenin huzuruna kabul edildik. Kendileri bize hafızasında sakladığı ve hatırlayabildiği kadarıyla hemen hemen neredeyse sadece Zat-ı Şahane’den söz etti. Huzurda bulunduğumuz esnada (kraliçe) bu tutumuyla sultanın, imparatorun sağlığına kavuşması konusunda gösterdiği ilgiye ne denli duyarlı ve minnettar olduğunu bizlere göstermiş oldu.”⁴¹⁴

Burada söz edilen kişi Kraliçe Victoria’dır. Kendisi Birleşik Krallık Kraliçesi Victoria’nın kızıdır. Alman Kralı III. Friedrich’in eşi, II. Wilhelm’in de annesidir. Hafızasında sakladığı kadarıyla ifade edilen de muhtemelen Abdülhamid’in 1867 yılında amcası Abdülaziz ile gittiği Avrupa gezisine ilişkin bir detaydır. Sultan Abdülaziz o zaman Londra’ya da gitmişti. İmparatoriçenin göstermiş olduğu yakınlık kongre görüşmelerine yansımayacaktır. Fakat ileride oğlu II. Wilhelm ile Abdülhamid yakın ilişkiler geliştireceklerdir.

Kongre sırasında İngiliz yetkililer Karatodori’ye kendilerinin yanında olduklarını belirtmişlerdir. Fakat Bismarck ve Karatodori arasında yaşanan diplomatik mücadeleler kongreye damgasını vurmuştur.

3. Aleksandr Karatodori ve Bismarck’ın Diplomatik Mücadelesi

Bismarck, Osmanlı Devleti’nin Ayastefanos Antlaşması’nı imzalamasıyla kongrede itiraz hakkının olmadığını belirtmiştir.⁴¹⁵ Bismarck, ikinci bölümde bahsedildiği gibi Avrupada istikrarı korumak istiyordu. Osmanlı Devleti’nin topraklarını korumak gibi siyasi bir hedefi yoktu. Çünkü, Rusya’nın verdiği büyük mücadele sonrası güçsüzleşen Osmanlı Devleti’nin yenilgisiyle Balkanlardaki haritanın hakimiyetinin değişeceğinin farkındaydı.. Osmanlı Devleti’nin topraklarının el değiştirmesine karşı çıkmak gibi bir düşüncesi yoktu. Amacı tüm tarafların yeni bir

⁴¹⁴ BOA, HR.TO, Dosya No: 555, Gömlek No: 78, 17 Haziran 1878.

⁴¹⁵ Teyfur Erdogdu, “1856 Paris Kongresi ve 1878 Berlin Kongresi Arasında Osmanlı Dış Politikası”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Haz. İsmail Soysal, Ankara, TTK, 1999, s. 170.

istikrara razı edilerek en az zararla bu güç dengesini sürdürmekti. Bu nedenle güç dengesi paradigmasını korumak için Osmanlı Devleti temsilcilerine sert tutum göstermekten kaçınmamıştır.

Bismarck'ın kongrede Aleksandr Karatodori Paşa'ya davranış biçimi genellikle nezaketsizlik içermektedir. Bismarck, Aleksandr Paşa'nın konuşmasından sonra Yunan heyeti içeri girerken “ *Az önce Yunanistan dışarı çıkmıştı, şimdi içeri giren yine Yunanistan...*” demiştir.⁴¹⁶ Edwin Pears⁴¹⁷, Bismarck'ın Aleksandr Karatodori'ye davranış biçiminin saygı sınırlarının dışında olduğunu belirtmiştir. Eserinde Bismarck'ın, kaba ve alaycı bir tavır takındığını belirtir. Burada Bismarck'ın vurgulamak istediği, Karatodori'nin Osmanlı olmadığı şeklindedir. Fakat bu tavır Osmanlı Devlet düzeni ile uyuşmamaktadır. Klasik dönemde uygulanan Millet Sistemi ve Tanzimat sonrası gelen Osmanlıcılık politikası ile gayrimüslimler her dönemde Osmanlı sayılmışlardır. Karatodori'nin o sırada yürüttüğü vazife ise en açık örneğidir. Bismarck'ın Osmanlı Devleti'nin sisteminden habersiz olduğu düşünülemez. Amacı Osmanlı temsilcisini aşağılama fırsatı oluşturmak ve kendisine bildirilen tüm maddeleri kabul ettirmektir.

Bismarck, Karatodori Paşa'ya kongredeki varlığının büyük güçlerin diktelerini kabul etmek olduğunu söylemiştir. Ayrıca Karatodori Paşa'nın Abdülhamid'in çıkarlarını korumak için çok uğraşan sıradışı bir Rum olduğunu ifade eder.⁴¹⁸ Bismarck'ın yine sıradışı Rum diye tanımlaması etkisiz bir ifadedir. Karatodori, aslında Abdülhamid'in değil kendi devletinin çıkarlarını korumak için bu vazifeyi üstlenmiştir. Abdülhamid demek Osmanlı Devleti demektir fakat Karatodori ve ailesi de Osmanlıydı. Yunanistan kurulurken ve sonrasında Osmanlı Devleti'ne hep sadık kalmışlardı. Kongrede gösterdiği çabanın sebebi ait olduğu devletin çıkarıydı.

Aleksandr Karatodori Paşa, Osmanlı Devleti'nin baş murahhasası olarak Abdülhamid'den aldığı toprak kaybetmeme talimatı gereği İvranya'nın Sırbistan'a

⁴¹⁶ Kitsikis, **Türk-Yunan İmparatorluğu**, İstanbul, İletişim, 1996, s. 164.

⁴¹⁷ Edwin Pears, İngiliz avukat, yazar ve tarihçidir. 1873 yılında İstanbul'a gelmiş ve yaklaşık kırk iki yıl İstanbul'da kalmıştır. İstanbul'da İngiliz Elçiliği mahkemesinde çalışmış ve bir süre de İstanbul'daki Avrupa Barosu'nun başkanlığını yürütmüştür. Berlin Kongresi'ne katılmıştır. İstanbul'daki yıllarını yazdığı birkaç eseri vardır. Edwin Pears, **Forty Years in Constantinople, The Recollections of Sir Edwin Pears 1873-1915** London, Herbert Jenkins Limited, 1916.

⁴¹⁸ Maria Georgiadou, **Constantin Carathéodory: Mathematics and Politics in Turbulent Times**, Berlin, Springer, 2000, s. 53. Pears, **Forty Years in Constantinople, The Recollections of Sir Edwin Pears 1873-1915**, s. 82.

ilhakını engellemek istemiştir. Bunun üzerine Bismarck şu sözleri kullanmıştır Karatodori Paşa'ya:

“Sen demin İvranya maddesinde muhalefet gösterip itâ-yı reyden istinkâf ettin. Kongre'yi Bâbîâlî'deki meclis-i vükela mı zannediyorsun. Devletçe müttefikan verilen karara ika-ı müşkilat edemezsin, bunu kabul ve tasdiğe mecbursun”.⁴¹⁹

Bismarck, ayrıca Aleksandr Karatodori Paşa'ya: “Kongre teşkilinden maksat Türkiye'nin menâfi-i mahsûsasını müdafaa olmayıp Avrupa'nın menâfini muhafaza olduğunu ve kongre kendisine Makedonya ve Bulgaristan'ı iade ettiği için Devlet-i Aliyye'nin şikâyet hakkı olmayacağı”⁴²⁰ şeklinde cevap vermiştir. Bismarck, kendi aralarında ortak olarak verdikleri kararlara Osmanlı Devleti'nin uymak zorunda olduğunu belirtmiştir. Kongreyi, önceden verilmiş kararları tebliğ ettikleri bir toplantı gibi sunmuştur. Bu kongrenin toplanma amacını da açıkça ifade etmiştir. Avrupa'nın düzenini korumak yani güç dengesinin bozulma ihtimalini ortadan kaldırmaktır.

Mahmud Celaleddin Paşa, Aleksandr Karatodori Paşa'nın Abdülhamid'e gönderdiği Fransızca bir layihanın Osmanlıcasına eserinde olduğu gibi yer vermiştir.⁴²¹ Karatodori Paşa layihasında öncelikle Bismarck'a özel bir yer ayırır. Karatodori Paşa, bütün layiha boyunca Bismarck'ın tutumundan rahatsızlığını dile getirir. Onu, bu düşünceye iten etkenleri de ele alır. Berlin Kongresi'nin mimarı Bismarck'ın tüm kongreyi tahakküm altına aldığından bahseder. Fransızca ve İngilizce bilmesinin Bismarck'a kattığı avantajdan söz eder.⁴²² Çünkü Bismarck, tüm dilleri aynı anda kullanmış ve belgeleri ya el yazısıyla yazmış ya da dikte ederek yazdırmıştır. Dilleri

⁴¹⁹ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 65-66; Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 679.

⁴²⁰ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 75.

⁴²¹ Mahmud Celâleddin, **Mir'ât-ı Hakikat, Tarihi Hakikatlerin Aynası**, Haz. İsmet Miroğlu, İstanbul, Berekât Yayınevi, 1983, s. 635-678. Aslında Aleksandr Karatodori Paşa'nın temsiliyetini anlamak için bu layihanın tamamının belki burda olması gerekir. Fakat, burada layihanın Karatodori Paşa'nın Osmanlı devlet adamı olma cihetinin anlaşılması bağlamında geniş bir özetine yer verilmektedir.

⁴²² Mahmud Celâleddin, **Mir'ât-ı Hakikat: Tarihi Hakikatlerin Aynası**, Haz. İsmet Miroğlu, İstanbul, Berekât Yayınevi, 1983, s. 636.

bilmesi müzakerelerde üstünlük sağlamıştır. Adeta kongreyi tek başına yöneterek hakimiyeti bırakmamıştır.⁴²³

Bismarck'ın Alman İmparatoru dışında kimseden korkmadığını ve bu duygusunun davranışlarına yansıdığını belirtir. Almanya'nın kendi içinde de Bismarck'ın çok güçlü olduğundan imparatorun etrafında danışacak başka kimsenin olmadığından ve bu durumun Bismarck'ı küstahlaştırdığından bahseder. Karatodori Paşa, Bismarck'ın kongreye hakimiyeti olmasaydı kararların çok farklı olma ihtimalini de göz önüne alarak en azından Osmanlı Devleti için iyi olmadığını belirtir. Bismarck'ın varlığının Osmanlı Devleti'nin aleyhine olduğundan da şüphe etmez. Karatodori Paşa, otuz gün süren Berlin Kongresi'nde Bismarck ve beraberindeki heyetlerle hariciyedekilerden daha fazla vakit geçirdiklerini belirtir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Almanya'daki elçilerinin Berlin Kongresi'ne katılan temsilciler kadar Bismarck'ı tanıma fırsatı bulmadıklarından söz eder. Karatodori Paşa'nın altını çizdiği önemli bir nokta da Bismarck'ın tutum ve davranışlarının Osmanlı Devleti düşmanlığından değil Almanya menfaatlerinden kaynaklandığıdır. Bismarck Avrupadaki uluslararası siyasal yapının bozulmaması için bir çaba sarfetmiştir.⁴²⁴ Bismarck'ın çabası realizmin güç dengesi paradigması ile örtüşmektedir. Karatodori'nin Bismarck'ın Avrupadaki siyasal statükonun değişime uğramaması için verdiği diplomatik mücadele tespiti Alman Birliğinin kurulması ile yakından ilgilidir. Almanya Avrupada değişimler istememektedir. Özellikle de gücün başka bir devlet lehine yeni bir ağırlık kazanmasını istememektedir.

Karatodori Paşa layihanın ikinci kısmında yine Bismarck'ın tutum ve davranışlarından söz eder. Bismarck kongrenin açılış konuşmasında Osmanlı Devleti için bu kongrenin toplanmadığını Avrupadaki düzenin Ayastefanos Antlaşması'nda alınan kararlardan etkilenmemesi için bu görüşmelerin yapıldığını belirtir. Karatodori, Bismarck'ın kendilerine eğer Osmanlı Devleti antlaşmaya yanaşmaz ise sonuçlarının Ayastefanos'tan daha ağır olacağını söyleyerek tehditte bulunduğunu belirtir. Karatodori Paşa, Bismarck'ın kongrede kendilerine hitaben yaptığı konuşmalara geniş bir şekilde layihada yer verir. Bu konuşmalardan bir örnek şöyledir:

⁴²³ Jonathan Steinberg, **Bismarck**, Çev. Hakan Abacı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011, s. 447.

⁴²⁴ Mahmud Celâleddin, **Mir'ât-ı Hakikat: Tarihi Hakikatlerin Aynası**, s. 636.

“Berlin Kongresi’nin Osmanlı Devleti için toplanmadığını size tekrar söylüyorum. Bu durum karşısında Padişah Hazretlerinin adamlarından savaşa tekrar başlamak ve daha doğrusu devam etmek hayırlı olur düşüncesinde olanlar bulunabilir. Bunlar ise gafildir. Osmanlı Devleti’nin savaşta ısrar etmesi, devletler arasında veya devletlerden bazıları arasında harbe sebep olur mu bilmem. Eğer savaşa yol açarsa, Osmanlı Devleti hakkında bunun kadar zararlı bir şey yoktur. Ayastefanos Antlaşması Osmanlı topraklarını parçalamış ise de yine mülk halinde bırakmıştır. Evvelce ifade ettiğim gibi, kongre, bu antlaşmanın ağır hükümlerinde gereken değişikliği yapacaktır. Fakat Avrupa’da bir savaş çıkarsa, neticesi bugün büyük ve müstakil bir hükümdar bulunan padişah için çok zararlı olur... böyle bir muharebenin Osmanlı Devleti’ni uçuruma sürükleyeceği gün gibi meydandadır”.⁴²⁵

Bismarck’ın Avrupada istikrarın sağlanması ve muhafazası için gücün verdiği cesaretle Osmanlı Devleti temsilcilerini kırmaktan kaçınmadığı görülmektedir. Bismarck’ın konuşmasında, Osmanlı Devleti heyetinin Ayastefanos’tan daha ağır koşullarla karşılaşabileceği uyarıları vardır. Fakat, bu kongrenin amacı Osmanlı Devleti’ni korumak ya da Ayastefanos Antlaşması’ndan daha az zarar verdirmek değildir. Başta İngiltere ve Almanya Devletleri olmak üzere Ayastefanos Antlaşması ile Avrupadaki güç dengelerinin değişiminden endişelenmişlerdir. Bu nedenle Rusya’nın güç alanını genişletmesine izin vermek istememişlerdir.

Aleksandr Karatodori Paşa’nın Berlin Kongresi’nde Osmanlı Devleti’ni temsiliyeti bu layihada çok açık okunabilmektedir. Osmanlı Devleti’ne sadakati, diplomatik zekası ve bürokratik alt yapısının getirdiği tecrübeler bu layihadan anlaşılabilir. Bismarck hakkındaki analizleri de objektiftir. Kendisine bu kadar hakaret eden bir devlet adamının yaptıklarını kişiselleştirmeden nedenlerini okumuştur. Bismarck’ın salt Osmanlı düşmanlığı yapmadığını amacının Avrupa düzenini koruma kaygısı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Alman Kralı’nın etrafında Bismarck’tan daha yakın kimse olmadığını belirtmektedir. İleride Alman Kralı değişince Bismarck da istifa etmek zorunda kalacaktır. Kongrede Bismarck ile yaşanan mücadeleler dışında çok hassas uluslararası sorunlar vardır. Bu meseleler Osmanlı Devleti’nin yaşayacağı savaşların da öncül gelişmeleri olacaktır.

⁴²⁵ Mahmud Celâleddin, **Mir’ât-ı Hakikat: Tarihi Hakikatlerin Aynası**, s. 639.

4. Diplomatik Arenada Çekişme Konuları

a. Bosna-Hersek Meselesi

Kongrenin önemli gündemlerinden olan Bosna-Hersek meselesi, sonuçları bakımından da sonraki dönemi etkileyecektir. Avusturya, Slavlar üzerindeki hakimiyeti Rusya'ya kaptırmadan kurmak istiyordu. Rusya, Avusturya'nın işgaline uğramasını istemediği için Ayastefanos Antlaşması'nda bu bölgenin muhtariyet statüsünde kalmasını istemişti.⁴²⁶ Avusturya ise Bosna-Hersek'in işgalini haklı çıkarmaya çalışmış ve istediğini elde etmişti. Avusturya Hariciye Nazırı Kont Andrassy bir sunum yaparak geçmişte çıkan Hersek İsyanı'nı ve Osmanlı Devleti'nin kontrolünün yetersizliğini dile getirmiştir. Aleksandr Karatodori Paşa ise Balkanlarda yaşanan kargaşadan Rusya'yı sorumlu tutmuştur. Bölgedeki karışıklığın Rusya'nın kışkırtmasıyla ortaya çıktığını ve Osmanlı Devleti'nin bu bölgede asayiş sağlamayacağını belirtmiştir. Bosna-Hersek'in de Osmanlı Devleti'nde kalması gerektiğini şu şekilde dile getirmiştir:

“Bosna Hersek'te asayişin sağlanması ve idarenin iyi bir şekle sokulması haklı olarak Osmanlı Devleti'ne aittir. Gerçi ihtilal uzayıp gitti; ama buna Sırbistan ve Karadağ isyanlarının ve Rus Muhârebesi'nin çıkışı sebep oldu”.⁴²⁷

Avusturya, bu savaşa Hersek isyanının sebep olduğunu Osmanlı Devleti'nin artık bu bölgede asayiş sağlayacak otoritesinin kalmadığını ve kendilerinin komşu oldukları için çok zarar gördüklerini savunmuştur. Özerkliğin de çözüm olmayacağını dile getirmiştir. Aleksandr Paşa'nın savunması savaşın sonuçlarının vehameti nedeni ile etkisiz kalmıştır.⁴²⁸ Avusturya temsilcisi, kongre dışında yaptığı ikili mülakatlarla Bosna-Hersek'in işgalini Almanya ve İngiltere'ye kabul ettirmiştir. Bismarck'ın da desteğiyle bu karar kabul edilmiştir.⁴²⁹ İlgili maddeye göre (madde 25), Bosna-

⁴²⁶ Mahmud Celâleddin, **Mir'ât-ı Hakikat: Tarihi Hakikatlerin Aynası**, s. 630.

⁴²⁷ **A.g.e.**, s. 631.

⁴²⁸ Zafer Gölen, **Tanzimat Döneminde Bosna Hersek**, Ankara, TTK, 2010, s. 126.

⁴²⁹ Mahmud Celâleddin, **a.g.e.**, s. 631

Hersek’de Osmanlı hakimiyeti devam edecekti. Bosna-Hersek’in Avusturya tarafından geçici süre ile işgaline izin verilecekti. Avusturya, Karadağ ve Sırbistan arasında adeta tampon bölge gibi duran Yenipazar Sancağı’nı da elde etmek istiyordu. Yenipazar Sancağı’ndaki emelleri ise daha sonra iki devlet arasında görüşülecekti. Avusturya bu sancakta ticari ve askeri yollar yapmak ve asker bulundurmak istiyordu.. Bu sancak da Osmanlı yönetiminde kalacak fakat Avusturya asker bulundurabilecekti.⁴³⁰

Bosna-Hersek meselesinin önemli bir yönü bölgede Müslümanların varlığıydı. Abdülhamid işgal durumundaki bölgede Müslümanların zarar görmesinden endişe ediyordu. Kongre sırasında İstanbul’da bulunan İngiliz Büyükelçisi Henry Layard ile Avusturya Büyükelçisi Ferenc Zichy, Safvet Paşa’yı ikna diplomasisiyle etkiliyorlardı. Safvet Paşa da Abdülhamid’i yönlendiriyordu. Safvet Paşa’nın Bosna-Hersek’in işgaliyle ilgili gerekli talimatı Karatodori Paşa’ya göndermesine rağmen Karatodori direnmiş ve Avusturya tarafını daha sonra tekrar konuyu görüşmek üzere ikna etmiştir. Ayrıca Bosna-Hersek’te padişahın hükümdarlığının devam edeceğine ve işgalin de geçici olacağına dair hüküm eklettirmiştir.⁴³¹ Aleksandr Karatodori’nin bu maddeyi (madde 25) reddine Rus temsilciden destek gelmiştir. Fakat Bismarck, Avrupa’da istikrar ve asayişin sağlanması için bu kararın onaylanması gerektiğini belirterek Avusturya’ya istediğini vermiştir.⁴³² Sonuç olarak, Bosna-Hersek’in idaresi Osmanlı Devleti hakimiyeti devam etmek koşulu ile Avusturya’ya verilmiştir.

Batılı devletler Bosna-Hersek konusunda Avusturya’yı desteklerken farklı çıkarlara sahiptiler. Güç dengesinin kendi yörüngelerinden ayrılmaması için uğraşıyorlardı. Başka bir ifade ile güç dengesinin temel savı olan hiçbir devletin kendi aleyhine güçlenmemesi politikası yürütüyorlardı. Devletler, yükselen Rusya’nın Balkanlarda gücünün artmasını istemiyorlardı. İngiltere, Fransa, İtalya ve İngiltere, Rusya’nın Balkanlarda Slavlar üzerindeki etkisini azaltmak istiyorlardı. Rusya’nın yeni statükoda Sırbistan ve Karadağ üzerindeki nüfuzunu Yenipazar Sancağı’nda Avusturya etkisiyle kırmak istiyorlardı. İngiltere, Avusturya ile Rusya’nın birlikte hareket etmelerini engellemek adına karşı karşıya gelebilecekleri olası pozisyonları tercih

⁴³⁰ Karpat, **Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, s. 130.

⁴³¹ Gül Tokay, “1878 Berlin Kongresi ve Sonuçları Üzerine Yeni Bir Okuma”, s. 83.

⁴³² Mahmud Celâleddin, **a.g.e.**, s. 631

ediyordu. Rusya da Avusturya'nın İngiltere ile yakınlaşmalarını engellemek adına Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgalini destekliyordu.⁴³³

Berlin Kongresi'nden sonra Arnavutluk'un Sırbistan ve Karadağ'a verilecek mahallelerinde isyanlar çıkmıştır. Bu isyanları bastırmak için bölgeye gönderilen Mehmet Ali Paşa, Müslümanlar tarafından öldürülmüştür. Karatodori İstanbul'a bir mektup göndererek bu durumun vehametini dikkat çekmiştir. Karatodori:

“Mehmed Ali Paşa'nın vefatı haberi buraca halka pek tesir etmiştir. Ve Avrupa dahi bunun böyle olacağından şüphem yoktur. Bu defa devlet ve askerimizce bir ria-ı azimi mucip olduktan başka davamıza bir hanel olması ve politikaca bir takım meşaviri mühimmenin zuhurunu icap edecektir. Müşarun ileyhın vefatını Bâbîâli'nin hüsnü niyetine bir delil misüllü dermiyan edeceğimizde bir şüphe yok ise de bedhahanımız bilakis buna vafımızın velili nazarıyla bakmakta tecviz-i kusur etmeyeceklerdir...Prizri'nin güya ittihadı vatanperverinden hasıl olabilecek netayic-i elime hakkında evvelki maruzat ı acizanemin ekserisinde beyan etmiş olduğum itikadın böyle bir sureti tahakkuk etmesinden müteessifim. Şu cinayetın faillerini şediden te'dip kavi değildir. Devlet hiç Arnavutluk'un halinden hem kendi kendini hem de Avrupayı te'min etmelidir...

Kalmasından hasıl olacak tesir-i manevi tahtında bulunacak olur ise şu hâl Devleti Âliye için nihayet vahim netayic-i müntic olacaktır ki her türlü entrikalara halk olarak alet olarak bu netayici bir kat daha ağırlaştırılan iptida Arnavutlar olacaktır. Bu mülahazaya mebni Avusturya ile ittifak maddesini her ne suret olur ise olsun tebrik elzemdir. Herhalde Bâbîâli Yeni Pazar Sancağı ile orada bulunan kuvve-i askeriyyeyi nezareti hakikiyye ve mutlakası tahtında tutması ve indel icap gerektiğinde devlete hizmet etmek gerektiği bahanesiyle devletin veyahut Avuranın kararlarına karşı koymak efkârı bahiyesiyle dahilen emniyetine ve haricen teemmül (uzun düşünmek) olması lazım gelen itibar ve haysiyete mugayir tezahiha, salih (kötü durumlar) müfsid ve ...aleyhimizde cevaben edabir işlediği de ittihaz eylemesi lazımdı.”⁴³⁴

Karatodori bu raporda Avusturya ile bir an önce ittifakın yapılması gerektiğini belirtir. Arnavut halkının şartların daha da ağırlaştırılmasına sebebiyet verdiğini ve bu durumdan Batılı devletlerin de rahatsız olacağını belirtir. Burdaki karışıklığın Osmanlı Devleti'nin de politikalarına zarar vereceğinin altını çizer.

Karatodori, Safvet Paşa'ya yukarıdaki rapordan bir ay sonra yine hem Mehmed Ali Paşa'nın vefatının uyandırdığı derin teessürden hem de Arnavutluk'un

⁴³³ Karpas, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, 130-131.

⁴³⁴ **BOA, HR.TO.**, Dosya No: 557, Gömlek No: 135, 9 Eylül 1878.

bırakılmasının doğuracağı vahim neticelerden bahseden bir rapor göndermiştir. Bu raporda Mehmed Ali Paşa'nın isyancılar tarafından öldürülmesinin Osmanlı Devleti'nin itibarına da zarar verdiğinden bahseder.⁴³⁵ Yukarıda görüldüğü gibi Avusturya, Osmanlı Devleti'nin kontrolü sağlayamadığını ve bölgede isyanların güç boşluğundan kaynaklandığını belirtmişti. Bu sebep ile işgal siyasetinin gerekliliğini savunmuştu. Mehmed Ali Paşa'nın öldürülmesi Karatodori Paşa'nın yürüttüğü diplomasiyi zorlaştırmıştır. Uluslararası ilişkilerde devletin ekonomik ve askeri gücü önemli etmenlerdir. Ekonomisi çökmüş olan Osmanlı Devleti'nin uluslararası sistemde söz sahibi olması giderek zayıflamıştır.

Bosna-Hersek meselesi Karatodori Paşa'nın hariciye nazırlığı döneminde de devam edecektir.

b. Kıbrıs Meselesi

İkinci bölümde Kıbrıs Adası'nın İngiltere açısından önemi anlatıldığından bu başlıkta sadece kongre sürecinde yapılan diplomatik teşebbüslere yer verilmektedir. İngiltere Devleti, kongre toplanmadan önce İstanbul'daki sefiri Henry Layard aracılığıyla Osmanlı Devleti'ni kongrede destekleyeceğini belirtmiştir. Fakat İngiltere, bu politikasının bir şartı olarak geçici süre ile Kıbrıs'a asker çıkarmak istemiştir. Abdülhamid'in huzuruna çıkan Layard (25 Mayıs 1878), Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı korumak istediklerini belirtmiştir. İngiltere'nin daha yakın bir konumda donanma ve mühimmatını tutmasının olası saldırıya karşı Osmanlı Devleti'nin çıkarına olduğunu belirtmiştir. Fakat İngiltere'nin bu işbirliği için Kıbrıs gibi önemli bir isteği vardır. Kıbrıs Adası'nın idaresinin yine Osmanlı Devleti'nde olacağını, yalnızca askeri mühimmat ve donanma üssü olarak kullanmak istediklerini dile getirmiştir. Rusya Batum'u Osmanlı Devleti'ne geri verdiği takdirde de adayı terk edeceklerini bildirmiştir.⁴³⁶ İttifak Antlaşması, Osmanlı Devleti adına Sadrazam Safvet Paşa ile İngiltere Devleti adına İngiliz Sefiri Layard arasında 4 Haziran 1878'de imzalanmıştır. Adanın vergi gelirleri yine Osmanlı Devleti'nin olacak, Müslümanların her türlü işlerine Şer'i Mahkemeler bakacak, Rusya Kars'ı ve Ermenistan'da işgal etmiş olduğu yerleri

⁴³⁵ BOA, Y.PRK.HR, Dosya No: 3, Gömlek No: 41, 9 Ekim 1878.

⁴³⁶ Rifat Uçarol, **1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Adanın İngiltere 'ye Devri)**, İstanbul, İÜEF Yayınları, 1978, s. 45-46.

Osmanlı Devleti'ne geri verdiği anda bu antlaşma hükümsüz sayılacaktı.⁴³⁷ İngiltere, Rusya'nın Anadolu'da herhangi bir yeri işgali durumunda, Osmanlı Devleti ile birlikte hareket edecekti. Buna karşılık Osmanlı Devleti de Hristiyanların idaresi konusunda ıslahatlara devam edecekti.⁴³⁸ Antlaşma imzalanır imzalanmaz İngiltere'nin beklentisi, padişah tarafından bir an önce onaylanmasıydı. Fakat, Abdülhamid antlaşmayı geciktirmeye çalışmıştır. İngilizlerin Ruslar ile de ikili görüşmeler yaptığını bildiğinden İngiltere'ye karşı daha tedbirli olmak istemiştir. Abdülhamid, olağanüstü meclisi toplayarak Yıldız Sarayı'nda antlaşmayı etraflıca kurmaylarıyla görüşür. Sonuç olarak, Berlin Kongresi'nde bulunan Aleksandr Karatodori Paşa ile İngiliz Hariciye Nazırı Lord Salisbury'nin aralarında konuşmalarını beklemeye karar verirler. Abdülhamid, Karatodori Paşa'dan gelecek cevaptan sonra antlaşmayı onaylamaya karar vermek istemektedir.⁴³⁹

Berlin Kongresi bir diplomatik savaş alanıdır. Taraflar kongre dışında da ikili çalışmalar yürüterek elçilerinin konumunu güçlendirmek istemişlerdir. Abdülhamid'in niyeti zaman kazanmaktır. İngiltere'nin elinin güçlenmemesi için Berlin Kongresi bitmeden antlaşmayı imzalamak istememiştir. İngiltere'ye istediğini vermeyerek Rusya'ya karşı İngiltere'nin desteğini devam ettirmeyi amaçlamıştır.⁴⁴⁰ Aleksandr Karatodori'ye Kıbrıs'ın durumu ile ilgili sürecin mektubu 3 Temmuz 1878'de gönderilmiştir.⁴⁴¹ Durumun aciliyeti sebebi ile Salisbury ile hemen görüşen Karatodori 4 Temmuz günü Safvet Paşa'ya hemen mektup göndermiştir. Salisbury ile Karatodori arasında görüşmeler sert bir üslupla gerçekleşmiştir. Salisbury 4 Haziranda imzalanan antlaşmanın derhal padişah tarafından onaylanmasını istemiştir. Berlin Kongresi bitmeden bu antlaşmayı açıklamayacağını ve Kıbrıs'a asker çıkarmayacaklarını garanti etmiştir. Fermanın hemen verilmemesi ihtimaline karşılık da Karatodori'yi tehdit etmiştir. Karatodori, Safvet Paşa'ya gönderdiği mektubunda antlaşmayı imzalamalarını

⁴³⁷ A.g.e., s. 70-71.

⁴³⁸ Türk geldi, a.g.e., s. 338-339.

⁴³⁹ Uçarol, **1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Adanın İngiltere 'ye Devri)**, s. 75.

⁴⁴⁰ Yuluğ Tekin Kurat, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880**, s. 93.

⁴⁴¹ Mahmud Celaledin Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Kıbrıs Adası üzerinden yapılan pazarlıktan Karatodori'nin ancak bu mektupla haberdar olduğunu belirtir. "Bu tarihten önce Karatodori'nin malumatı olsaydı Kongrede İngiltere'nin desteği için Osmanlı temsilcilerinin kozları daha fazla olabilirdi". Bkz. Mahmud Celaledin, **Mirat-ı Hakikat**, s. 217.

ama geciktirebildikleri kadar da geciktirmelerini istemiştir.⁴⁴² Salisbury ise İstanbul'daki elçisine bir mektup göndererek Bâbîâli'yi tehdit etmiştir. Buna göre:

“...Fermanın verilmesine kadar İngiltere Devleti, Osmanlı Devleti lehinde hiçbir teşebbüste bulunmayacaktır. Prens Bismarck Tırhala ve Yanya Bölgeleri'nin Yunanistan'a terkini teklif etmiş olduğu halde, İngiltere'nin karşı koyması üzerine, iş bu teklif bertaraf olmuştur. Lakin Prens Bismarck talebini tekrar eder ve o ana kadar ferman verilmemiş olur ise İngiltere engel olmak için bir hareket göstermeyecektir. Haberciyi Girit'e götürecek vapur hazırdır. Eğer ferman bugün öğleden sonra verilmez ise Lord Salisbury teessüflerini bildirmeye ve bu hususta sorumluluğu Bâb-ı Âli'ye bırakmaya mecbur olacaktır.”⁴⁴³

Bu mektupta ifade edilenlere göre İngiliz dışişleri bakanı Salisbury açıkça ya imzalarsınız ya da desteğimizi göremezsiniz diyerek Osmanlı Devleti'ne tehditte bulunmuştur. Kongre masasında Bismarck'a karşı etkili olduklarını belirtmiştir. Hatta süre ile de sınırlandırarak Osmanlı Devleti'ni mecbur bırakmıştır. Tehditin büyüklüğü ile birkaç defa toplanan kabine 7 Temmuz 1878'de antlaşmayı imzalamıştır. İngiliz Devleti 12 Temmuz'da da Adaya asker çıkarmıştır.⁴⁴⁴ İngiltere Sefiri Henry Layard tarafından verilen senedin suret-i tercümesi şöyledir: “Zat-i Hazret-i Pâdişahînin tasdik-i hümayunları vechile 15 Temmuz 1878 tarihli ittifak-i tedafü-i muahdesiyle huku-i Şahanelerine asla halel getirilemeyeceğini İngiltere Sefir-i kebiri beyan eder”.⁴⁴⁵

Abdülhamid'in antlaşmayı imzalamasındaki bir diğer husus, İngiltere'nin Rusya ile 30 Mayıs'da bir antlaşma imzaladığının ortaya çıkmasıdır. Abdülhamid ikili siyaset yürüten İngiltere'nin Rusya'nın yanında yer almaması için 15 Temmuz'da bu antlaşmayı onaylamıştır. Kıbrıs Ada'sı geçici süre ile İngiliz yönetimine verilmiştir. Antlaşmayı onaylamadan önce ise el yazısı ile “Hukuk-ı Şâhâneme asla halel gelmemek şartı ile muahdenameyi tasdik ederim” notunu yazmıştır. Padişah Henry Layard'dan Kıbrıs'ta egemenlik haklarının korunacağına dair senet almıştır.⁴⁴⁶

⁴⁴² Uçarol, **1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Adanın İngiltere 'ye Devri)**, s. 77-78. Bkz., Yıldız Evrakı, 2591, 145, sayfa 92-93.

⁴⁴³ **A.g.e.**, s. 79.

⁴⁴⁴ **A.g.e.**, s. 70.

⁴⁴⁵ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 339.

⁴⁴⁶ Uçarol, **1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Adanın İngiltere 'ye Devri)**, s. 83-87.

c. Ermeniler Meselesi

Aleksandr Karatodori ve maiyeti dışında Berlin’de bulunan diğer Osmanlılar Ermenilerdir. Zira Ermeniler Osmanlı Devleti vatandaşlarıdır. Büyük bir yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti’ne karşı muhtariyet istekleri için Rusya ve İngiltere’nin öncülüğünde diğer devletlerin de desteğini almak istediklerinden Berlin’de kongreye katılmak istemişlerdir.

Berlin’de Ermenilerin olduğunu öğrenen Karatodori ve Sadullah Paşalar şaşırılmışlardır. Berlin’e Eski Ermeni Patriği Mıgırdıç Hrimyan, Daron Baspiskoposu ve Beşiktaş Baspiskoposu Horen Narbekden gitmiştir. Ermeni heyeti kongreye dahil olmak istemiş fakat kongre üyesi olmadıkları için katılamamışlardır.⁴⁴⁷

Aslında 93 Harbi başladığında Ermeniler de kendi aralarında mutabık değillerdi. Ermeni Patriği Osmanlı Devleti’nin yanında savaşa girmek gerektiğini zaman zaman vurgulamıştır. Hınçak gibi daha şahin Ermeniler bu tutuma yanaşmamışlardır.⁴⁴⁸ Nihayetinde Osmanlı Devleti yenilince ayrılıkçı Ermeniler daha etkin olmaya başlamışlardır.

Berlin Kongresi Murahhası Aleksandr Karatodori Paşa Berlin’de olan Ermenilerin yürüttükleri siyaseti içeren bir raporu İstanbul’a göndermiştir.⁴⁴⁹ Bu rapor Berlin Antlaşması’nın Osmanlı Devleti’ndeki Ermeniler’e dair altmış birinci maddesinin izahını içermektedir. Ayrıca kongreye katılan devletlerin murahhaslarıyla yaptığı temas ve istişareler ile kongrede müzakere olunan mevzuları bildirdiği bir raporunun ilk sayfası yine Ermeni meselesini içermektedir.⁴⁵⁰ Karatodori, bu iki raporda Ermenilere dair gelişmeleri kongre zarfında detaylıca anlatmaktadır.

⁴⁴⁷ Taner Aslan, “Berlin Antlaşması’nın Birinci Murahhası Aleksandr Karatodori (Theodori) Efendi’nin (Paşa) Berlin Antlaşması’nın Ermenilerle İlgili 61. Maddesine Dair Görüşleri” **Ermeni Araştırmaları**, No. 63, 2019, s. 46.

⁴⁴⁸ **A.g.e.**, s. 40.

⁴⁴⁹ **BOA., Y. PRK. HR.**, Dosya No: 3, Gömlek No: 87, 29 Z 1295, (24 Aralık 1878). s. 1-5. Bu rapor bir çalışmanın öznesi olmuştur. Raporun transkript edilmiş hali bir çalışmada verildiğinden burada tekrara ihtiyaç duyulmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Taner Aslan, “Berlin Antlaşması’nın Birinci Murahhası Aleksandr Karatodori (Theodori) Efendi’nin (Paşa) Berlin Antlaşması’nın Ermenilerle İlgili 61. Maddesine Dair Görüşleri” **Ermeni Araştırmaları**, No. 63, 2019, s. 31-58.

⁴⁵⁰ **BOA., Y.PRK.A.**, Dosya No: 1, Gömlek No: 109, 1295 C 27, (28 Haziran 1878). 10 adet belge vardır.

Karatodori 28 Haziran tarihli raporunda Bismarck'ın meclise bir gündem getirdiğini belirtir. Berlin'de olan Ermeni heyeti kongreye katılamadığı için Bismarck'a arzuallerini bir mektupla bildirirler. Mektupta öncelikle Ermenilerin içinde bulundukları koşulların zorluğundan söz ederler. Memalik-i Osmaniyyedeki Ermenilerin memalik-i Avrupadaki Ermenilerle kıyaslandığında daha az adalete maruz kaldıklarını belirtirler. Ermenilerin içinde bulundukları şartları sıraladıktan sonra isteklerini dile getirirler. Erzurum, Van ve Diyarbakır için Ermeni bir valinin beş yıllığına atanmasını, kefil devletlerin izni olmadıkça azl edilmemesini ve valinin idare baş şehrinin Erzurum olmasını, uygulamanın Lübnan'daki vilayet nizamnamesi gibi olmasını isterler.⁴⁵¹

Karatodori raporunda, Sadullah Paşa'nın Ermeni temsilcilerle görüştüğünü ve hesap sorduğunu belirtir. Onlar ise Osmanlı Devleti'ne bağlı olduklarını yalnızca ıslahatlar istediklerini belirtmişlerdir. Karatodori, Sadullah Paşa, Ermenilerin kongredeki mektupta istekleri konusunu dile getirince söyleyecek sözleri olmadığını belirtir.⁴⁵²

Bir Osmanlı Paşası olan Aleksandr Karatodori, Berlin Kongresi'ne katılan Ermeni temsilcilerinin Osmanlı Devleti aleyhine olan tutum ve isteklerinden rahatsız olmuştur. Ermeni temsilcinin Erzurum'da ikamet etmesi gerektiği ve valinin de Ermeniler tarafından seçilmesi gündeme geldiği sırada sinirlenmiştir.⁴⁵³

Karatodori raporda, Bismarck'ın Ermeniler ve doğu meseleleri ile pek alakadar olmadığını daha çok Avrupa düzenini ilgilendiren konulara odaklandığını yazar. Rusya'nın Ayastefanostaki Ermenilere dair maddelerin devamı talebinde olduğunu yazar. İngiliz temsilcisi Lord Salisbury'nin ise başta Osmanlı Devleti aleyhinde tavır alırken sonra Osmanlı Devleti'ne desteğini belirtir.⁴⁵⁴ Rusya'nın tavrı nettir. Fakat İngiltere bir yol ayrımındadır hem Osmanlı Devleti ile bölgede ilişkilerini barışçıl sürdürmek istemektedir hem de Ermeni meselesinde Rusya'nın etki alanını genişletmesine izin vermek istememektedir. Bu nedenle ikili bir politika izlemektedir.

⁴⁵¹ BOA., Y.PRK.A., Dosya No: 1, Gömlek No: 109, 1295 C 27, (28 Haziran 1878). belge 1.

⁴⁵² BOA., Y.PRK.A., Dosya No: 1, Gömlek No: 109, 1295 C 27, belge 1.

⁴⁵³ Mithat Aydın, "İngiliz-Rus Rekabeti ve Osmanlı Devleti'nin Asya Toprakları Sorunu (1877-1878)", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 15, 2008, s. 284.

⁴⁵⁴ BOA., Y. PRK. HR., Dosya No: 3, Gömlek No: 87, 29 Z 1295, (24 Aralık 1878), s. 1-5.

Yukarıda görüldüğü gibi Kıbrıs meselesinde istediğini elde etmek için Osmanlı Devleti'ne karşı Ermeni kozunu kullanmaktan kaçınmamıştır.

Karatodori raporda, İngiltere temsilcilerinin Ermenilerle çok ilgilendiklerini belirtir. Hatta İngiliz temsilci Başbakan Lord Benjamin Disraeli Beaconsfield'in "Ermenileri kongreye bir istida' name vermekten kimse menedemez" sözünü söylediğini ifade eder.⁴⁵⁵ Lord Salisbury'nin ihtiyatlı Osmanlı Devleti tarafgirliği politikası, Lord Benjamin Disraeli Beaconsfield'in Rusya'nın güçlenmesini engellemek için yürüttüğü güç dengesinin yanında etkisiz kaldığı görülmektedir. Sonuç olarak Ermeniler istedikleri maddeyi antlaşmaya dahil ettirmişlerdir. Antlaşmanın Altmış birinci maddesi:

"Berlin Antlaşması'nın altmış birinci maddesi, ahalisi Ermeni olan eyâletlerde o yerin ihtiyaçlarına göre gerekli olan ıslahatı yapma ve Çerkeslerle Doğu Anadolu halkına karşı Ermenilerin huzur ve emniyetini sağlama görevini Osmanlı Devleti'ne yüklemiştir. Bâbıâli'nin alınan tedbirler hakkında yeri geldikçe bilgi vereceği ve devletlerin bu tedbirlerin uygulanmasına nezaret edecekleri şeklindeki husus da bu maddenin gereklerindendir".⁴⁵⁶

Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin olduğu yerlerde ıslahatlar yapma sözü vermesi, meseleyi açık bir şekilde uluslararası boyuta taşımıştır. Osmanlı Devleti'nde "millet-i sadıka" olarak anılan, büyük rutbeli bürokratik görevlere de gelebilen Ermeniler bundan sonra hem Rusya'nın hem de İngiltere'nin Doğu Sorunu siyasetlerinin doğrudan unsuru olmuşlardır.

İngiltere, Berlin Antlaşması'nın altmış birinci maddesine dayanarak Osmanlı Devleti'ne 19 Ağustos 1878 tarihinde bir nota verir. Bu notaya göre:

"...öncelikle Osmanlı Asyası'nda Avrupalılar tarafından teşkil edilerek komuta edilecek bir jandarma kuvveti oluşturulması, ikinci olarak Osmanlı Asyası'ndaki büyük şehirlerin bazılarında hüküm ve nüfuzu küçük mahkemelerde geçerli olacak birer mahkeme kurulması ve bu mahkemelerin her birinde kanunların inceliklerini bilen birer Avrupalı bulundurulması, çıkan her yeni ilâmda bu Avrupalının olurunun alınması, üçüncü olarak da her vilâyete o vilâyetin gelirlerinden sorumlu olacak ve iltizamı toplayarak hükmü on yıl süreyle geçerli olacak nizamın hazırlanıp düzenlenmesine memur olmak üzere birer tahsildar

⁴⁵⁵ Aslan, **a.g.m.**, s. 49.

⁴⁵⁶ Münir Süreyya Bey, **a.g.e.**, s. 28.

tayin olunması, bu tahsildarların da çoğunluğunun Avrupalı olması gibi hususlar teklif edilmiştir. Notanın sonunda da "İngiltere devleti, Bâbîâlî'ye teklif edilen bu ıslahatın bütünüyle ve eksiksiz olarak uygulanması için padişah tarafından tayin edilecek vali ve hâkimlerin görevlerini lâıyıkıyla yaptıkları müddetçe memuriyetlerinde belirlenen süre dahilinde bırakılmalarının gerekli olduğunu ve konunun tahsildarları da kapsamına almasını arzu ettiğini bildirir," şeklindedir.⁴⁵⁷

Verilen notaya karşılık Osmanlı Devleti meclisinde yapılan görüşmelerden sonra İngiltere sefaretine notanın kabul edildiği bildirilir. Osmanlı Devleti, notada belirtilen yabancıların (Avrupalılar) denetiminde, bu ıslahatların uygulanabilirliğinin denetimini kabul etmiştir. Batılı sefirler 11 Haziran 1880'de yine verdikleri bir notada ıslahatların istenildiği gibi yürütülmediğini belirtirler. Osmanlı Devleti bu notaya karşılık yapılması planlanan reformları Batılı sefirlere bildirirler. Fakat sefirler bu reformların Berlin Antlaşması'na uygun olmadığını ifade ederler. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin tekrar nasıl bir cevap verdiğinin kaydı bulunmamaktadır. Muhtemelen olayların akışına bırakıldığı tahmin edilmektedir.⁴⁵⁸

Bu notada, Berlin Kongresi'nde kararlaştırılan ıslahatların uygulanması ve denetimi Ermenilerin istediği gibi kefil ülkelerin sorumluluğuna girmiş oluyor. Böylelikle muhtariyet statüsüne bir adım daha yaklaşılmış oluyor. Bu durum Osmanlı Ermenilerinin ayrılıkçı hareketlerinin motivasyonunu artıracaktır.

5. Aleksandr Karatodori'nin Kongre Raporları

Aleksandr Karatodori Paşa, Berlin Kongresi'ndeki müzakereleri günü gününe sadarete bildiren telgrafnameler göndermiştir.⁴⁵⁹ Bu telgrafnameler arşivde

⁴⁵⁷ A.g.e., s. 28-29.

⁴⁵⁸ A.g.e., s. 29, 31,32.

⁴⁵⁹ BOA., Y.EE., Dosya No: 77, Gömlek No: 1, 1295 B 12, (12 Temmuz 1878). Defter hüviyetinde on yedi sayfadan oluşmaktadır bu belgeler. Bu sayfalardan ilk ikisinin tercümesi şu şekildedir:

"Makam-ı Celil-i Sadareti

Fi 14 Haziran Frengi 1878 Aleksandr Paşa'dan varid olan telgrafname tercümesidir.

Elçimiz marifetiyle Prens Bismarck'a şimdi takdim olundu. Müşarunileyh seyahatimizden bahs eylediğinde teahhurumuz (gecikmemiz) sebebini kendisine ifade ile beraber birinci mecliste bulunamadığımızdan dolayı beyan-ı teessüf eyledim. Fakat müşarunileyh bu meclis adeta ifay-ı merasim ile geçmiş olduğundan birçok şey kayb etmediniz dedikten sonra şimdi efkar-ı mehasinde bir mertebe sıdk ve ihlas (doğruluk, samimiyet) ile söyleyeceğimki bunu başkasında kolaylıkla bulamazsınız.

bulunmaktadır. Karatodori'nin diplomasiye olan katkılarının ele alındığı bu çalışmada telgrafnamelerin (başka yerde yayınlanmamış) transkript edilmesinin gelecekteki çalışmalara katkısı olması amacıyla yer verilmektedir. Karatodori, mektubunda, temsilcilerin tutumundan ve takip ettikleri siyasi menfaatlerinden bahsetmektedir. Ayastefanos Antlaşması'nın sadece Osmanlı Devleti'nin değil Avrupa devletlerinin de çıkarlarına ters olduğunu dile getirmektedir. Osmanlı Devleti'nin savaşın ertesinde hala gücünün olduğunu kongrede söylediğini, Bismarck ile de iyi anlaşmak gerektiğini belirtmektedir. İngiliz temsilci Lord Salisbury'nin de Osmanlı Devleti'nin

Kongre sulh ve asayiş makasadıyla teşekkül eyledi. Ayastefanos Muahedesi, Avrupa menafine dahi dokunmuşturki bu menafî sizinkine muafık düşüyor. Bugünkü günde maksat muahedenin şiddetini hafif eylemektir. Tebaayı şahaneden Bazıları Avrupaca bir karışıklık zuhuru ve Devlet-i Osmaniye için faideli olur itikabında bulundular ise de oyle bir halin vukuunda neticesi onların itikatları gibi çıkmayacağı mütaleasındayım. Bu hususta gafil bulunmak lazım değildi deyu bast-ı makal eyledi. Çakerleri dahi cevap olarak zatı hazreti padişahi ve Devleti Aliyyeleri dahi kongrenin şeklini ve müşkülâtın sulhen tesviyesine bir vasıta olmak hasebiyle daima pek arzu etmiş oldukları halde şimdi bunun bigaraz bir devleti muazzamanın himayesi ve ismi sulh-i muvaffakiyeti temine kafi olan bir zatın riyaseti tahtında mevkii fiile zuhulunu müşahade ile haizi nisabı bahtiyarı olduklarını söyledi. Müşarunileyh yine kelam-ı araz ile tebai şahaneden olup kongre azasından kongrenin ademi muvaffakiyetini arzu edecek zevata muavenetle hayırlı birşey yapacakları itikadında bulunan adamların vücudundan tekrar bahs ederek ol babta evvelki mülâhazatını dermiyan eylediğinden başka eğer kongrenin adem-i muvaffakiyeti üzerine Avrupa Devletleri arasında bir muharebe zuhur edecek olur ise bu muharebe bir veya iki sene devam eyleyerek nihayet menafiimize daha muzır kararlara baş bağlatabileceğini ilave-i makar eylemiştir.

Çakerleri zatı hazreti padişahi ile Devleti Aliyyenin niyatı resmiyyesi hakkında onların efkârı hakikilerinin tercümanları bulunduğundan emin olduğu ve taliden (talih) bu kadar cefa görmüşken yine bütün bütün düşarı ye's ve fütûr olmadığımızı müşahade ile başka fikirlere sahip olmuş adamların bulunması mecbur ise de Devlet-i Aliyye gayet elim bir muharebenin hemen ertesi gün faidesini daha henüz fetan bulan mesaibin (güçlüklerin) tecedüdün aramak fikrinde asla bulunamayacağını ve Osmanlı Murahhasları mutlaka kongrede vesile bularak devletlerinin efkâr-ı hakikiyesine ispat edeceklerini ifade eyledim. Müşarunileyh işbu teminatım hoşnidi-i zahiri ile senet ittihaz eder gibi göründü. Kongrenin sair ileri gelen azası ile görüşemedik. Birinci mecliste geçen şeyin hüküm ve ehemmiyeti layıkıyla anlaşılmadığına ve zihinlerde emniyet-i kamile görünmediğine ve eğer bir şeye derdest olmak istersek evel ve evvel Prens Bismarck'a hoş görünmekle behemahal ihtiyacımız olduğuna mebni musahabetimizde (dostluğumuza) daha ileri gitmekliğe mahal göremedim. Sefirimiz müşarunileyhin şimdiye kadar bu derece açıktan açığa lakırdı söylememiş olduğunu ifade ile beraber kendisine diğer tarafı itidale teşvik etmesi lüzumundan bahs edebilmekliğim için taraf-ı kaderet penahilerinden bizim temayulatı hasenemiz hakkında ber vech-i meşru ita eylediğim te'minatı ilk fırsat zuhurunda tekrara vesile olacak surette bir cevapname irsal buyurulması ziyadesiyle faideli olacağı mütalaasında bulunurki bendeniz dahi tasdik ederim. Asıl lazım olan şey büsbütün müstesna bir mevkide bulunan reis ile doğrudan doğruya konuşup görüşmekti. Bugünkü mecliste bendenizce mualif havayı tesadüfümüzden dolayı birinci mecliste bulunamadığımız için beyan-ı teessüf (üzülme) eyledik.

Lord Salisbury Yunanistan'ın kongreye kabulunu terdiden kıraat eylediği layihada Ruslar tarafından kongrede himaye olunan Slavlar, Memalik-i Osmaniyyedeki Rum kavmine nefes aldırmmak istiyorlar demiştir. Prens Bismarck layihayı mezkurenin tab'ına (basılmasına) vakit kalmak için bu meselenin başka bir gün bahs ve tehlik edilmesini teklif ettiyse de Prens Gorçakov ısrar ederek Rusya yalnız Slavların değil alel umum Hristiyanların hamisidir demiştir. Mösyö Vadington Yunanistan'ın kendisine sureti mahsusada taallüku olan meselelerde istima'na kongre münasip görüldükçe amelini gelip ifade etmekle davet olunmasını teklif eyledi. Prens Bismarck muahedenin altıncı maddesinin birinci fıkrasını kıraat ile bu babta bir kimsenin beyan edecek mülâhazaları bulunup bulunmadığını sual eylediğinde Lord Salisbury istiklal-ı Devlet-i Aliyye'nin pek ziyade aşağılanmaktan men olunması lazımeden olduğunu beyan ettikten sonra...

aşagılanmasına müsaade edilmeden bir müzakere yapılması gerektiğini ifade ettiğini vurgulamaktadır.⁴⁶⁰

Bertrand Bareilles, bu kongre raporları dışında Karatodori'nin gizli raporlar yazarak Abdülhamid'e gönderdiğini belirtir.⁴⁶¹ Fakat Roderic Davison, Bareilles'in yanlış olduğunu belirtir. Bareilles'in bu yanlış tespiti üzerine bir makale kaleme alır. Burada, Bareilles'in kitabının ilk iki bölümünün önemsiz olduğunu yazar. Yüz doksan yedi sayfalık kitabın altmış beş ile yüz doksan beş arasındaki Karatodori'ye ayrılan bölümde Berlin müzakerelerinin anlatıldığını belirtir. Davison, bu eserdeki önemi, kongrenin hemen sonrasında yazılmış olmasında bulur. Henüz müzakereler taze iken yazılmış olmasının üzerinde durur. Davison, raporun dışişleri bakanı Safvet Paşa ile Berlin'deki Osmanlı temsilcileri arasındaki yazışmaları içerdiğini belirtir. Bareilles'in belirttiği gibi Aleksandr Karatodori'nin yazmış olduğu gizli raporlar kısmına katılmaz. Davison, Osmanlı Devleti'nin orjinal diplomatik dökümanlarını içerdiği için eserin kıymetli olduğunu belirtir.⁴⁶²

6. Aleksandr Karatodori'nin Temsilciliği ve Anılar

Berlin Kongresi'ne katılan bir Fransız elçisinin Karatodori Paşa hakkında söyledikleri önemlidir:

“Osmanlı misyonunun başı Karatodori hem ırk hem de din olarak Yunanlıydı... Aslen Yunanlı olan bu diplomat Yunanlılar aleyhine konuşuyordu. Ama kusursuz dürüstlüğüne ve tartışılmaz yeteneğine rağmen pek az yetkiye sahipti”.⁴⁶³

Bu yorum çalışmanın tamamında söz edildiği gibi Osmanlı tebaası olduğu gerçeğini görmezden gelme ile ilişkilidir. Milliyetçilik akımının etkilediği bölgede bir Rum'un kendisini hala Osmanlı olarak görmesine hayret eden bir Batılının fikridir.

⁴⁶⁰ BOA., Y.EE., Dosya No: 77, Gömlek No: 1, 1295 B 12, (12 Temmuz 1878).

⁴⁶¹ Bertrand Bareilles, **Le Rapport Secret sur le Congrès de Berlin Adressé à la Sublime Porte par Karathéodory Pacha**, Editions Bossard, Paris 1919.

⁴⁶² Roderic Davison, “The Secret Report on the Congress of Berlin”, Tarih Dergisi, Sayı XXXII, 1979, s. 639-640.

⁴⁶³ Dimitri Kitsikis, **Türk-Yunan İmparatorluğu**, İstanbul, İletişim, 1996, s. 164.

Çalışmamızı destekleyen kısmı ise Aleksandr Karatodori'nin dürüstlüğüne ve yeteneğine olan katkidir. Bu özellikleri ile Abdülhamid kendisine ölümüne kadar sarayda danışmanı olarak yer verecektir. Kongrede yetkisinin az olması düşüncesinin ise dönemin şartları ve Osmanlı bürokratik sistemi dikkate alındığında geçerlilik payı azalmaktadır. Abdülhamid kongreye rütbesini yükselterek göndermiştir. Verilen kararlarda merkezden onay beklemesi olağandır.

Alan Palmer ise Fransız elçisinin övdüğü Karatodori'yi bu kongreye uygun görmez. Karatodori'nin diplomatik tecrübesini yetersiz görür. Palmer, 1856 yılında Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni temsil eden Âli Paşa ve ekibinin vasıflarının yanında Karatodori ve mahiyetini yetersiz bulur. Karatodori'yi bayındırlık bakanlığı yapmış, özellikleri olmayan biri olarak tanımlar. Palmer, kongre sırasında bir Rus delegenin defterine şu notu yazdığını belirtir: “Türkler kütük gibi oturuyor ve konuşmuyor”. Palmer, böyle bir ifade de şaşılacak bir durum olmadığını eserinde ifade ederken kendi kanaatini de belirtmiş olmaktadır.⁴⁶⁴ Yaptığımız araştırmalar Palmer'in Karatodori Paşa'ya haksızlık ettiğini göstermektedir. Karatodori Paşa, çok iyi eğitim almış, dokuz dil bilen, hukuk doktorası yapmış bir aydındır. Osmanlı bürokrasisinin üst makamlarında birçok vazife almıştır. Diplomatik tecrübesizliği iddiasına gelince, kongrenin yapıldığı 1878 yılına kadar birçok diplomatik vazifesi olmuştur. Ali Paşa'nın ekibinde Girit'e gidişi, Girit'e vali müşavir oluşu, Hariciye Nezareti Müsteşarlığı, Roma Orta Elçiliği, İstanbul Konferansı sekreterliği ve Londra Protokolündeki layihayı yazması gibi hünerleri diplomasi tecrübesinin örnekleridir. Aleksandr Karatodori'nin kongre sırasında eksik olan vasfı ise hariciye nazırlığı ünvanının olmamasıdır.

Aleksandr Karatodori'nin temsiliyetinde Hristiyan oluşu dile getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin avantaj olarak gördüğü husus diğer temsilciler tarafından psikolojik olarak Karatodori'yi olumsuz olarak etkilemede kullanılmıştır. Kongrede Aleksandr Karatodori Paşa din konusu gündeme gelince şöyle demiştir:

“Bu babda yalnız Devlet-i Aliye'nin kavanini umumiyesi ile muahedat ve mukavelatı ahkamına istinad etmiş olduğunu ve memalik-i şahanede bi'l cümle milletlerin serbesti icra eylediğinden müstefid olduklarından asla şüphe olmayup bu babda izahat itasını müstelzim

⁴⁶⁴Alan Palmer, **Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, Çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak, 5. bs., İstanbul, Sabah Kitapları, 1995, s. 247-248.

meydanda daha vasi bir teklif olmadığından sureti mahsusada Şark-ı Rum ilinin zikr edilmesini zaid gibi görmekte haklı olduğunu ifade eyledi.”

Karatodori, bu açıklamasıyla Osmanlı Devleti’nde zaten din serbestliğinin kanunlarla sağlandığını ve ayinler de dahil bir sıkıntı yaşanmadığından bu konunun lüzumsuzluğunu dile getirmiştir. Bu açıklama yeterli bulunarak din konusu kongrede kapatılmıştır.⁴⁶⁵ Karatodori Paşa’nın din konusundaki konuşmasının tesirli olmasında kendisinin Hristiyan olmasının etkili olduğu düşünülebilir.

İbnülemin Mahmud Kemal’e göre Osmanlı murahhası Bismarck olsaydı bile sonuç değişmeyecektir.⁴⁶⁶ Bu görüş iki açıdan değerlendirilebilir. Birincisi, yukarıda da bahsedildiği gibi kim giderse gitsin sonuç değişmeyeceği için Karatodori’nin gönderilmiş olmasıdır. Hatta daha da ileri giderek Abdülhamid’in sadrazamının bu hezimetini yaşamasını istemediği için Karatodori’yi tercih ettiği iddası desteklenebilir. Fakat ikinci bakış açısı olarak Karatodori’nin temsiliyetinde bir kusur olmadığı şeklinde ele alınabilir. Hiçbir kusurunun ya da yetersizliğinin olmadığına dair bir ifade kullanılması sosyal bilimlerde hadsiz bir kullanım olur. Fakat çalışmanın içerikleri göstermektedirki, Karatodori’nin temsiliyetinde bir başarısızlık olmadığı, zor bir dönemde çok çetin bir kongreye kendisine güvenilerek gönderildiğidir. Aslında bu görüş Karatodori’nin verdiği çaba ile de desteklenmektedir. Bismarck ile girdiği mücadele, Kıbrıs meselesinde vakit kazanmak için yürüttüğü siyaset, gönderdiği raporların içerikleri ülkesinin menfaati için uğraşının göstergeleridir.

Heyetin, Berlin Kongresi’ne gönderildiği dönem Osmanlı Devleti’nin 19.yüzyıl içinde iktisadi olarak iflas etmiş olduğu bir döneme denk düşmektedir. Devletin yaşadığı ağır ekonomik sıkıntılar Karatodori ve maiyetindekileri de etkilemişti. Karatodori Paşa ve beraberindeki memurlar, paraları bitmek üzere olduğu için Bâbiâli’ye bir telgraf çekerek para talep etmişlerdir. Osmanlı Bankası’nın Berlin Şubesi’ne yirmi beş bin marklık bir kredi açılmasını istemişlerdir.⁴⁶⁷ Uluslararası sistemde temel faktörlerden olan iktisadi gücün zayıf olması masada avantajsız olmanıza yol açar. Karatodori’nin

⁴⁶⁵ **Berlin Protokolleri Tercümesi**, s. 75.

⁴⁶⁶ Mahmud Celaleddin, **Mirat-ı Hakikat**, s. 842. İbnülemin Mahmud Kemal (1871-1957), Osmanlı Devleti’nin son devir devlet adamları, şairleri, mûsikişinasları ve hattatları üzerine biyografileri ve tarih bilgisiyle tanınmış yazardır. Bkz. Ömer Faruk Akün, “İbnülemin Mahmud Kemal”, **DİA**, C: XXI, İstanbul, 2000, s. 249-262.

⁴⁶⁷ **BOA, HR.TO.**, Dosya No: 555, Gömlek No: 79, 22 Haziran 1878.

diplomatik temsiliyetlerine bakıldığında ise bu duruma rağmen büyük gayret gösterdiği görülmektedir.

Abdülhamid, kongre dönüşü Aleksandr Karatodori'ye Yeniköy'den bir yalı hediye etmiştir.⁴⁶⁸ Devletin aldığı ağır yenilgi sonrası yapılan kongrede Abdülhamid de Karatodori'nin temsiliyetinde muhtemelen bir kusur görmemiştir. Aksi takdirde kendisine adeta zaferden dönmüş gibi hediyede bulunmaz yakınında görevlendirmezdi.

Tahsin Paşa, Berlin Kongresi'nde Karatodori'nin Osmanlı Devleti'ni çok iyi bir şekilde müdafa ettiğini işittiğini ifade eder. Karatodori'nin son derece bilgili, görgülü, tecrübeli, derin bir donanıma sahip bir diplomat olduğunu belirtir. Sarayda onunla yaptıkları sohbetleri, şayan-ı istifade olarak tanımlar. Onunla konuşma fırsatı yakalandığında beyanlarından, hatıralarından ve genel olarak fikirlerinden bir hakikate ulaşabildiği için merakla dinlediğini kaydeder. Abdülhamid'in Karatodori'nin bilgisine ve yeteneklerine çok itimat ettiğini ekler. Karatodori'nin, kendisine Berlin Kongresi'nde yaşadığı bir hikayeyi anlattığını belirtir. Kongrede Rus temsilciler şarkta Hristiyanlara çok zulm edildiğini, kiliselerinde serbestçe ibadet edemediklerini ve hürriyetlerinin kısıtlı olduğunu söylemişler. Karatodori kendisi de bir Ortodoks için sözlerinin tesir edeceğini düşünmüştür. Bismarck'tan söz alarak oradaki temsilcilere şarkta, hariciye vazifelerinde kendisini tanıdıklarını, Hristiyanların dini özgürlüklerinin olduğunu, çan seslerini duyduklarını, paskalya ve yortu gibi özel günlerinin merasim ve ayinlerinin yapılabildiğini vurgulamıştır. Buna rağmen Karatodori, beklediği müspet tavrı göremediğini anlatmıştır.⁴⁶⁹

Karatodori kongre sonrası gönderdiği raporunda Bismarck ile bundan sonra yakın politikalar kurmak gerektiğini belirtmiştir.⁴⁷⁰ Berlin Kongresi sonrası Osmanlı dış politikasının Karatodori'nin yürüttüğü siyaset ile örtüştüğü görülmektedir. Osmanlı Devleti, Almanya ile yakın ilişkiler kuracaktır. Karatodori'nin Bismarck'ın Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü olumsuz siyasetin sebebini okuduğu görülmektedir. Çünkü, Bismarck Osmanlı nefreti değil Avrupa düzeni istiyordu. Avrupa'da güç dengesinin sarsılmaması için daha fazla savaş çıkmamalıydı. Avrupalı Devletler istediklerini

⁴⁶⁸ Orhan Erdener, **Boğaziçi Sahilhaneleri**, C: IV, İstanbul, 1994, s. 624-626. Bu yalı günümüzde hala varlığını korumaktadır.

⁴⁶⁹ Tahsin Paşa, **Abdülhamit, Yıldız Hatıraları**, Ankara, 2008, s. 525.

⁴⁷⁰ **BOA., Y.EE.**, Dosya No: 77, Gömlek No: 1, 1295 B 12, (12 Temmuz 1878), ayrıntılı bilgi üçüncü bölümde yer almaktadır. Bkz. s. 123.

alamazlarsa savaş tehlikesi statükoyu tehdit etmeye devam edecekti. Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin topraklarından pay kapma politikası yoktu. Karatodori tecrübeli bir bürokrat olarak Bismarck'ın kendisine Hristiyan bir Rum oluşu nedeni ile gösterdiği tavırları ise kişiselleştirmemeyen donanımlı bir devlet adamı olarak Osmanlı diplomasinin geleceğinde rol almaya devam edecektir. Osmanlı diplomasine yaptığı bu katkılar nedeni ile hariciye nazırlığına atanacaktır.

D. Hariciye Nazırlığı Dönemi Dış Politik Meseleler

Berlin Kongresi'nden döndükten sonra kısa bir süre (on üç gün) Girit Valiliği yapan Aleksandr Karatodori Paşa 4 Aralık 1878 yılında hariciye nazırı olmuştur. Bu görevde 1879 yılının temmuz ayına kadar kalmıştır.⁴⁷¹

Aleksandr Karatodori'nin hariciye nazırlığı serüveni Tunuslu Hayreddin Paşa'nın sadrazamlığı döneminde gerçekleşmiştir. Abdurrahman Şeref Efendi, iyice yaşlanmış olan Safvet Paşa'nın sadrazamlıktan alınmasını kaçınılmaz olarak görmektedir. Devletin çok büyük sorunları olduğunu ve Safvet Paşa'nın ise artık enerjisinin yeterli olmadığını belirtmektedir. Abdülhamid çevresindeki devlet adamlarını deneyimlemiş olduğundan yeni reformları yeni devlet adamlarıyla hayata geçirmek istemiştir. Abdülhamid'e İstanbul'a yeni gelmiş Hayreddin Paşa tavsiye edilmiştir. Kendisi Tunus'ta yetişmiş, iyi eğitim görmüş, Avrupayı da tanıyan bir Çerkez'dir.⁴⁷² Hayreddin Paşa, Akvemü'l-Mesalik fi Ma'rifeti Ahvali'l Memalik adlı bir eser yazmıştır (1868). Bu eserde Osmanlı Devleti'nin ve İslam Âlemi'nin Avrupa'dan geri kalış sebeplerini araştırmıştır. Hayreddin Paşa'nın üzerinde durduğu önemli kavramlar adalet ve eşitliktir. Kendisi Tanzimat reformlarına da sebep olan Avrupa'daki yeniliklerin ve ilerlemenin kaynağını adalet ve özgürlüğe verdikleri önemde arar. Bu iki temel değerin İslam'ın özünde olduğunu belirtir. Bazı çevrelerin sırf Batı kaynaklı olduğu için reformlara karşı çıkmalarını eleştirir. Bu kimselerin Batı tarzı süslü mobilyalar söz konusu olduğunda ise bunları kullanmaktan kaçınmadıklarını belirtir.

⁴⁷¹ Saro Dadyan, "Sultan Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid Dönemlerinin Osmanlı Hariciyesinde Üst Düzey Gayrimüslim Bürokrat ve Diplomatlar", **TBMM Milli Saraylar**, Sayı 10, 2012, s. 68.

⁴⁷² Abdurrahman Şeref, **Tarih Musahabeleri**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2012, s. 261-262.

Toplumsal ve kamusal alanda yanlışlıkları dile getirmekten kaçınmayan Hayreddin Paşa, özellikle bürokraside liyakatin önemini vurgular.⁴⁷³

Abdülhamid, yüksek donanıma sahip olan Hayreddin Paşa'yı, 4 Aralık 1878 yılında sazdrazam tayin etmiştir. Kendisi 29 Temmuz 1879 yılına kadar sekiz ay görevde kalmıştır.⁴⁷⁴ Tunuslu Hayreddin Paşa'nın göreve atanmasıyla Aleksandr Karatodori'nin hariciye nazırlığı birlikte başlar. Fakat bu vazifelendirme sırasında Karatodori Paşa Girit'te olduğundan yerine Sava Paşa vekalet eder. Abdülhamid, ıslahatların hızlı bir şekilde işlerlik kazanması için yeni ekibini acilen görevlendirmiştir.⁴⁷⁵

Aleksandr Karatodori'nin hariciye nazırlığı dönemi dış politik meseleleri Berlin Kongresi'nin sonuçlarıyla yakından ilgilidir. Balkanlarda hakimiyetin değişmesiyle toplumsal düzende baş gösteren sosyo ekonomik kargaşa ortamı diplomatik gündemin başlıca maddelerini oluşturmaktadır. Rusya, kongre bitmesine rağmen Trakya'yı hala terketmemiştir. Rusların ve nüfuzundaki Bulgarların Müslümanlara yönelik şiddet hareketleri Osmanlı Devleti'ni rahatsız ediyordu. Kaybedilmiş olan sadece bir toprak parçası değildi. Bu mesele tüm Müslümanların koruyucusu da olan hilafet makamının vasfıyla da yakından ilgiliydi. Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından işgali, Yunanistan ile sınır meselesi anlaşmazlıkları, Yeni Pazar Sancağı'nda asker bulundurma gibi konular Tunuslu Hayreddin Paşa hükümetinin dış politika konularının başında gelmekteydi.

Aleksandr Karatodori Paşa'nın hariciye nazırlığı döneminde Kıbrıs Meselesi elbette devam etmekteydi. Kongre sırasında İngiltere ile yapılan ikili antlaşmaya bir ek

⁴⁷³ Mehmet Akif Kireççi, Osmanlı Modernleşmesi ve Tunuslu Hayreddin Paşa, **Osmanlı** C: VII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999 s. 381-384.

⁴⁷⁴ Atilla Çetin, "Tunuslu Hayreddin Paşa", **İA**, C: XVII, 1998, s. 58.

⁴⁷⁵ Mahmud Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, C: II, İstanbul, Maarif Matbaası, 1944, s. 900. "...Girit Valisi Aleksandr Paşa'ya ve Dahiliye Nezareti Bağdad Valisi Kadri Paşa'ya ve Ticaret ve Ziraat Nezareti Suriye Valisi sabık Cevdet Paşa'ya ve Nafia Nezareti Hariciye Nezareti Müsteşarlığı'ndan munfasıl Sava Paşa'ya ihale olunduğu gibi top hanemiz müşirliğinden infisal eden Rauf Paşa'nın yerine diğer münasibinin tayini mukarrer olarak Aleksandr ve Kadri Paşaların vürüdlarına kadar İrtem Paşa'nın dahiliye ve Sava Paşa'nın Hariciye Nezaretlerine vekalet eylemeleri tensib kılınmağla Bâbîâlimizce dahi iktizalarının icrası ve muharebe-i sabıkanın iras eylediği müşkilatin izalesine memleketimizin fevaidi asayışden ve hâl ve zamanın icab ettirdiği tanzimatdan temamilâ ve bilâ te'hir müstefid olması akdemi âmalimiz olub bir müddetden beru Bâbîâlimizce mevkii bahs ve tezekkürde olan ıslahatı layihalarının tesrii filiyatı hakkındaki evamirimizin kariben diğer hattı hümayunumuzla isali mukarrer olmağla ol babda dahi vükelamızla biittihad tedabiri lazime ve acilenin ittihazı matlubumuzdur...9 Zilhicce 1295.(12 Aralık 1878) Bkz. **A.g.e.**, s. 900.

madde eklendi. Bundan sonra adada tapu, miras ve veraset konularında da İngiltere hakimiyeti kabul edildi. Bunun için tek şart olarak Osmanlı Devleti'ne beş bin İngiliz lirası ödenmesi kararlaştırıldı.

1. Bosna-Hersek Meselesi ve Karatodori'nin Bir Layihası

Osmanlı Devleti'nin bıraktığı güç boşluğunu doldurmak isteyen Avusturya, Bosna-Hersek'in işgali için kongre biter bitmez harekete geçmiştir. Berlin Kongresi'nde Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından işgali kabul edilmişti. Fakat kongrede, Osmanlı Devleti ile ikili görüşmelerle daha sonra sürecin netleştirilmesi kararlaştırılmıştı. Fakat Avusturya bu görüşmeler gerçekleşmeden işgale başlayınca Karatodori daha hariciye nazırı olmadan kendisini Balkanlarda yaşanan tarihi önemi çok büyük bir diplomatik, siyasi ve askeri olayların güç çatışmasında buldu.

Safvet Paşa, kongreden sonra işgalin detaylarını görüşmek üzere Karatodori'yi Berlin'den Viyana'ya gönderir. Karatodori'nin kendi kaleminden çıkmış layihayı incelemek, Bosna-Hersek'in Berlin Antlaşması gereği Avusturya tarafından işgali sırasında gösterdiği diplomatik mücadeleleri ortaya koyabilmek ve konuyu anlamak açısından önemlidir.⁴⁷⁶ Bu layihada Karatodori, Avusturya tarafına, Bosna'ya henüz

⁴⁷⁶ "Aleksandr Paşa'dan,

Temmuzun 28 inde ve gece 8 saat 30 dakikada keşide buyrulan telgarfname-i aliyeleri yed-i acizaneme ancak bu sabah vasil oldu. Kont Andrassy sayfada bulunduğundan münderecatını kendisine ancak öğleyin tebliğ edebildim. Banyaluka askeri kumandanının protestosuna müteallik söylediğim sözlere cevap olarak Kont Prinççinin bu babta bazı izahata havi dünki tarihle göndermiş olduğu telgrafnameyi kıraat eylediğinden telgrafnameyi vekalet penahilerini ibaratı haricine çıkmayarak bu izahatı ne tasdik vene de yer eyledi. Askerin tehir-i ithali ve ittifak edilmeksizizin girilecek olursa bunun netahici vehamisi hakkında Andrasy dedi ki asker zaten bu sene Bosna'ya ayrı ayrı üç noktadan hususen girdi ve harekette devam olunmak lazım geleceğinden tevakkuf emrini hâtıra getirmenin sırası geçti. Lakin hukuk meselesi olan ve tayin olunduğu vecih üzere durduğundan bir ittifak akdi için derhal mütelamata girişerek işe menafimize daha muvafık bir renk vermek tamamıyla elinizdedir. Kont prinççinin vükela meclisi akd olunarak verilecek talimatı katiyenin kararlaştırılacağı beyanını havi gönderdiği telgrafname üzerine bu sabah diğer bir telgraf alıp onda tebliğ icrasına memur olduğu nu tebligatı haber verildiğini görünce tektacip eyledim. vaka bir ittifak usulu lazımdı. Fakat usulunden ictinap eden sizsiniz. Verdiğim seneti resimde ittifak hemen kongrenin hitamını müteakip akd olunacağı yazlıken şimdi siz esasının krarlaştırılmasını istemeyerek akd ı ittifak usulunu muahedenin tasdikinden sonraya bırakıyorsunuz. İlannamede de Avusturya askeri...hükümdarı memleketin muvafakatıyla giriyor. Ve bilmekliğime muvafıkı hakikatinden zan ediyordum. Babiâli doğru bulmuyor ise tekzip etsin. Sureti mütelamı bütün Avrupa kabul ediyor. devletlerce Babiâli'yi tasdik ettirmek istiyor ise de bundan kolay birsey yoktur. Hatta Almanya cümleye takaddüm ile Babiâli'yi Berlin Muahedesi ahkamına mugayir vuku bulacak mukavemetin netahiyicinden mesul tuttugunu beyan için İstanbulca bir tesebbüsatta bulundu. Devletler bu babta müttehadül efkar olup güya Rusya, Avusturyalıların usulune cidden muhalafet eder deyu bosna gazetelerin beyan ettiği mütealayı kabul edenler Macar askerinin Bosna'ya girmesini men için şakirdan bazı sacma icazatnamelerini ciddiye alanlar kadar hatayı azimde bulunuyorlar. Bendeniz cevap olarak ne ilannamesinden ve ne iş bu gazete bentlerinden ve ne de Almanya'nın teşebbüsatından haberim

girmemeleri gerektiğini bir süre bu işgali ertelemelerinin önemini anlatır. Fakat Avusturya Hariciye Nazırı Kont Andrassy, İngiltere ve Almanya'nın destek olduklarını, Rusya'nın da ses çıkarmayarak onayladığını ve işgalin ertelenmeyeceğini belirtir. Karatodori ise bu desteklerden haberdar olmadığını madem ittifaksız işgale başlayacaklarsa kendilerinden yardım beklemenin gereksiz olduğunu ilettiği hususuna raporda yer verir. Kont Andrassy, Babıâli'den bir haber beklemeye gerek olmadığını ve hemen Karatodori ile antlaşma yapmak istediğini belirtir. Antlaşma olmayacak ise de işgalin durdurulamayacağını belirtir.⁴⁷⁷ İki devlet kongrede yaptıkları antlaşmada Osmanlı Devleti'nin bu işgal sırasında desteğinin olması konusunda anlaşmışlardı. Osmanlı Devleti bölge halkını bu işgale hazırlayacak ve gerekirse Osmanlı askerleri de yardım edecekti. Fakat Avusturya'nın vakit kaybetmeden harekete geçmesi Osmanlı Devleti'nin bu konudaki çekimser davranma isteğine katkı sundu. Babıâli Avusturya ile görüşmeleri yapması için Aleksandr Karatodori'ye Berlin'den Viyana'ya gitme talimatı verdi.

Safvet Paşa'nın politikası ise işgali geciktirmek, Bosna-Hersek halkına karşı Osmanlı Devleti onaylamamış gibi gözükmek ve halkın göç etmesini engellemekti. Çünkü emlak ve arazi sahibi olan Müslümanların bölgede kalmaya devam etmesi Avusturya'nın hükümdarlığını olumsuz etkileyecekti. Halka geçici bir işgal olduğu ve topraklarını terk etmemeleri gerektiği mesajları verilmek isteniyordu. Safvet Paşa, Karatodori Paşa'dan bir komisyon kurulmasını ister. Fakat Karatodori Paşa, Safvet Paşa'ya bu komisyonun hiçbir faydası olmayacağına dair bir mektup gönderir.

Karatodori, 4 Aralık'ta hariciye nazırı olduktan sonra da bu mesele ile uğraşmaya devam etti. Avusturya, Hariciye Nazırı Kont Andrassy'nin yapmış olduğu bir açıklama ile Osmanlı Devleti'nin desteğiyle Rumeli'de isyan eden eyaletlerde asayişin sağlanması, bağımsız büyük Bulgaristan'ın teşkili, Hristiyanların otonomisi ve

olmadığını ve maksadım ordunun hareketi tehir olunmasını ricadan ibaret olup mademki asker kendisi zaten Bosna'ya girdiğini beyan ediyor artık bendenize ittifaksız asker ithalinden hasıl olacak netahiyicin mesuliyeti Avusturya'ya haiz olacağına dair evvelce verdiğimiz beyannameyi ihtarda ve bunun hukuku ve hükümeti meşrumuza hakil vereceğini beyandan musabahatı vakamızı tarafı ali-i vekalet penahilerine arz ve işardan başka birşey kalmadığını söyledim". **BOA. HR.TO**, Dosya No: 557, Gömlek No: 112, Tarih 29 Temmuz 1878.

⁴⁷⁷ **BOA, HR.TO**, Dosya No: 557, Gömlek No: 111, 28 Temmuz 1878. "Avusturya askerinin hareketinin tehiri mümkün olamayacağı ve Avusturya askerini memurin-i mahalliyyenin kabulüyle sonradan verilecek karara intizar etmeleri lüzumunu Kont Andrassy'nin ifade eylediği ve daha bazı mükelamatın Andrassy ile Aleksandr Paşa beyinde ceryan ettiği..."

islahatların icrasını takip gibi konulara dair beyanlarla da Osmanlı Devleti'ne baskı uygulamaya devam etmiştir.⁴⁷⁸

Doğu Rumeli'nin işgaline ilişkin Karatodori'nin Londra Maslahatgüzarına gönderdiği bir telgrafta, kendisinin hem diplomasi anlayışı hem de Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını korumak konusundaki rasyonel gayretleri açıkça görülmektedir:

“Sayın Maslahatgüzar,

Birkaç günden beri Doğu Rumeli'nin muhtemel “karma istilası”ndan söz edilmekte. Bu fikir her ne kadar henüz kesinlik kazanmamış olsa da her ihtimale karşı hiçbir şekilde bu fikriyatın Avrupa kabinelerinin idrakinde kabul görmesine fırsat vermemek, bugünden itibaren (antlaşmaya aykırı) bir tutum sergilemelerinin ve vahim sonuçlar doğuracak tutumlarının önüne geçmek için her hâl ve durumda olabilecekleri ifşa etmek, ortaya çıkarmak yerinde bir davranış olacaktır. Şu andan itibaren bu hususun tartışmaya açılmasını durup izlemek münasebetsizlik olur.

Her şeyden önce Rus işgalini takip eden “karma bir istila” Berlin Antlaşması'nın ruhu ve lafzını alenen ihlâl eden bir durum ortaya çıkaracağını belirtmek zorundayım. Doğrusunu söylemek gerekirse muahedeye göre Osmanlı askeri de aynı şekilde Doğu Rumeli'nin dahilinde yer alamaz, çünkü buranın idare şekli sadece mahalli milis gücü ve jandarma tarafından yerine getirilmektedir. Osmanlı askeri yalnız sınırları özellikle Balkan geçitlerini korumakla yükümlüdür. Nedenini açıklamak gerekirse çünkü buraların Osmanlı otoritelerinin eline terk edilmesi Avrupalıların yüksek düzeyde çıkarlarına hizmet etme olarak değerlendirilmektedir. Netice itibarıyla karma bir istila kongrenin çok önemli bir işlevi (eseri-çalışması) olan bu düzenlemenin iptali anlamına gelecektir. Hem zaten mesele sadece Bulgaristan'la alakalıdır. Beşinci protokole baş vurulduğunda Rus heyetinin karma istilanın gerçekleşmesini Bulgaristan açısından kabul edilemez olarak belirttikleri ve bizzat kendileri Doğu Rumeli'yi ilgilendiren noktaya dikkat çekerek oranın emniyetinin yerel milis kuvvetleri ve ihtiyaç durulduğu zaman Osmanlı askerlerince yerine getirileceği hatırlatmasında bulundukları görülecektir.

Bu mülahazalara dayanarak, gerektiğinde Osmanlı askerine müdahale etme imkanı tanınabileceğini, bununla emniyet ve asayişin کافی derecede garanti edilebileceğini söyleyerek Rus işgal süresinin altı ayla sınırlandırılmasını (müzakerelerde) teklif etmişlerdi. Buna istinaden (Doğu Rumeli) genel valisi ihtiyaç duyduğunda onu (Osmanlı askerini) oraya davet etme hakkına sahip olmuş oldu.

Bundan dolayı insan kendisine sormadan edemiyor; o zamandan beri (antlaşmanın imzalanmasından beri) hangi fırsat doğdu da bu kadar açık ve net olarak karar bağlanmış olan Berlin Antlaşması'nın bu noktasının tartışmaya açılması ve ön yargılı düşüncelerin gündeme getirilmesi tahrik ediliyor. Doğu Rumeli'den Rus askerlerinin şimdiden çekilmesi durumunda politik ve moral açıdan problemli bir durumun ortaya çıkacağı ve mecburen olağanüstü önlemler almaya baş vurulacağı ayan beyan ortada ve bu durum Doğu Şark-i Rumeli ahalisinin hiçbir zaman aklından bile geçirmediği, arzu etmediği bir şey.

⁴⁷⁸ BOA, HR.SYS., Dosya No: 214, Gömlek No: 24, 26 Aralık 1878.

Oysaki Türkiye'nin merkezinde olacak karma bir istilanın ecnebi büyük devletler, Osmanlı Devleti ve Eyaletin Otonomi idaresi için sakıncaları aşikâr. Hem zaten böyle bir işgalin pratikte mantıklı hiçbir açıklaması ve anlamı da yoktur. Özellikle Osmanlı ordusunun oluşabilecek her durumda müdahale için oraya çağrılabilceği garantisi varken.

Berlin Antlaşması'nın uygulanması için bütün imkânlarını kullanmaktan geri kalmayan Osmanlı hükümetinin, tüm bu gayretlerinden sonra, antlaşmanın Şarki Rumeli ile ilgili maddelerine Avrupa devletlerinin sıkı sıkıya bağlı kalacaklarına şimdiye kadar inandığı gibi şimdide inanmakta ve o beklenti içerisinde çalışmalarını sürdürmektedir.

Dışişleri bakanıyla görüşmelerinizde gerekli görüldüğünde ayrıntılı olarak böyle bir gelişmenin durumu karmaşık hale sokacağını ve (ilgili maddeyle) oynanmaması gerektiğini kendilerine anlatmanızı sizden rica ederek bu mülahazaları şahsi bilgilerinize göndermeyi lüzumlu gördüm...

Osmanlı hükümetinin bu andan itibaren, zihnimizi meşgul eden Muahede'nin tartışmaya açılmasına sebebiyet verecek muhtemel gelişmeleri hiçbir zaman istemediğini dikkate alarak temaslarınızda özellikle belirtmenizi sizden rica ediyorum. Bizim sizden tek istediğimiz Babıâli'nin ön gördüğü şekilde gelişmelerden bizleri haberdar etmek. Şimdiye kadar "Karma istila düşüncesi" konusunda İngiliz Majesteleri'nin görüşlerinin ne olduğu konusunda bir fikrimiz yok. Fakat gerek matbuatta gerekse resmi veya gayri resmi görüşmelerinizde oluşabilecek beklenmedik gelişmelere karşı koymayı göz önünde bulundurmanız gerekir. Her halükârda şartlara göre imkanların yerinde kullanılması konusunda sizin sezginize ve taktiğinize güveniyorum".⁴⁷⁹

Karatodori bu metinde önleyici diplomasiden söz etmektedir. Maslahatgüzardan işgal ihtimalinde olası sonuçların vehametini dile getirmesini özellikle istemektedir. Hukuk bilgisi derin olan Karatodori yapılacak istilanın Berlin Antlaşması'na aykırı olacağını belirterek yol göstermektedir. Karatodori'nin elçisine diplomatik taktikler verdiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin de bu istilaya karşı gerekirse kayıtsız kalmayacağı şeklinde bir meydan okumaktan da geri kalmamaktadır.

Sonuç olarak "Bosna-Hersek eyaletlerinin işgali şartıyla Yeni Pazar Sancağı'nda asker ikâmesi için Avusturyalılarla mukaveleye girişilmesi hakkında vükelaca tanzim kılınan mazbatanın takdimi" 12 Aralık 1879 yılında hazırlanmıştır.⁴⁸⁰ Antlaşma ise 21

⁴⁷⁹ BOA, HR. SFR (3), Dosya No: 264, Gömlek No: 60, 8 Ocak 1879. Karatodori'nin el yazısı ile Fransızca olarak yazdığı bu belge, kendisinin diploması anlayışı, hukuki bilgisi, sadakati, üslubu ve kararlı duruşunu açıkça ortaya koyduğu için burada yer verilmiştir.

⁴⁸⁰ BOA, Y.A. RES, Dosya No: 2 Gömlek No: 18, 12 Aralık 1879 .

Nisan 1879’da imzalanmıştır.⁴⁸¹ Buna göre Bosna-Hersek’in yönetimi tamamen Avusturya’ya bırakıldı.⁴⁸² Antlaşmaya göre, halife adına hutbelerin okutulmasına devam edilecek, memur değişiklikleri Bosna-Hersek’liler arasından yapılacak, Müslümanlara dini bir kısıtlama olmayacaktı. Osmanlı Devleti’nin para birimi geçerli olmaya devam edecek ve bu para Bosna-Hersek için kullanılacaktı. Avusturya, Yeni Pazar’a asker sevkini Osmanlı Devleti’ne haber vermeden yapmayacaktı.⁴⁸³ Antlaşmanın imzalanmasından sonra Avusturya İmparatoru Franz Joseph sadrazam Tunuslu Hayreddin Paşa’ya ve Karatodori Paşa’ya nişanlar göndermiştir.⁴⁸⁴

2. İngiliz Donanması Amiral ve Zabitanına Nişan-ı Âli Verilmesinin Nizama Aykırı Olduğundan Kabul Edilemeyeceği

Aleksandr Karatodori’nin almış olduğu kararlarda ve göndermiş olduğu raporlarda hem devlet adamı vasfını hem de diplomatik kimliğini analiz imkânı sunan layihalarına burada yer vermenin faydalı olacağı düşünülmektedir.

“Marmara Denizi’nden çıkmış olan İngiltere Devleti Donanması’nın emir ile bazı zabitan devleti müşârün-ileyhaca meriülicra olan usule bir istisna olmak üzere nişan-ı şeref olan irade-i seniyyei hazreti padişahi mantuk-ı mûnifince devletü müşârün ileyhaya ve batelgaraf ile vuku bulan müracat ve iltiması üzerine bugün Lord Salisbury canibinden alındığı İngiltere sefaretinden işar olunan cevabımız da gerek amiral ve gerek zabitanın hoşnudi-i hazreti mülûkâneye harekatta bulunduklarının delili alenesi olmak üzere bu surette taltiflerinin arzu buyrulmuş olması haşmetli kraliçe hazretleri tarafından kemaliyle takdir olmakla beraber İngiltere memurlarının nişan kabulü öteden beri devleti müşârün ileyhaca cari olan nizama mugayir olduğundan bahisle arz-ı mazeret ve teessüf ile ve zatı şanın şehin lûtfen izhar buyurdıkları lütufkariye sureti mahsusadan teşekkür olunmuş olmağla emr-ü fermân hazreti mendebul emrindir.”⁴⁸⁵

Bu belgede, diplomasiyi iyi bilen Aleksandr Karatodori’nin aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin kurallarını da hassasiyetle uyguladığı görülmektedir.

⁴⁸¹ BOA, HR.TO, Dosya No: 497, Gömlek No: 72, 24 Nisan 1879. “Nisan’ın yirmi birinci günü Hariciye Nazırı Aleksandr Paşa ile Avusturya sefiri arasında imzalanan gizli fıkranın tayy ve imhasını Babiâli gerekli gördüğünden imzaların istirdadi için mezkur fıkranın Viyana’ya gönderilen aslının hemen iade edilmesi”.

⁴⁸² Kemal H. Karpat, **Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, Çev. Recep Boztemur, 3. bs. İstanbul, Timaş, 2015, s. 160.

⁴⁸³ BOA, İ.DUİT, Dosya No: 138, Gömlek No: 70, 30 N 1295, (27 Eylül 1878).

⁴⁸⁴ Kurat, **Henry Layard’ın İstanbul Elçiliği 1877-1880**, s. 142.

⁴⁸⁵ BOA, YPRK. HR, Dosya No: 4, Gömlek No: 25, 24 Ra 1296 (17 Mart 1879). Bu raporda adı geçen Tribune gazetesine ait küpür arşivde bulunmaktadır. Belgenin bir kısmı zarar görmüştür. Bkz. BOA, HR. SYS, Dosya No: 57, Gömlek No: 21, 3 Ocak 1879.

3. Amerikan Gazetelerinde Şark Meselesi

Aleksandr Karatodori döneminin başlıca uluslararası ilişkiler konusu “Şark Meselesi” dir. Donanımlı bir diplomat olan Aleksandr Karatodori’nin de bu soruna dahil olabilecek her türlü gelişmeyi yakından takip ettiği görülmektedir. Arşivde bulunan kendisine gönderilen Fransızca bir raporda Osmanlı elçisi ayrıntılı bilgi vermektedir. Kendisine gönderilen rapor şöyledir:

“Sayın Nazır,

Amerika Birleşik Devletleri’ne geldiğimden beri, gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak “ŞARK MESELESİ”yle ilgili Amerikan matbuatında yayınlanan makale ve haberlerin Babıâli’ye iletilmesinde ihmalkâr davranmadım. Bu arada bakanlık talimatnamesinin âmir hükümlerini ön planda tuttuğumu ve bu hususta Washington’daki bir çok meslektaşımı örnek aldığımı belirtmek isterim.

Bu düşünceler muvacehesinde, İngiltere’nin dahili ve harici politikasıyla ilgili (Amerikan matbuatında çıkan yazı) küpürlerini kapsamlı olarak Ekselansları’na gönderiyorum.

Hiçbir şey Amerikan kamuoyunun çalkantılı (gel-gitli) tutumunu gazetelerin takdir ve değerlendirmeleri kadar daha iyi ortaya koyamaz. Bu arada şundan eminim ki; şayet Afganlılara karşı kullanılan İngiliz silahları kesin zaferle sonuçlanırsa ki o eğilime girmiş durumda ve eğer Rusya’yı Berlin Antlaşması’nın maddelerine harfiyyen bağlı kalmaya mecbur bırakmayı (İngilizler) başarabilirlerse İngiltere’nin prestiji Amerikalıların gözünde tavan yapacak.

Büyük Britanya’nın bu kıta üzerinde göz ardı edilemeyecek derecede maddi ve manevi menfaatleri söz konusu. Bu nedenle sırası gelmişken buradaki gelişmelere Babıâli’nin dikkatini çekmek çok önemli. Zira bunlar bazen Avrupa meseleleri konusunda St James Kabinesi’nin tutumuna yön vermektedir...”⁴⁸⁶

Raporda, Amerika, İngiltere ve Rusya arasındaki dış politik iletişimden söz edilmektedir. Elçi kendisine verilen talimatlar gereği düzenli olarak Amerikan siyasetini basından takip ettiğini belirtmektedir. Basında yer alan haber ve yorumların kamuoyunun görüşlerini yansıttığını ifade etmektedir. Aldığı talimatlar ise Hariciye Nazırı Aleksandr Karatodori tarafından verilmiştir. Şark Meselesi’nin mimarları İngiltere ve Rusya’dır. Fakat yükselen Amerika ve İngiltere’nin Rusya karşısında güç birliği Osmanlı Devleti için son derece önemlidir. Abdülhamid İngiltere’nin Kıbrıs’a asker çıkarmasına Rusya’ya karşı destek bulmak için izin vermişti. Yukarıda görüldüğü

⁴⁸⁶ BOA, HR. SYS, Dosya No: 57, Gömlek No: 21, 3 Ocak 1879 .

gibi Karatodori Berlin Kongresi'nde merkez ve kongre temsilcileri arasında mücadele vermiş fakat Kıbrıs'ın elden çıkmasını engelleyememişti. Antlaşma gereği geçici bir işgal olacaktı ama İngiltere giderek güç kaybeden Osmanlı Devleti'ne Kıbrıs'ı vermeyecektir. Karatodori'nin elçilerine verdiği talimatlardan uluslararası sistemde politik rekabeti takip ettiği görülmektedir.

Aleksandr Karatodori hariciye nazırlığı vazifesinden sonra sarayda Abdülhamid'e danışmanlık yapmaya devam etmiştir. Abdülhamid Sisam Adası'nda çıkan huzursuzluklar sonucunda Karatodori'yi Sisam Beyi olarak vazifelendirmiştir (27 Mayıs 1885-18 Ocak 1895).⁴⁸⁷ Adayı ceza sistemi, eğitim, sağlık ve idari yönetim bakımından modernleştirmeye çalışmıştır. Ayrıca adada patlak veren ayaklanmaları bastırmaya çalışmıştır.⁴⁸⁸ Karatodori'nin yaklaşık dokuz yıl kadar burada kalmış olması önemlidir. Fakat Balkanlarda yaşanan 19. yüzyılın temel sorunları olan mali meseleler ve milliyetçilik duyguları yapılan düzenlemelere rağmen huzursuzlukları engelleyememiştir. Karatodori Sisam Adası'ndan ayrılmak zorunda kalmıştır.

Sisam Adası'ndan Yıldız Sarayı'na dönen Karatodori kısa bir süre sonra Girit Adası'na vali olarak atanmıştır. Yunanistan'ın bağımsızlığından sonra ortaya çıkan isyan hareketleri artan bir hızla Osmanlı Devleti'nin uluslararası bir sorunu olmuştu. Bu nedenle Karatodori Paşa 1866 yılında sadrazam Ali Paşa ile adaya gitmiş ve isyan bastırıldıktan sonra adaya vali müşaviri olmuştu. Ayrıntılı olarak Girit meselesi yukarıda yer almıştır.

Adada hem ekonomik sebepler hem de milliyetçilik hareketleri huzursuzluklara sebep olmaya devam etmiştir. Girit Adası'nda Hristiyan bir vali bulundurulması baskısı ile Abdülhamid Karatodori Paşa'yı 1895 yılında vali tayin etmiştir. Aleksandr Karatodori Girit'e gitmeden önce Abdülhamid ve Patrik ile görüşmüştür. Hristiyan halk bu atamadan memnun olmuş Karatodori'yi karşılamışlardır. İmparatorluğa teşekkür mektupları göndermişlerdir. Rum şairler şiirler yazmıştır. Fakat adadaki Müslümanlar memnun olmamıştır. Bölgeyi iyi bilen Karatodori idaredaki eksiklikleri ve talepleri reformlarla hem Hristiyanları hem de Müslümanları memnun edecek şekilde düzenlemeye çalışmıştır. Fakat ekonomik sıkıntılar valinin otoritesini sarsmıştır.

⁴⁸⁷ Peri Efe, "Bir Osmanlı Bürokratı Aleksandr Karatodori Paşa", s. 89.

⁴⁸⁸ Maria Georgiadou, **Constantin Carathéodory: Mathematics and Politics in Turbulent Times**, Berlin, Springer, 2000, s. 53.

Özellikle jandarmaların maaşlarının ödenememesi asayiş sıkıntısına sebep olmuştur. Karaodori'nin zaman zaman maaşları kişisel birikimi ile ödediği bilinmektedir. Başlangıçta Karatodori'nin varlığı ile düzene giren Rumlar Ermenilerin de ayrılıkçı hareketleriyle isyanlara kalkışmışlardır. Karatodori'yi de özgürlüğün önünde engel olarak görmeye başlamışlardır. Karatodori yaklaşık bir sene görev yaptığı Girit'ten azlini istemiştir. 1896 yılının Mart ayında istifası kabul edilerek merkeze çağırılmıştır.⁴⁸⁹

Abdülhamid Girit Adası'nda daha sonra çıkan birçok karışıklık durumunda yine Karatodori'yi adaya göndermek istemiştir. Fakat Karatodori gitmek istememiştir. Vefatına kadar Yıldız Sarayı'nda çalışmıştır. Abdülhamid'in hem baş tercümanlığını hem de dış ilişkiler konularında danışmanlığını yapmıştır.⁴⁹⁰ Bazı zamanlar Karatodori'nin Yıldız'daki hususi dairesi, seryaverlik, başmabeyncilik ve başkitabet gibi resmi daireler kadar yoğun olmuştur.⁴⁹¹

Aleksandr Karatodori'nin hariciyede artık elçi olarak vazife almadığı düşünülürken arşivde bir belgede 1900 yılında Brüksel'de elçi olarak görev yaptığı görülmüştür. Belgede Belçika Kralı'nın kendisini kabulü, Mahmud Paşa'nın Avrupa'da hangi şehirlerde bulunduğu, Jön Türklerin Türkiye'ye iadesi ve tahsisat meseleleriyle ilgili bilgiler yer almaktadır.⁴⁹² Bu belge bizlere Karatodori'nin vefatına kadar dış politikada aktif olduğunu göstermektedir.

Yukarıda Abdülhamid'in neden Karatodori'yi Berlin Kongresi'ne seçtiğine ilişkin tartışmalara yer verilmişti. Uluslararası baskının yol açtığı reformlar gibi Hristiyan bir temsilci ile Batıya bir mesaj verilmek istendiği görüşler vardı. Araştırma sonucunda Osmanlı tebaası Hristiyanların bürokraside üst kademelere geldikleri ve

⁴⁸⁹ Akpınar, **A.g.t.**, s. 162-170.

⁴⁹⁰ Georgiadou, **Constantin Carathéodory: Mathematics and Politics in Turbulent Times**, s. 54.

⁴⁹¹ Tahsin Paşa, **Abdülhamit, Yıldız Hatıraları**, Ankara, 2008. S. 523.

⁴⁹² “Kral hazretleri çok sıcak bir şekilde beni huzurlarına kabul ettiler. Bu esnada Majesteleri (Haşmetlü) Sultan'ın her zaman var olan iyi dileklerini kendilerine ifade ettim. Buna mukabil O'da yüce Zat-ı Hümayunları'na en derin dostluk ve samimi hislerini iletmemi bana tevdi ettiler. Her zaman olduğu gibi yine bana karşı şahsi teveccühlerini göstermeyi esirgemediler.

Mahmud Paşa henüz ortalıkta gözükmüyor. Edindiğim bilgiye göre Londra'dan önce İsviçre'ye gitmeyi tasarlıyormuş.

Elimdeki mektupları sunmak için Bern'e oradan da gerekeni yapmak için Cenevre'ye gitme niyetindeyim. Fuad Bey'in bana bildirdiğine göre üç Jön Türk daha önce memleketlerine geri gönderilmişler, orada başkalarının da olması muhtemel. Cenevre'de bana on beş bin franklık bir kredi açmanızı sizden istirham ediyorum. Bu para (Jön Türkleri veya başkalarını) ülkeye geri göndermek ve bu amaçla Başkonsolosluğumuzun daha önce yaptığı harcamalar için kullanılacaktır. Yapılan masrafların detaylı muhasebesi Ekselanslarına gönderilecektir”. Bkz.: **BOA, HR.SYS**, Dosya No: 1800, Gömlek No: 14, 3 Ocak 1900.

Karatodori'nin eğitimi ve hariciyedeki birikimlerine yer verilmiştir. Bu belge Abdülhamid'in Karatodori'yi her dönem önemli mevkilere getirmesine örnektir. Böylelikle kendisinin Hristiyan olmasının arka planda kaldığı görülmektedir. Karatodori'nin tüm özelliklerine ek olarak Batı'ya Hristiyanların da yüksek konumlara geldiğini göstermenin bir etkisi olmadığı kongre kararlarında görülmektedir. Hatta Bismarck Hristiyan olması nedeniyle Osmanlı Devleti'ni temsil ettiği için Karatodori'ye kinayelerde bulunmuştur.

Sonuç olarak Karatodori, ait olduğu devleti başarıyla temsil etmiştir. Onun kişisel başarısı ile devletin başarı elde edebilmesi aynı doğrultuda olamamıştır. Bu noktada Morgenthau'nun bahsettiği gücün öğeleri ve devletin kapasitesi karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifade ile realizmin güç dengesi prensibinin uluslararası sisteme hakim olduğu bu dönemde, ülkesinin çıkarlarını maksimize etme mücadelesinde başarılı olmuş fakat kendisi dışında olan devletin gücü nispetinde amaca ulaşamamıştır. Abdülhamid'in ondan hiçbir dönem vazgeçmemesi ise tabloyu bu perspektifle okuduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada Aleksandr Karatodori Paşa'nın Hariciye Nazırlığı dönemi Osmanlı Devleti'nin diplomatik ilişkileri ele alınmıştır. Tezin hipotezi olan bu dönemin başat devletleri ile olan siyasal, askeri ve ekonomik irtibatın realizmin güç dengesi paradigması ile örtüştüğü iddiasına ulaşılmıştır.

Aleksandr Karatodori'nin Osmanlı Devleti'nde üstlenmiş olduğu vazifelerle siyasal, toplumsal ve bürokratik modernleşmenin bir simgesi olduğu anlaşılmaktadır. Hariciye nazırlığı görevine gelen ilk gayrimüslim oluşu kendisini ilgi çekici kılmıştır. Konumuz itibari ile onu özel kılan ise Osmanlı diplomasisine ve bürokrasisine yapmış olduğu katkısıdır.

Çalışmanın dönemi paşanın hariciye nazırlığı dönemini de içeren 93 Harbi ve Berlin Kongresi'ni kapsamaktadır (1878-1879). Çalışmanın bağlı olduğu kavramsallaştırmanın realist teorinin güç dengesi paradigması ile uyumlu olduğu görülmektedir. Bu hipotez, Morgenthau'nun güç dengesi tanımlamalarıyla 93 Harbi ilişkilendirilerek sınanmıştır. Tezin örnekleme olan 93 Harbi ve sonrası Berlin Kongresi sürecinin güç dengesi ile uyum için de olduğu görülmektedir.

19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa siyasal tarihi ve yaşanan uluslararası etkileşimler çalışmanın tarihsel alt yapısıdır. Uluslararası sistem ve uluslararası politika bu yüzyılın son çeyreğinin, güç dengesi çerçevesinde ele alınmasına zemin oluşturmaktadır. 1815 yılında İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya arasında varılan antlaşma ile Avrupada dengenin korunması amaçlanmıştır. Özellikle Napoleon tehlikesinden sonra ortaya çıkan bu yapıya Fransa'da 1831 yılında dahil olmuştur. Devletlerin istikrar istencinin güç dengesinin dengenin dengeleyicisi parametresi ile uyum için de olduğu görülmektedir. Basit bir ifade ile amaç Avrupada barışın ve düzenin muhafazasının sağlanmasıydı.

1815 yılında Avrupada tesis edilen düzenin tehditi yine Avrupa kaynaklıydı. Kongrenin amacı sınırların değişmesinin önüne geçmekti. Fransız İhtilali'nin estirdiği milliyetçilik düşüncesi yok edilemezdi. Bu fikir akımı Osmanlı topraklarını da etkileince Şark Sorunu ortaya çıktı. Batılı devletler Osmanlı Devleti'nin

topraklarındaki gücü kaybetmesi söz konusu olunca rızaya dayalı bir paylaşım ile güç dengesini yeniden inşa edeceklerdi.

Şark Sorunu nedeniyle yaşanan diplomatik ilişkilerin başarısızlığı 20. yüzyılın kaderini büyük ölçüde etkileyecekti. Birinci Dünya Savaşı, Şark Sorunu'nun müsebbibi olan ülkelerin aynı saiklerle başlattığı bir felaket olarak yaşanacaktır.

Güç dengesinin belirleyicileri Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne 1856 yılında imzalanan Paris Barış Antlaşması ile saygı duyacaklarını belirtmişlerdi. Fakat Rusya'nın planlarını uygulamak için Osmanlı Devleti'ni uğrattığı ağır yenilgiden sonra Batılı devletler Osmanlı Devleti'ni tüm devletlerin rızasına uygun bir şekilde topraklarını kaybetmesini onayladılar. Çünkü Ayastefanos Antlaşması'nda gücün Rusya'nın lehine değişeceğinden kaygı duydular. Güç dengesi sisteminde hiçbir aktörün baskın bir konuma gelmesine izin verilmemektedir. Başka bir ifade ile bir devlet ya da bir ittifakın diğerleri aleyhine tehdit olmaması gereklidir.

Hiçbir devlet, gücün kendi aleyhine değişmesine izin vermeyecekti. Bunun içinde ortak rıza gerekiyordu. Viyana Kongresi, bu rızayı işbirliğine dönüştüren mütabakattı. Devletlerin birbirleri aleyhine genişleyebilme potansiyelleri ve hırsları vardı. Bu dönemde, uluslararası sistemde, dünya güç dengesinde giderek daha önemli bir devlet olarak ortaya çıkan Çarlık Rusya, Balkanlarda ve Akdeniz'de ilerlemek istiyordu. Osmanlı topraklarını bir doğal yayılma alanı olarak kabul etmekte ve Osmanlıların topraklarından güneyde sıcak denizlere açılma hedefini gütmekteydi. Bu hedefe ulaşmak için kullandığı başlıca araçları, savaşların yanı sıra, Osmanlı yönetimi altındaki Hristiyan toplumların hamisi rolünü üstlenmekti. Diğer taraftan dönemin diğer iki başat gücü olan İngiltere ve Fransa da Osmanlı Ermenilerini Protestanlık ve Katolikliğe kazandırmak amacındaydı. Bu bağlamda, İstanbul'da 1830'da Ermeni Katolik, 1847'de Ermeni Protestan kiliselerini kurdurmuşlardır. Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Ermenilerine ve diğer Hristiyan toplumlara gösterdikleri bu ilginin gerisinde esas itibarıyla azınlıkları himaye görüntüsü altında Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale edebilmek, imparatorluğun parçalanması durumunda güç dengesini kendi lehine çevirmek vardı. Rusya'nın genişleme politikasına, Avusturya ve İngiltere şiddetle karşıydılar. Uluslararası düzen içinde Balkanlar Avusturya'nın, Akdeniz bölgesi ise İngiltere'nin alanıydı. Sonuç olarak devletlerin birbirlerine karşı yine birbirlerini dengelemeleri gerekiyordu. Viyana Kongresi sonucu ortaya çıkan atmosferin

bir diğerk adı Viyana Uyumu'dur. Bu uyumun bozulmasına sebep olacak savaş 93 Harbi'dir. Aynı devletler bozulan siyasasal sistemi yeniden organize etmek için Berlin Kongresi'ni gerçekleştirdiler. Kongrede belirlenen yeni sınırlar ve haklarla güç dengesi revize edilerek yeniden inşa edildi. Abdülhamid'in uluslararası sistemde gücün dağılımı konusunda söz hakkı yoktu. Çünkü güç dengesinin unsurları olan askeri ve iktisadi açıdan yoksunluk hakimdi.

Abdülhamid, tahta çıktığında ekonomisi iflas etmiş olan ülkesini 93 Harbi gibi bir savaşın içinde buldu. Bununla birlikte Abdülhamid kendisini Avrupanın güç dengesi siyaset savaşının içinde de buldu. Temel amacı mevcut düzeni korumaya çalışmak oldu. Bu politika güç dengesinin temel prensibi statükoyu muhafaza etmek anlamına geliyordu. Abdülhamid Batılı devletlerin değışen politikalarına karşı yine gücün başka bir kökü olan dengeleme siyasetine yönelecekti. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin zayıflığının farkındaydı bu nedenle tehdit gördüğü devlete karşı başka bir devletin desteğini sağlamaya çalışıyordu. Tahta çıktığında İngiltere, Osmanlı Devleti'nin topraklarını koruma siyaseti yürütüyordu fakat 93 Harbi'nden sonra bu politikasını değıştirdi. Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünden faydalanarak Berlin Kongresi'nde Kıbrıs'a asker çıkarmayı başardı. Osmanlı Devleti ise bu talebi kabul etmek zorunda kaldı. Abdülhamid de topraklarından pay kapma yarışında olmadığını düşündüğü Almanya ile işbirliği yolunu tercih etti. Birliğini tamamlayan Almanya, Avrupada istikrarın bozulmasını istemiyordu. Bu siyaset, Abdülhamid'in iç ve dış politikada yürüttüğü tüm parametrelerle örtüşüyordu. Çünkü, Abdülhamid'in rasyonel çıkar hesabı sınırları korumak ya da en az kaybı vermektir. Berlin Kongresi, Viyana Kongresi ile oluşturulan ahengin yeniden tesis edilmesi idi.

Osmanlı Devleti'nin diplomasisi, son yarım yüzyılını uluslararası baskı ve bu baskının yapısal reformlarla durdurulmasını içerdi. Bu dönemde Osmanlı diplomatik çabalarının, sorunların uluslararası bir hüviyete bürünmemesi için verildiği görölmektedir. Yapılan ıslahatlara rağmen Osmanlı sınırlarında yaşayan gayrimüslimler, Osmanlı Devleti gücünü kaybettikçe uluslararası baskının bir konusu olmaya devam edecektir. Osmanlı Devleti'ne yönelik dış politikada gayrimüslimlerin toplumsal ve siyasal statüleri Avrupalı Devletler tarafından bir sopa olarak kullanılırken Abdülhamid bürokraside en üst makamlara kadar onları vazifelendirmeye devam etmiştir. Osmanlı tarihinde ilk kez bir gayrimüslim hariciye nazırı olacaktır. Diğerk

devletlerin başbakan ve dışişleri bakanları tarafından temsil edildiği Berlin Kongresi'ne Aleksandr Karatdori'yi gönderecektir.

Karatdori'nin seçilmesi kongreye karşı hafifsemeci bir yaklaşım değildir. Realizm devletlerin çıkarını hedefler. Bu anlayış, teorinin fikri alt yapısının Machiavelli'ye dayandırılmasının bir sebebidir. Abdülhamid o dönem bürokrasinin içinde bulunduğu şartlarda Karatdori'yi seçmiştir. Karatdori'yi kongre sonrası hariciye nazırı yapması ve ölümüne kadar sarayda danışmanı olarak tutması kongreye verdiği önemi de göstermektedir.

Abdülhamid'in rasyonel bir seçim yaptığı görülmektedir. Realizmde doğru karar alma süreci kim olsaydı sonuç değişirdi sorusuyla test edilir. Morgenthau'ya göre bir belli bir dış politika sorununda yine belirli şartlar altında olan devlet yetkilisinin yerine kendimizi koyarak biz olsak hangi rasyonel kararları alırdık ya da hangi rasyonel alternatifler vardır sorusunu sormalıyız. Bu şekilde siyaset bilimini rasyonel hipotez ile sınımış oluruz. Bu işlemi kolaylaştıracak olan olgu ise güç ve çıkardan gelmektedir. Başka bir ifade ile bir başkası daha fazla maksimum fayda sağlayabilir miydi? Buna karşın kim giderse gitsin sonuç değişmeyecek anlayışıyla Karatdori'nin yetkinsizliği de söz konusu değildir. Üçüncü bölümde ayrıntılı olarak anlatıldığı gibi kim giderse gitsin sonuç değişmeyecekti. Farklı bir siyasal-diplomatik olasılık gözükmemektedir. Bu tahlil de realist teori ile uyushmaktadır.

Abdülhamid'in, Karatdori'yi atadığı tüm görevlerin belgesi olmakla birlikte Berlin Kongresi'ne seçilme sebebine dair bir belge yoktur. Bu neden mutlak olarak bilinmese de reel politik açıdan herhangi bir tutarsızlık içermemektedir. Karatdori'nin seçilmesinde uluslararası bir baskının etkisi olup olmadığı ise tartışmalı bir konudur. Çalışmada Karatdori'nin seçilmesi ile ilgili tüm görüşlere yer verilmeye çalışılmıştır. Varılan sonuç ise, Karatdori'nin görevlendirilmelerini imparatorluk mirası kapsamında değerlendirmenin kuvvetli bir argüman olduğudur.

Heterojen bir nüfus yapısı olan Osmanlıların pragmatik devlet anlayışları gayrimüslim tebaadan da faydalanmalarında kolaylık sağlamıştır. Klasik dönemde uygulanan millet sistemi yerini 19. yüzyılda Osmanlıcılık politikasına bıraktı. Fransız Devrimi'nin getirdiği milliyetçilik akımına karşı toplumu bir arada tutabilmek için gösterilen modernizasyon çabaları açıkça okunmaktadır. 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti için bir reform çağıdır denilebilir. Bu rüzgar 93 Harbi sonrası meclisin fesh edilmesiyle

son bulacaktır. Bu vakte kadar yapılan Tanzimat-İslahat reformları ve Batıyı takip eden bürokratlarla yeni bir yapı oluştu. Bâbîâli'nin öne çıktığı ve modern bir bürokratik yapının kurulmaya çalışıldığı bir dönem ortaya çıktı. 19. yüzyılın bu son çeyreğinde yönetimin siyasal yapısındaki değişiklik bürokrasiye de yansımıştır. Tanzimat ile yapılan reformlarla güçlenen bürokratik yapı Abdülhamid ile yeniden neo-patrimonyal bir yapıya dönüşmüştür. Bu patromanyalizmin etkisi ile hiyerarşik bir atamadan ziyade padişahın kararı etkilidir. Çünkü, Berlin Kongresi'ne katılan temsilcilerin en düşük rutbesi başbakan olmak iken Abdülhamid ne sadrazam ne de dışişleri bakanı olmayan Aleksandr Karatodori'yi görevlendirmiştir. Kozmopolit bir yapısı olan Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler bürokraside her zaman görev almışlardır. Hariciye Nezareti'ne bakıldığında Osmanlı Devleti'nde memurların görevlerinde başarı elde ettikçe yükseldikleri görülmektedir. Karlofça Antlaşması'nda Reisülküttab Rami Efendi'nin başarılı temsilciliği ile hariciyenin önemi ortaya çıkmıştır. Yapılan reformlarla diplomatik vazifelerin statüleri zamanla yükselmiştir. Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra da gayrimüslimleri bir aidiyet duygusu altında toplamaya çalışan Osmanlıların "Osmanlılık" politikası diplomatik kurumlarda da uygulanmıştır. Yunanistan ayrı bir devlet olduğunda buraya gönderilen ilk elçi olan Musurus Paşa bir Rum'dur. Bununla birlikte liyakatli devlet adamlarının Osmanlı hariciyesinde en üst rütbelere çıkmasında din farklılığının olumsuz bir etkisi olmamıştır. Osmanlı Devleti bu kozmopolit yapıdan diplomaside faydalanmaya çalışmıştır. Karatodori'nin babası İstefanaki Karatodori'nin de entellektüel donanımı ve çocuklarının eğitime verdiği önem çok açıktır. Genellikle ticaret ile uğraşan Rum kesiminin aksine Karatodori ailesi aldıkları eğitim ve başarılarıyla Osmanlı Bürokrasisi'nde yükselen Rum Devlet Adamları'nın en kıdemli örneklerindendir.

Abdülhamid'in Batıya, Hristiyanlara herhangi bir ayrımcılık yapılmadığı mesajına bir örnek olarak Karatodori'yi Berlin'de baş murahhas seçtiği yönünde iddialar vardır. Taradığımız kaynaklar açıkça Paşa'nın da aldığı eğitim, bildiği lisanlar, bilgi birikimi, tecrübesi ile Osmanlı Devleti'ne gösterdiği sadakat ve başarılarıyla, bakanlık gibi çok yüksek bir memuriyete eriştiğini göstermektedir. Abdülhamid sarayında özel bir daire tahsis etmiş ve diplomatik temsilcilikleri dışında yanından ayırmamıştır. Kendisine son derece güvendiğinden birçok konuda fikrini alarak tercümelerini de ona teslim etmiştir.

Aleksandr Karatodori Paşa'nın Berlin Kongresi'ndeki temsiliyeti, Avrupalı devletlerin ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı gayrimüslimleri korumak adına yürüttükleri siyasetin salt kendi çıkarları için olduğuna bir örnek teşkil edebilir. Çünkü gayrimüslim bir temsilcinin varlığı onların kararlarını etkilememiş gözükmektedir. Karatodori de ortdoks bir Hristiyan olarak sıkıntı yaşamadığını bu mevkiye kadar gelebilme imkanı bulduğunu belirtse de etkisi olmadığını dile getirmiştir.

Abdülhamid'in dış politika anlayışının realist bir paradigmaya dayandığı görülmektedir. Abdülhamid'in Aleksandr Karatodori Paşa'yı Berlin Kongresi gibi çok önemli bir müzakereye başmurahtas olarak göndermesini, Avrupalıların Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına da eşit yaklaştığı izlenimini uyandırma politikası olarak değerlendiren bakış açısının ihtimali de pragmatiktir. Karatodori Paşa'nın hem çok donanımlı hem de son derece sadık bir devlet adamı olduğu için seçilme durumu da pragmatiktir. Başmurahtastktan sonra onu hariciye nazırı yapması ontolojik olarak rasyonel bir karar verdiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, 19. yüzyılda Avrupa'nın gerçekleştirdiği ilerlemenin yakalanamaması ve milliyetçilik akımları Osmanlı Devleti'ni derinden etkilemiştir. Avrupalı devletlerin güç dengesi siyasetinde Osmanlı Devleti'nin topraklarını, rızaya dayalı bir paylaşım için yapılan işbirliği Abdülhamid'i savaştan değil defansif bir politika izlemek zorunda bırakmıştır. 93 Harbi bir tercih değil oldu bitti olmuştur.

Realizmde devlet adamı rasyonel olmak ve ülkesinin çıkarlarını korumak zorundadır. Karatodori'nin Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerin politikalarını etkileme konusunda elinde diplomasi kartları çok azdı. Büyük bir yenilgiye uğramış Osmanlı Devleti'nin siyasal gerçekçiliği güç unsurlarının zayıf olmasıydı. Kongrede Osmanlı Devleti'nin temsilcisinin diplomatik yeteneğinden ziyade rasyonel birim olan devletin kapasitesi etkili olabilirdi. Fakat Osmanlı Devleti hem askeri anlamda yenilmiş hemde iktisadi anlamda çökmüştü. Realist teorinin ana teması çıkardır. Bu kavramı fayda ile ilişkilendirdiğimizde üçüncü bölümde Karatodori'nin bu rasyoneliteyi sağladığını görmekteyiz. Realizmde refleksler çıkar endeksli olduğu için bir standardizasyon yoktur. Bu nedenle, Abdülhamid'in Karatodori'yi görevlendirmesinin hiyerarşi açısından olağandışı olması realizm için normal olandır.

KAYNAKÇA

1. BİRİNCİL KAYNAKLAR

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (İstanbul)

BOA, Hâriciye Nezâreti Evrakı

BOA, Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemi (HR. aya)

BOA, Hâriciye Nezâreti Mütenevvîa (HR. MTV)

BOA, Hâriciye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri (HR.SAİDd.)

BOA, Hâriciye Nezâreti Sefareti (HR.SFR.)

BOA, Hâriciye Nezâreti Petersburg Sefareti (HR.SFR.1...)

BOA, Hâriciye Nezâreti Siyasî (HR. SYS)

BOA, Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı (HR. TO)

BOA, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT)

BOA, İrade Tasnifi

BOA, İrâde-i Girit (İ. MTZ. GR)

BOA, Yıldız Evrâkı

BOA, Yıldız Perâkende Evrâkı Hâriciye Nezâreti Marûzâtı (Y. PRK. HR)

BOA, Yıldız Sadâret Evrâkı (Y. PRK. A)

BOA, Yıldız Sadâret Resmi Marûzât (Y.A. RES)

BOA, Yıldız Teşrîfât-ı Umûmiye Dâiresi Evrâkı (Y. PRK. TFS)

BOA, Yıldız Perakende Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB)

BOA, İrade Dâhiliye (İ. DH)

BOA, İrade Hâriciye (İ. HR)

Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesi, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1298.

Salname-i Devlet-i Aliyye, 1294 yılı Devlet Salnamesi

Salname-i Nezaret-i Hariciyye, 1294 yılı Hariciye Salnamesi

Salnâme-i Nezâret-i Hâriciyye, (1302), I, Yay. Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret Yayınları, 2003.

Hakikat (Hanya)⁴⁹³

Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis

Takvîm-i Vakayi'

The Levant Herald and Eastern Express

Karatodori, Aleksandr: "Usûl-i Te'mîniyye-I" **Mecmua-i Fünûn**, No: 16, Dersaadet, Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye Matbaası, 1280, s. 191-192.

Karatodori, Aleksandr: "Usûl- i Te'mîniyye-II" **Mecmua-i Fünûn**, 17, Dersaadet, Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye Matbaası, 1280, s. 229- 234.

⁴⁹³ Gazete yayınlarının dipnotlarda referans bilgileri, tarihleri ve numaraları verilmiştir.

Karatodori, Aleksandr: “Usûl-i Temîniyye-III”, **Mecmua-i Fünûn**, 19, Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye Matbaası, Dersaadet 1280, s. 193- 200.

Karatodori, Aleksandr: “Taharrî-i Musannefât-ı Atîka”, **Mecmua-i Fünûn**, 14, Dersaadet, Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye Matbaası, 1280, s. 62-68.

2. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ

Abou-El-Hajj, Rifat Ali: **Formation of the Modern State**, State University of New York Press, New York 1991.

Adıyeke, Ayşe Nûkhet: **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)**, TTK Basımevi, Ankara 2000.

Adıyeke, Ayşe Nûkhet: Türk Basınında Girit’in Yunanistan’a Katılması (1908-1913), **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C:I, No: 1, 1991.

Adıyeke, Ayşe Nûkhet: “Girit’in Mehmet Ali Paşa Yönetimindeki Durumuna Dair Bir Rapor”, **Belgeler**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, C: I, No: 1, 1993, s. 293-315.

Adıyeke, Nuri: “İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair”, **Osmanlı**, C: IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

- Adıyeke, Nuri: “Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi”, **Yeni Türkiye**, Aralık 2014.
- Ağkaya Onur: **“İngiliz Okulu Perspektifinden 1919-1929 Arası Dönemde Uluslararası Sistemin Yapısının Analizi”, İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.
- Ahışhalı, Recep: **Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)**, İstanbul, TATAV, 2001.
- Ahmet Cevdet Paşa: **Maruzat**, Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.
- Ahmed Cevdet Paşa: **Tarih-i Cevdet, Sadeleştiren.** Tevfik Temelkuran, C.XII, İstanbul, Üçdal.
- Ahmed Midhat Efendi: **Zübdetü'l-Hakâyık, 93 Harbi'nin Arka Planı**, Haz. Ömer Faruk Can, Ankara, TTK, 2015.
- Akarlı, Engin Deniz: **The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920**, University of California Press, Berkeley 1993.
- Akgün, Mehmet: “1839-1920 Yılları Arasında Türk Fikir Dünyasında Temsil Edilen İki Felsefi Akım: Rasyonalizm ve Metaryalizm”, Ed. Güler Eren, **Osmanlı**, C: VII, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 399-410.

- Akpınar, Mahmut: **“Bir Tanzimat Bürokrati ve Diplomati Olarak Aleksandır Karatodori Paşa”**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Konya 2010.
- Akpınar, Mahmut: Bir Saray Hekiminin Serancamı: İstefanaki Karatodori (1789–1867), **C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: XIV, Sivas 2010.
- Akpınar, Mahmut: Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922), **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Güz, No:35, 2015, 173- 205.
- Akün, Ömer Faruk: “İbnülemin Mahmud Kemal”, **DİA**, C: XXI, İstanbul, 2000, s. 249-262.
- Arı, Tayyar: **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, 8. bs., Bursa, MKM Yayıncılık, 2013.
- Armaoğlu, Fahir: **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, TTK, 1997.
- Aksan, Virginia: Ottoman Political Writing, 1768-1808, **IJMES** 25 (1993).
- Aksan, Virginia: **Ottoman Wars**, Longman, Harlow 2007.
- Akşin, Sina: **Türkiye Tarihi 3- Osmanlı Devleti 1600-1908**, Ed. Sina Akşin, 12. bs., İstanbul, 2014.
- Akyıldız, Ali: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.

- Akyıldız, Ali: **Sürgün Sefir Sadullah Paşa Hayatı, İntiharı, Yazıları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Akyıldız, Ali: **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, 4. bs., 2012, İletişim,
- Aleksandru, Evangelia: **“19. Yüzyılda İstanbul Rum Ortodoks Kiliseleri”**, Yüksek Lisans Tezi İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.
- Anagnostopulo, Athanasia: **“Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi”, 19. Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler**, Ed. Pinelopi Stathis, Çev. Foti ve Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Anderson, Matthew S.: **Doğu Sorunu (1774-1923): Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, Çev. İdil eser, İstanbul, YKY, 2001.
- Aslan, Taner: **“Berlin Antlaşması’nın Birinci Murahhası Aleksandır Karatodori (Theodori) Efendi’nin (Paşa) Berlin Antlaşması’nın Ermenilerle İlgili 61. Maddesine Dair Görüşleri” Ermeni Araştırmaları**, No. 63, 2019, s. 31-58.
- Atıf Hüseyin Bey: **Sultan II. Abdülhamid’in Sürgün Günleri: Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey’in Hatıraları (1909-1918)**, Haz. Metin Hülagu, 3. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- Augustinos, Gerasimos: **Küçük Asya Rumları**, Çev. Devrim Evcı, Ayraç Yayınları, Ankara 1997.

- Avlonyalı Ekrem Bey: **Osmanlı Arnavutluk’undan Anılar (1885-1912)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Aydın, Mithat: “İngiliz-Rus Rekabeti ve Osmanlı Devleti'nin Asya Toprakları Sorunu (1877-1878)”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 15, 2008, 253-288.
- Aydın, Mithat: Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı’nın Yeri, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C: 25, Sayı: 39, 2006, s. 101-115.
- Aydın, Mithat: “İstanbul Konferansı”, **İA**, C: I (ek), İstanbul, 2016, s. 673-674.
- Aydın, Mithat: “İbrahim Edhem Paşa”, **DİA**, C: X, İstanbul, 1994, s. 418-420.
- Aydüz, Salim: “XIV.-XVI. Asırlarda, Avrupa Ateşli Silah Teknolojisinin Osmanlılara Aktarılmasında Rol Oynayan Avrupalı Teknisyenler (Tâife-i Efrenciyân)”, **Belleten**, C: LXII, No: 235, Aralık 1998, s. 779-830.
- Babinger, Franz: **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı, Ankara 2000.
- Balcı, Sezai: “**Osmanlı Devleti’nde Tercümanlık ve Babîâli Tercüme Odası**”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

- Balta, Evangelia: “Osmanlı Devleti’nde Rum Millet ve Ekonomik Gelişmişlikleri”, **Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti**, İslami ilimler Araştırma Vakfı, 2000, s. 229-248.
- Bareilles, Bertrand: **İstanbul’un Frenk ve Levanten Mahalleleri**, Çev. Ali Berktaş, Güncel Yay., İstanbul 2003.
- Barkey, Karen: **Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul, Versus, 2008.
- Baykal, Bekir Sıtkı: “Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler”, **Belleten**, CXXIV/ 96, Ankara 1960, s. 601- 636.
- Baykal, Bekir Sıtkı: **Midhat Paşa-Siyasi ve İdari Şahsiyeti**, Kırıl Matbaası, Ankara, 1965.
- Baykal, Bekir Sıtkı: “100.Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler”, **Belleten**, C: LII, No. 202, TTK Basımevi, Nisan, s.1988, s. 195-209.
- Baykal, Bekir Sıtkı: “Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi (1876)” **DTCF Dergisi**, C: VI, Sayı: 4, Eylül-Ekim 1948, s. 219-258.
- Baykal, Bekir Sıtkı: “Lord Salisbury’nin İstanbul’da Fevkalade Murahhaslığı” , C: II, No: 4, **AÜDTCFD**, Ankara, s. 499-517.

- Baykara, Tuncer: “II. Abdülhamid Devri’nin Atatürk’ün Yetiştirdiği Dönem Olarak Tahlili Denemesi”, **Sultan II. Abdülhamid Devri ve Semineri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1994, s. 1-13.
- Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, 19. bs., YKY, İstanbul 2013.
- Beydilli, Kemal: “II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair”, **Osmanlı Araştırmaları**, C: IX, İstanbul, 1989, s. 77-99.
- Beydilli, Kemal: “Şark Meselesi”, **İA**, C: XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 353-355.
- Beydilli, Kemal: “Prusya”, **İA**, C: 34, İstanbul, 2007, s. 354-358.
- Bostan, Zeynep: **“Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası Ve II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi”**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- Bouquet, Olivier: **Sultanın Paşaları (1839-1909)**, Çev. Devrim Çetinkasap, Ed. Ali Berktaş, İstanbul, İş Bankası, 2016.
- Bourne, Kenneth: “İngiltere ve Girit İsyanı, 1866- 1869”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, I/ 1, Çev. Y.Tekin Kurat, AÜDTCF Yayınları, Ankara 1963, s. 249- 274.
- Bozis, Sula: **İstanbullu Rumlar**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2011.

- Bozkurt, Gülnihal: **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu 1839- 1914**, TTK Basımevi, Ankara 1996.
- Braude, Benjamin: “Millet Sisteminin İlginç Tarihi”, **Osmanlı**, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 245-255.
- Braude, Benjamin: Foundation Myths of the Millet System, **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, Vol. 1, The Central Lands, eds., Benjamin Braude and Bernard Lewis, New York, Holmes & Meier Publishers, 1982.
- Buzpınar, Tufan: “Hilafet Meselesi,” **II.Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde İstanbul**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010, s.112-130.
- Celâleddin, Mahmud: **Mir’ât-ı Hakikat: Tarihi Hakikatlerin Aynası**, Haz. İsmet Miroğlu, İstanbul, Berekât Yayınevi, 1983.
- Cihan, Ahmet: “Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Uleması”, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C: I, Haz.: M.Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yay., No:184, s. 153-169.
- Clogg, Richard: The Greek Millet in the Ottoman Empire, **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, Vol: 1, eds., Benjamin Braude and Bernard Lewis, New York, Holmes & Meier Publishers, 1982.

- Çakmak, Aydın: **Türk Dışışleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti**, İstanbul, Ötüken, 2020.
- Çetin, Atilla: “Tunuslu Hayreddin Paşa”, **İA**, C: XVII, 1998, s. 57-60.
- Çetinsaya, Gökhan: II. Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi, **Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies**, No: 47, 2016, 353-409.
- Dadyan, Saro: “Sultan Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid Dönemlerinin Osmanlı Hariciyesinde Üst Düzey Gayrimüslim Bürokrat ve Diplomatlar”, **TBMM Milli Saraylar**, Sayı 10, 2012, s. 61-72.
- Danışmend, İsmail Hami: **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C: IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.
- Davison, Roderic H.: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform (1856-1876)**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Papirus, 1997.
- Davison, Roderic: **Reform in the Ottoman Empire 1856-1876**, New Jersey, Princeton University Press, 1963.
- Davison, Roderic H.: **Osmanlı-Türk Tarihi (1174-1923)**, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul, Alkım, 2004.
- Davison Roderic H.: “The Secret Report on the Congress of Berlin”, **Tarih Dergisi**, Sayı XXXII, 1979, s. 639-652.

- Davison, Roderic H.: “The Ottoman Empire and the Congress of Berlin”, in Ralph Melville and Hans-Jürgen Schröder (eds.) **Der Berliner Congress von 1878: Die Politik der Grossmächte und die Probleme der Modernisierung in Südosteuropa in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts**, Wiesbaden 1982.
- Davison, Roderic H.: “Ottoman Diplomacy and the Ending in 1869 of the Cirsis with Greece Caused by the Rebellion in Crete of 1866-69”, **X. Türk Tarih Kongreye Sunulan Tebliğler**, Ankara 22-26 Eylül 1986 IV, TTK Basımevi, 1993.
- Davison, Roderic H.: The Millets as Agents of Change in the Nineteenth-Century Ottoman Empire, **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, V.1, eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis, New York, Holmes & Meier Publishers, 1982, 319-339.
- Davison, Roderic H.: “Osmanlı İmparatorluğu Diplomasisi ve Bıraktığı Miras”, **İmparatorluk Mirası, Balkanlar’da ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası**, Ed. L. Carl Brown, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim, 4.bs., 2007, s. 246-249.
- Decei, Aurel: “Fenerliler”, **İslam Ansiklopedisi**, C: IV, MEB, Ankara 1997, s. 547-550.

- Demir, Hatice: **“Ottoman Diplomatic Relations During the Reign of Mahmud I”**, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2011.
- Demirağ, Yelda: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları”, **OTAM**, 13, Ankara 2002, s. 15- 33.
- Demiroğlu, Hasan: **“Rus Kaynaklarına Göre Rusya’nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panislavizm (1856-1878)”**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- Deringil, Selim: Some Comments on the concept of legitimacy in the foreign policy of Abdulhamid II, **Studies on Ottoman Diplomatic History I**, Ed.Sinan Kunalp, Isis Press, İstanbul, 1987.
- Deringil, Selim: “II.Abdülhamid’in Dış Politikası”, **TCTA**, C: II, İstanbul, İletisim, 1985.
- Deringil, Selim: **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Dönemi (1876-1909)**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Doğan Kitap, 2014.
- Efe, Peri: **“Ein Bürokrat und Gelehrter aus Millet-i Rum im Osmanischen Reich des 19. Jahrhunderts: Alexandros Karatheodoris”**, Viyana Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Viyana, 2007.

- Efe, Peri: “Bir Osmanlı Bürokratı Aleksandır Karatodori Paşa”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S 193, İstanbul 2010, s. 83–93.
- Eksertzoglou, Haris: **Osmanlı’da Cemiyetler ve Rum Cemaati**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- Eldem, Edhem: **Pride and Privilege, A History of Ottoman Orders, Medals and Decorations**, Ottoman Archives and Research Centre, İstanbul 2004.
- Ercan, Yavuz: “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, **Osmanlı**, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 197-208.
- Erdener, Orhan: **Boğaziçi Sahilhaneleri**, C: IV, İstanbul, 1994.
- Erim, Nihat: **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, TTK Basımevi, Ankara 1953.
- Eryılmaz, Bilal: **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.
- Eryılmaz, Bilal: **Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul 1996.
- Faroqhi, Suraiya: **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Ercan Ertürk, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

- Findley, Carter: “The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, Vol: 1, eds., Benjamin Braude and Bernard Lewis, New York, Holmes & Meier Publishers, 1982.
- Findley Carter V. : **Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform Babıâli**, 1789-1922, Çev. Ercan Ertürk, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Findley, Carter V: **Kalemiyeden Mülkiyeye- Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2. bs., 2011.
- Findley, Carter V: “Hariciye Nezareti”, **İA**, C: XVI, 1997, s. 178-180.
- Finkel, Caroline: **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı İmparatorluğu’nun Öyküsü (1300-1923)**, Çev. Zülal Kılıç- İstanbul, Timaş, 2007.
- Georgiadou, Maria: **Constantin Carathéodory: Mathematics and Politics in Turbulent Times**, Berlin, Springer, 2000.
- Georgeon, François: **Sultan Abdülhamid**, Çev. Ali Berktaş, 4. bs., İstanbul, İletişim, 2016.
- Girgin, Kemal: **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)**, TTK Basımevi, Ankara 1994.

- Glenny, Misha: **Balkanlar 1804-1999: Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler**, Çev. Mehmet Harmancı Sabah Kitapçılık, İstanbul, 2000.
- Gölen, Zafer: **Tanzimat Döneminde Bosna Hersek**, Ankara, TTK, 2010.
- Gülboy, Burak: **Mutlak Savaş, Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri Üzerine Clausewitzyen Bir Çözümleme**, İstanbul, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 2014.
- Güler, Ali: **XX. Yüzyıl Başlarının Askerî ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayrimüslimler**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1996.
- Gülsoy, Ufuk: "İslahat Fermanı", **İA**, C. XIX, 1990, s. 185-190.
- Hale, William: **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Çev: Petek Demir, İstanbul, Mozaik, 2003.
- Hobsbawm, Eric: **Devrim Çağı 1789-1848**, Çev. Bahadır Sina Şener, 3. bs., İstanbul, Dost Yayınları, 2003
- İnal, Mahmut Kemal: **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, C: II, İstanbul, Maarif Matbaası, 1944.
- İnalcık, Halil: "Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans", **Turcica**, XXI- XXIII, 1991, 407-436.

- İnalcık, Halil: “Tanzimat Nedir?”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Türkiye**, ed.: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara, Phoenix, 2006.
- İnalcık, Halil: “Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün”, **Doğu Batı**, C: I, Sayı 2, 1998, s. 7-28.
- İnalcık, Halil: **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600**, Çev. Ruşen Sezer, 5. bs., İstanbul, YKY, 2005.
- İnalcık, Halil: **The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600**, 3. bs., London, Phoenix, 1997.
- İnalcık, Halil: **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV**, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 2016.
- İnci, Salih: “Fener Patrikhane Kütüphanesi”, **Osmanlı İstanbulu IV**, Ed. F. Emecen, Ali Akyıldız, E.Safa Gürkan, 29 Mayıs Üniversitesi Yay., s. 955-976.
- İpşirli, Mehmet: “Osmanlı Devletinde Eman Sistemi”, **Türk Diplomasi Tarihi nin Sorunları, Çağdaş Türk Diplomasisi 200 yıllık süreç**, Ankara, TTK, 1997.
- İpşirli, Mehmet: II.Abdülhamid ve Dönemi, **Sempozyum Bildirileri**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İlim Kültür ve Sanat Vakfı Tarih Enstitüsü, 1992.

- İpşirli, Mehmet: Ottoman State Organization, **History of The Ottoman State, Society & Civilisation**, Vol: I, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 2001.
- İpşirli, Mehmet: “Elçi,” **DİA**. Vol: XI, İstanbul, 1995
- İskit, Temel: **Diplomasi: Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Jane, L. Cecil : **From Metternich to Bismarck: A Textbook of European History, 1815-1878**, Oxford, Clarendon Press, 1910.
- Jelavich, Barbara: **Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar**, Çev: İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, C:I, İstanbul, Küre Yayınları, 3. bs., 2013.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, C: VIII, 6. bs., Ankara, TTK, 2007.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Ankara, 1943.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi- Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C: V, 8. bs., Ankara, TTK, 2007.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi-İslahat Fermanı Devri 1861-1876**, C: VII, 6. bs., Ankara, TTK, 2003.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, C: VIII, Ankara, TTK, 1995.

- Karakoç, Ercan: Osmanlı Hariciyesinde Bir Ermeni Nazır: Gabriyel Noradunkyan Efendi, **Uluslararası İlişkiler**, C: VII, S. 25, 2010, s. 157-177.
- Karpat, Kemal: **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, 3. bs., Çev. Recep Boztemur, İstanbul, Timaş, 2015.
- Karpat, Kemal: **İslam'ın Siyasallaşması**, 5. bs., İstanbul, Timaş, 2013.
- Karpat, Kemal: **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve ideoloji**, İstanbul, Timaş, 5. bs., 2014.
- Karpat, Kemal: **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, İstanbul, 2.bs., Timaş, 2010.
- Karpat, Kemal: **Türk Dış Politikası Tarihi**, İstanbul, Timaş, 2012.
- Kasap, Sevilay: **“Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı”**, Doktora Tezi Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2011.
- Kasson, John K.: “Otto von Bismarck, Man and Minister”, **The North American Review**, Ağustos 1886, C: CXLIII, No. CCCLVII, s. 105-118.
- Kayaoğlu, Taceddin: **Türkiye’de Tercüme Müesseseleri**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.
- Kayaoğlu, Taceddin: **Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler**, Ankara, TTK, 2013.

- Kenanoğlu, M. Macit: **Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek**, 1. bs., İstanbul, Klasik yayınları, 2004.
- Kenanoğlu, Macit: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Dinlerarası İlişkiler (14-20. Yüzyıllar)”, **Milel ve Nihal**, C. VI, No: 2, 2009, s. 103-164.
- Kenanoğlu, M. Macit: “Sava Paşa”, **İA**, C: XXXIV, İstanbul,2009, s. 183-184.
- Kılıç, Musa: **“Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836–1876)”**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.
- Kırmızı, Abdülhamid: **“II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslimler”**, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998.
- Kırmızı, Abdülhamit: “19. y.y Osmanlı Bürokrasisinin Kozmopolit Yapısı ve Rum Devlet Adamları”, **Türkiye Günlüğü**, 42, Ankara, 1996, s. 119- 125.
- Kırmızı, Abdülhamit: “Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslim İstihdamı”, **Divan:Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, No. 13, 2002, s. 295-306.
- Kireççi, Mehmet Akif: “Osmanlı Modernleşmesi ve Tunuslu Hayreddin Paşa”, **Osmanlı** C: VII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999 s. 381-384.
- Kissinger, Henry: **Diplomasi**, Çev. İbrahim H.Kurt, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 1994.

- Kitsikis, Dimitri: **Türk-Yunan İmparatorluğu**, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- Kocabaşoğlu, Uygur: “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri” **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Haz. İsmail Soysal, Ankara, TTK, 1999, s. 179-187.
- Kofos, Evangeles: **Greece and the Eastern Crisis, 1875-1878**, Selanik, 1975.
- Koloğlu, Orhan: **Avrupa Kısılcasında Abdülhamid**, İstanbul, 6. bs., iletişim, 2017.
- Koloğlu, Orhan: **Abdülhamid Gerçeği**, 2.bs., İstanbul, Gür Yayınları, 1987.
- Koloğlu, Orhan: Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimatla Birlikte Fransızca'nın Yaygınlaşması, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Haz. İsmail Soysal, TTK, Ankara, 1999, 127-135.
- Kuneralp, Sinan: “Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Haz.: İsmail Soysal, Ankara, TTK, 1999, s. 113- 126.
- Kuneralp, Sinan: **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali**, İstanbul, Isis Press, 1999.
- Kuneralp, Sinan: “Aleksandır Karatodori” Yaşamları ve Yapıtlarıyla, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C: II, İstanbul, YKY, 1999, s. 16.

- Kunt, Metin: “Siyasal Tarih 1300-1600”, **Türkiye Tarihi 2, Osmanlı Devleti 1300-1600**, Yayın Yönetmeni; Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1988.
- Kunt, Metin: “Siyasal Tarih”, **Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908**, Yayın Yönetmeni; Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1988.
- Kurat, Yuluğ Tekin: “Henry Layard’ın İstanbul Elçiliği 1877-1880.”, **DTCF Yayınları**, Ankara, 1968.
- Kurat, Yuluğ Tekin: “1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri”, **Belleten**, XXVI/101, TTK Basımevi, Ankara 1962, s. 567- 593.
- Lewis, Bernard: **İslam Dünyasında Yahudiler**, Çev. B. Sina Şener, 1. bs, İstanbul, İmge, 1996.
- Mantran, Robert: “17. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?”, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Yay.Yönetmeni. Robert Mantran, Çev. Server Tanilli, 3.bs., İstanbul, Türkiye İş bankası, 2016.
- Mirmiroğlu, Vladimir: “Fenerli, Fenerliler”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C: X, Koçu Yayınları, İstanbul 1971.
- Morgenthau, Hans J.: **Uluslararası Politika**, C: I, Çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970.

Münir Süreyya Bey:

Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914), Ankara, T.C., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Haz.: Uğurhan Demirbaş, Ali Osman Çınar, Mücahit Demirel, Seher Dilber, Recep Karacakaya, Nuran Koltuk, Ümmühani Ünemlioğlu, Yayın No: 53, 2001.

Naff, Thomas:

“The Ottoman Empire and Europe”, **The Expansion of International Society**, Ed. by. Bull ve Watson, New York, Oxford University Press, 1985.

Ocak, Ahmet Yaşar:

Fatih, Fetih ve Osmanlı Merkezîyetçiliği, Halil İnalcık Armağanı I, Tarih Araştırmaları, **Doğu-Batı Yayınları**, Ankara, 2009, s. 89-104.

Ocak, Ahmet Yaşar:

Türkler, Türkiye ve İslam, 13. bs., İstanbul, İletişim, 2013.

Ortaylı, İlber:

İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, Timaş, 2014.

Ortaylı, İlber:

II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı’da Alman Nüfuzu, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1981,

Ortaylı, İlber:

Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği, İstanbul, Hil Yayınları, 1985.

Ortaylı, İlber:

“Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, **Türkler**, C: X, **Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara 2002, s. 216- 220.

- Ortaylı, İlber: “İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili”, **Kanuni Esasi’nin 100. Yılı Armağanı**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1978, s. 169-182.
- Ortaylı, İlber: “II. Abdülhamid Devrinde Taşra Bürokrasisinde Gayrimüslimler, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I**, Ankara, 2000, S. 193-200.
- Ortaylı, İlber: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimler”, **Osmanlı Barışı**, 4. bs., İstanbul, Ufuk Kitap, 2004, s. 117-138.
- Ortaylı, İlber: “Balkanlar’da Milliyetçilik”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C: IV, İstanbul, İletişim, 1985, s. 1026- 1031, s.1030.
- Ortaylı, İlber: “Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü” **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C: I, İstanbul, İletişim, 1985, s. 281.
- Ortaylı, İlber: “Tanzimat Bürokratları ve Metternich”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Fehmi Yavuz’a Armağan)**, No. 528, 1983, s. 361-369.
- Ortaylı, İlber: “Millet Sistemi”, **DİA**, C: XXX, 2005, s. 66-70

- Ortaylı İlber: Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C: IV, İstanbul, İletişim, 1985.
- Osmanoğlu, Ayşe: **Babam Sultan Abdülhamid**, Ankara, Selçuk Yayınları, 1986.
- Osmanoğlu, Şadiye: **Babam Abdülhamid: Saray ve Sürgün Yılları**, İstanbul, Leyla ile Mecnun Yayıncılık, 2007.
- Özcan, Azmi: “Osmanlılar ve Hilafet”, **Osmanlı**, C:VII, Ed. Güler Eren, , Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 467-476.
- Özcan, Azmi: “Sultan II. Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları”, **II. Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde İstanbul**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010, s. 130-135.
- Özcan, Besim: “Kırım Savaşı (1853-1856)”, **Osmanlı**, Der. Kemal Çiçek-Cem Oğuz, C: II, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 97-112.
- Özcan, Abdülkadir: “Fazıl Ahmed Paşa”, **DİA**, C: XXVI, İstanbul, 2002, s. 260.
- Özdemir, Hikmet: “Azınlıklar için Bir Osmanlı-Türk Klasığı: 1453 İstanbul Sözleşmesi”, **Osmanlı**, C: IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 223- 228.
- Özel, Ahmet: “Gayrimüslim”, **DİA**, C: XIII, İstanbul, 1992, s. 418-427.

- Özel, Ahmet: “Darülharp”, **İA**, C: VIII, 1993, s. 536-537.
- Özel, Ahmet: “Darüİslâm”, **İA**, C: VIII, 1993, s. 541-543
- Öztuna, Yılmaz: **II. Abdülhamid-Zamanı ve Şahsiyeti**, İstanbul, Kubbealtı, 2008.
- Quataert, Donald: **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, Çev. Ayşe Berktaş, 7. bs., İstanbul, İletişim, 2011.
- Pakalın, Mehmed Zeki: **Sicill-i Osmani Zeyli**, C: II, Haz. Şakir Batmaz, Ankara, TTK, 2008.
- Pakalın, Mehmed Zeki: **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, İstanbul, C:III, Ahmet Sait Matbaası, 1942.
- Pamuk, Şevket: **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, 8. bs., İstanbul, İletişim, 2013.
- Papachristou, Panayotis A: **“The Three Faces of the Phanariots: An Inquiry into the Role and Motivations of the Greek Nobility under Ottoman rule, 1683–1821”**, MA thesis, Simon Fraser University, 1992.
- Pınar, Hayrettin: “Diplomasi ile Siyasetin Birlikteliği : Girit İsyanı ve Âli Paşa”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 18, 2008, s. 1-22
- Rich, Norman: **Great Power Diplomacy 1814-1914**, USA, McGraw-Hill, 1992.

- Richardson, James L.: **Crisis Diplomacy: The Great Powers since the Mid-Nineteenth Century**, Cambridge, 1994, Cambridge University Press.
- Rose, J. Holland: “Great Britain and the Eastern Question”, **The Journal of International Relations**, C: XII, No: 3, 1922, s. 307-319.
- Rosenthal, Steven: Minorities and Municipal Reform in İstanbul, 1850-1870, **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, V: I, Eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis, New York, Holmes & Meier Publishers, 1982, 369-383.
- Sakaoğlu, Necdet: “Fenerliler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C: III, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 1994.
- Sander, Oral: **Siyası Tarih İlkçaglardan 1918’e**, 5.bs., Ankara, İmge, 1997.
- Saygılı, Hasip: “Berlin Kongresi’nden Yakova’da Katline Kadar Müşir Mehmed Ali Paşa (Haziran-Eylül 1878)”, **Karadeniz Araştırmaları**, No: 46, 2015, s. 137-152.
- Schroeder, Paul W.: “The 19th Century International System: Changes in the Structure”, **World Politics**, C: XXXIX (1), 1986.
- Schroeder, Paul W.: “The Nineteenth Century System, Balance of Power or Political Equilibrium”, **Rewiev of International Studies**, Vol: 15, No. 2, 1989, s. 135-153.

- Shaw, Stanford: Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C: IV, İstanbul, İletişim, 1985.
- “Karatodori” **Megali Elliniki Engiklopedia**, XIII, Atina 1930, s. 792- 793.
- Snyder, Jack: **Myths of Empire, Domestic Politics and International Ambitions**, Ithaca, Cornell University Press, 1991.
- Somel, Selçuk Akşin: **Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913), Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Mehmet Ö. Alkan (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Sonyel, Salahi: “Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü”, **Belleten**, XLIX/195, TTK Basımevi, Ankara 1985, s.647- 656.
- Sonyel, Salahi: “Hristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi”, **Yeni Türkiye**, 38, Ankara 2001, s. 687- 691.
- Soutou, Georges-Henri: **Avrupa Birliği Tarihi 1815'ten Günümüze**, Çev. Eylem Alp, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yay, 2014.
- Sönmezoğlu, Faruk: **Türk Dış Politikası'nın Analizi**, İstanbul, 2. bs., Der yayınları, 1998.
- Steinberg, Jonathan: **Bismarck**, Çev. Hakan Abacı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.
- Sultan Abdülhamid: **Siyasi Hatıratım**, Dergah, İstanbul, 1987.

- Süreyya, Mehmed: **Sicill-i Osmani 6**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şafak, Nurdan: **“Bir Tanzimat Diplomati Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)”**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- Şeref, Abdurrahman: **Tarih Musahabeleri**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2012,
- Şimşir, Bilal N.: **Rumeli’den Türk Göçleri-Belgeler**, Ankara, TTK, 1989.
- Tabakoğlu, Ahmet: “Sultan II. Abdülhamid Dönemi Ekonomisi”, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C: I, Haz.: M.Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yay., No:184, s. 207-244.
- Tahsin Paşa: **Abdülhamit, Yıldız Hatıraları**, Ankara, 2008.
- Türker, Orhan: **Fanari’den Fenere (Bir Haliç Hikâyesi)**, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2001.
- Türkgeldi, Ali Fuat: **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, C: II, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, 2. bs., Ankara, TTK, 1987.
- Tanör, Bülent: “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, **TCTA**, C. I, İletişim, İstanbul, 1985, s. 10-26.

- Toynbee, Arnold J.: “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Tarihindeki Yeri”, **Osmanlı ve Dünya**, Haz. Kemal Karpat, 5. bs., İstanbul, Ufuk Kitapları, 2006.
- Tokay Gül: “Ayastefenos’tan Berlin Antlaşması’na Doğu Sorunu “,**Çağdaş Türk Diplomasisi:200 yıllık Süreç**, Haz.: İsmail Soysal, Ankara, TTK, 1999, s. 190-197.
- Tokay, Gül: “1878 Berlin Kongresi ve Sonuçları Üzerine Yeni Bir Okuma”, A. Haluk Ülman’a Armağan, **AÜSBFY**, No: 607, Ankara, 2013, s. 75- 91.
- Toros, Taha: Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslim Azınlıklar, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C: IV, İstanbul, İletişim, 1985.
- Tuğtan, Mehmet Ali: “Güç, Anarşi ve Realizm”, **Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, İstanbul, İletişim Yay., Ed. Evren Balta, İstanbul, İletişim, 2014, s. 111-133.
- Tukin, Cemal: “Girit”, **DİA**, C. XIV, 1996, s. 85-93.
- Tuncer, Huner: **Osmanlı ve Büyük Güçler (1815-1878)**, 1. bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2009.
- Tural, Erkan: **Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi**, Ankara, TODAİE, 2009.
- Turan, Namık Sinan: **İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasisinin İzinde**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.

- Turan, Namık Sinan: **Hilafet-Erken İslam Tarihinden Osmanlı'nın Son Yüzyılına**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2017.
- Turan, Namık Sinan: Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Yetkisi, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: V, No: 2, 2004, s. 56-86.
- Turan, Namık Sinan: “Tefrik’ten İttihad’a Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimler’in Toplumsal ve Siyasal Statülerinde Değişim Süreci”, **İktisat fakültesi Mecmuası**, C: 57/1, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 2007, s. 1-43.
- Turan, Namık Sinan: “Osmanlı Hilafetinin 19. Yüzyılda Zorlu Sınavı: II. Meşrutiyet’e Giden Süreçte ve Sonrasında Makam-ı Hilafet”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No. 38, Mart 2008, s. 281-322.
- Turan, Namık Sinan: “II. Abdülhamid’in İttihad-i İslam Siyasetinin Propaganda Ögesi Olarak Hicaz Demiryolu”, **CIEPO; Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Tarihi Çalışmaları 6. Ara Dönem Sempozyumu**, 14-17 Nisan 2011, C: II, s. 1195-1218.
- Turan, Namık Sinan: "Osmanlı Diplomasisine Tarihsel ve Kuramsal Bir Bakış", **Gelenekten Geleceğe Diplomasinin Dönüşümü**, Ed. Burak Kuntay, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2018, s.1-18.

- Uçarol, Rıfat: **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 4. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995.
- Uçman, Abdullah: “Mecmua-i Fünun”, **DİA**, C: XXVIII, 2003, s. 270-271.
- Uçman, Abdullah: “Encümen-i Dâniş”, **DİA**, C: XI, 1995, s. 176-178.
- Unat, Faik Reşit: **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Ankara, TTK, 1987.
- Uysal, Mustafa Ali: **Hüseyin Avni Paşa (1820-1876)**, Ankara, TTK, 2015.
- Verhaaren, Christine Isom: **Kafirle İttifak: 16. Yüzyılda Osmanlı-Fransız Anlaşması**, Çev. Ayla Ortaç. İstanbul, Kitap Yayınevi, 2015, s. 12-13.
- Wasti, Syed Tanvir: “Three Ottoman Pashas at the Congress of Berlin, 1878”, **Middle Eastern Studies**, 52:6, 2016, 938-952.
- Waltz, Kenneth N.: **Man, the State and War**, Newyork, Columbia University Press, 2001.
- Wight, Martin: **Power Politics**, Ed. by. Hedley Bull ve Carlsten Holbraad, London, Continuum International Publishing Group Ltd., 2004.
- Yalçınkaya, M.Alaaddin: “Kuruluştan Tanzimat’a Osmanlı Diplomasi Tarihi Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C: I, Sayı 2, 2003, 423-489.

- Yasamee, Feroze A.K.: **Abdülhamid'in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888**, Çev. Yusuf Selman İnanc, İstanbul, Kronik, 2018.
- Yasamee, Feroze A. K.: "European Equilibrium or Asiatic Balance of Power? The Ottoman Search for Security in the Aftermat of the Congress of Berlin", **War & Diplomacy The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin**, Eds. M. Hakan Yavuz with Peter Sluglett, Salt Lake City, The Universtiy of Utah Press, 2011, s. 57.
- Yurdusev, Nuri ve Esin Yurdusev: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Devletler Sistemine Girişi ve 1856 Paris Barış Konferansı", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Haz. İsmail Soysal, Ankara, TTK, 1999, s. 137-147.

3. İNTERNET KAYNAKLARI

- Findley, Carter: "The Advent of Ideology in the İslâmic Middle East (Part I)", **Studia İslâmica**, No. 55 (1982), pp.143-169,(Çevrimiçi), <http://www.jstor.org/stable/1595435>, erişim tarihi: 3 Nisan 2017.
- Driault, Edouard: "The Coalition of Europe Against Napoleon" **The American Historical Review**, Vol. 24, No. 4, July, 1919, pp. 603-624 (Çevrimiçi) erişim tarihi: 24 Mayıs 2021, <https://www.jstor.org/stable/1835810>.

Gülboy, Burak S.:

“Birinci Dünya Savaşının Başlangıcını Makedonya Üzerinden Düşünmek”, (Çevrimiçi), www.academia.edu.tr, erişim tarihi: 12 Mart 2016.

Lewis, Bernard:

“The Muslim Discovery of Europe”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London**, Vol. 20, No. 1/3, Studies in Honour of Sir Ralph Turner, Director of the School of Oriental and African Studies, 1937-57 (1957), Cambridge University Press on behalf of School of Oriental and African Studies, s.409-416, <http://www.jstor.org/stable/610392>,

Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu, <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/>

EKLER

EK 1. Aleksandr Karatodori'nin Doğumu ve Ailesi Hakkında Malumat

EK 2: Aleksandr Karatodori'nin almış olduğu vazifeler kronolojik bir şablon şeklinde Maria Georgiadou tarafından hazırlanmıştır.

EK 3: Aleksandr Karatodori Paşa'nın Sicil Dosyası

EK 4: Karatodori Paşa'nın 1867 Yılıının Ekim Ayında Sadrazam Ali Paşa Maiyetinde Girit'e Gidişine Dair The Levant Herald and Eastern Express Gazetesi'nde Çıkan 30 September 1867 Tarihli Haber

EK 5: Karatodori'nin Fuad Paşa'ya Gönderdiği Mahrem Kodlu Fransızca Rapor

[illegible][illegible]

EK 2: Aleksandr Karatodori'nin Almış Olduğu Vazifeler

Alexander St. Carathéodory Pasha

Constantinople 1833–Constantinople 1906

Private education and education in communal schools.

At the Translation Chamber.

1855–1860, studying law, especially French civil law, in Paris; also mathematics;

1860 thesis entitled *De l'erreur en matière civile d'après le droit romain et le*

Code Napoléon (On the Error in Civil Cases According to Roman Law and the Napoleonic Code).

1860, civil servant at the Ottoman Ministry of Foreign Affairs.

1862, President of the Admiralty Court in Constantinople.

1862–1864, with his mother in Paris.

1865–1866, in Paris and Berlin.

Lawyer in Constantinople.

Kapikâhya of Chios for 20 years.

October 1867, with Grand Vizier Âli Pasha in Crete, negotiating with Christian revolutionary leaders.

1871, deputy Minister of Foreign Affairs.

1874, at the Brussels Conference for the laws and usages of war.

1874–1876, ambassador of the Ottoman Empire in Rome.

1876, member of the constitutional committee.

1876–1877, deputy Minister of Foreign Affairs; secretary at the Constantinople Conference.

13 June–13 July 1878, first Ottoman plenipotentiary at the Congress of Berlin; head of the Council of Public Works.

1878–1879, Minister of Foreign Affairs.

1884, member of the Council of Public Works.

1885–1894, Prince of Samos.

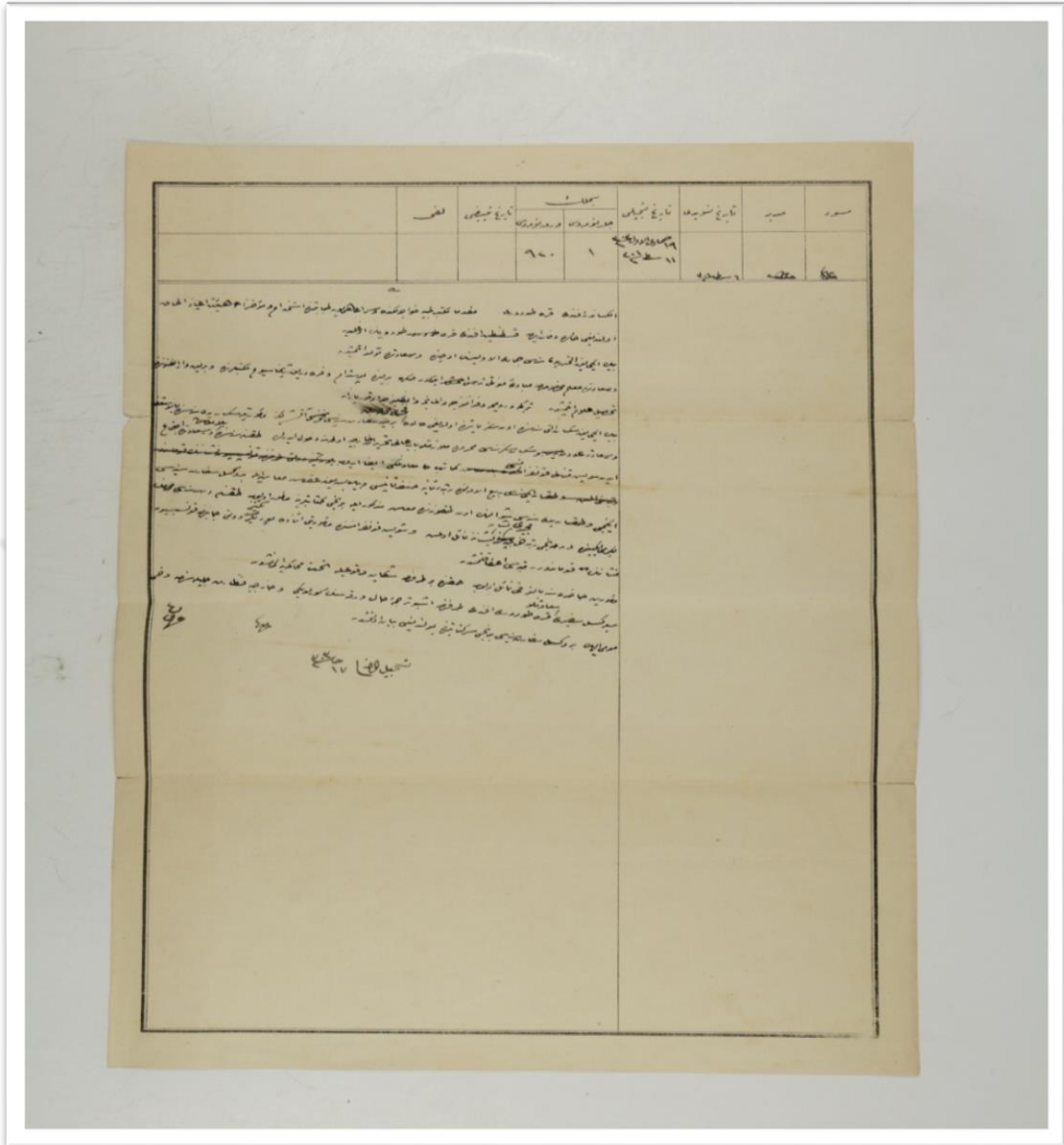
March 1895–March 1896, Governor General of Crete.

1896, First Translator of His Imperial Majesty the Sultan; later, secretary at the Department for Administrative Cases of the Council of State.

22 June 1869, marries Cassandra Mousouros; 7 children: Stephanos (1870–1941); Anna (1872–1946); Pavlos (1874–1934); Loukia (1876–1933); Smaragda (1882–1946); Roxane (1883–1948); Euphrosyne (1884–1947).

Kaynak: Maria Georgiadou, Constantin Carathéodory: Mathematics and Politics in Turbulent Times, Berlin, Springer, 2000, s. 462

EK 3: Aleksandr Karatodori Paşa'nın Sicil Dosyası

Kaynak: BOA, HR. Said, Dosya NO: 3, Gömlek No: 15, 1312 S 01(4 Ağustos 1894)

EK 4: Karatodori Paşa'nın 1867 Yılı'nın Ekim Ayında Sadrazam Ali Paşa
Maiyetinde Girit'e Gidişi Haberi

The Levant Herald.

[DAILY BULLETIN]

Ramazan 5, 1283.]

CONSTANTINOPLE, FRIDAY, JAN. 11, 1867.

[Déc. 30, (Old style.)]

Published daily (Wednesdays and Sundays excepted) at 1 p.m., with the latest telegrams, prices of funds, and local commercial intelligence of interest, down to noon of the same day.
Distributed gratis to subscribers to the Journal; to non-subscribers on payment in advance, of £1 a year, 12s. for 6 months, or 7s. a quarter. Avertissements (to be delivered at the Office not later than 11 a.m.), in English, or French, 4 pence a line; in both, 6 pence a line.

Paraissant tous les jours (excepté le Mercredi et le Dimanche) à 1 heure p. m. et contenant les derniers télégrammes, le cours des fonds et les plus intéressantes nouvelles commerciales de la place, recueillies jusqu'à midi du même jour. Est distribué gratuitement aux abonnés du journal et aux non abonnés contre paiement, par anticipation, d'une £1 par an, de 12 sh. pour 6 mois et de 7 sh. pour 3 mois. Annonces (qui doivent être remises au bureau jusqu'à 11 a. m.) en Anglais, et en Français, 4 pence la ligne, et dans tous les deux 6 pence.

GREECE AND THE PORTE.

Although no answer had up till yesterday been received to the Note of A'ali Pasha to the protecting Powers, we have reason to believe that an immediate rupture of diplomatic relations between the Porte and the Greek Government may be expected. We learn from a source which is not likely to be misinformed, that Photiades Bey's letters of recall have actually been signed, and that the first violation of Turkish territory by Greek filibusters, however few, will be followed by a formal declaration of war. Three of the most influential members of the Government have, it is understood, been urgently in favour of this step for some weeks past, but the more moderate counsels of the Grand Vizier and the Minister for Foreign Affairs have hitherto prevailed to delay a conflict which can hardly fail to be disastrous to both countries. In view of the resolution now come to, a levy of 150,000 redifs has been ordered, and is already in active progress. We publish this grave item [of news of course "under reserve," but with full personal confidence in the accuracy of our information.

CRETE.

The following is an outline of our Cretan news—to Jan. 7—by the Austrian steamer of yesterday :—

After the advance of Mustapha Pasha into Selinos, the insurgents divided their forces into of western and eastern corps under separate commands. On the 30th December the former army entered Episcopi, and at a village between Apocorona and Rethymu attacked a Turkish force of 4000, killing, it is said 400, and taking many prisoners. The western corps, leaving Mustapha Pasha to advance upon Selinos, which the inhabitants deserted after having burned their villages, entered the province of Canea, and on the 31st of December attacked a Turkish force of 3,500 about half an hour's distance from that town. At the departure of the Austrian steamer the fight was going on, and from the great number of wounded brought into Canea, it was supposed that the Christians were gaining an important victory. As this action endangered the rear of Mustapha Pasha, he would, in order to avoid serious disasters to his army in Selinos, be compelled to return to Canea by sea. The districts of Sphakia, which had submitted, have, our letter states, again taken up arms, and are joining the insurgents on all sides. The insurrection has in fact taken new life, and the whole island will to all appearances be in a blaze in a short time. The *Panhellinion* and the *Hydra* arrived at Syra from Crete at 11 p.m. on the 8th inst., after having landed 1000 volunteers and a large quantity of ammunition and stores at Agia Pelagia, near Candia. They remained six hours without being in the least disturbed by the Turkish cruisers. The new blockade-runner, of

LA GRÈCE ET LA PORTE.

Bien que jusqu'à la date d'hier la Porte n'ait reçu aucune réponse à la Note adressée par Aali Pacha aux puissances protectrices, nous avons tout lieu de croire que l'on peut s'attendre à une rupture immédiate des relations diplomatiques entre la Porte et le gouvernement Grec. Nous apprenons d'une source qui nous paraît être bien renseignée, que les lettres de rappel de Photiades Bey ont été signées, et que la première violation du territoire turc par des filibustiers grecs, quelque peu nombreux qu'ils puissent être, sera suivie d'une déclaration de guerre formelle. Trois des membres les plus influents du Divan auraient assuré-t-on, durant ces dernières semaines, représenté cette démarche comme urgente, mais jusqu'à présent les conseils plus modérés du Grand Vizir et du Ministre des Affaires Etrangères ont servi à ajourner un conflit dont les suites ne manqueraient pas, probablement, d'être désastreuses pour tous les deux pays. Il va s'en dire que nous publions sous réserve cette grave nouvelle, mais nous sommes personnellement convaincu de l'exactitude de nos renseignements.

CRÈTE.

Voici un résumé de nos nouvelles de Crète—jusqu'au 7 Janvier—arrivées par le courrier Autrichien d'hier :

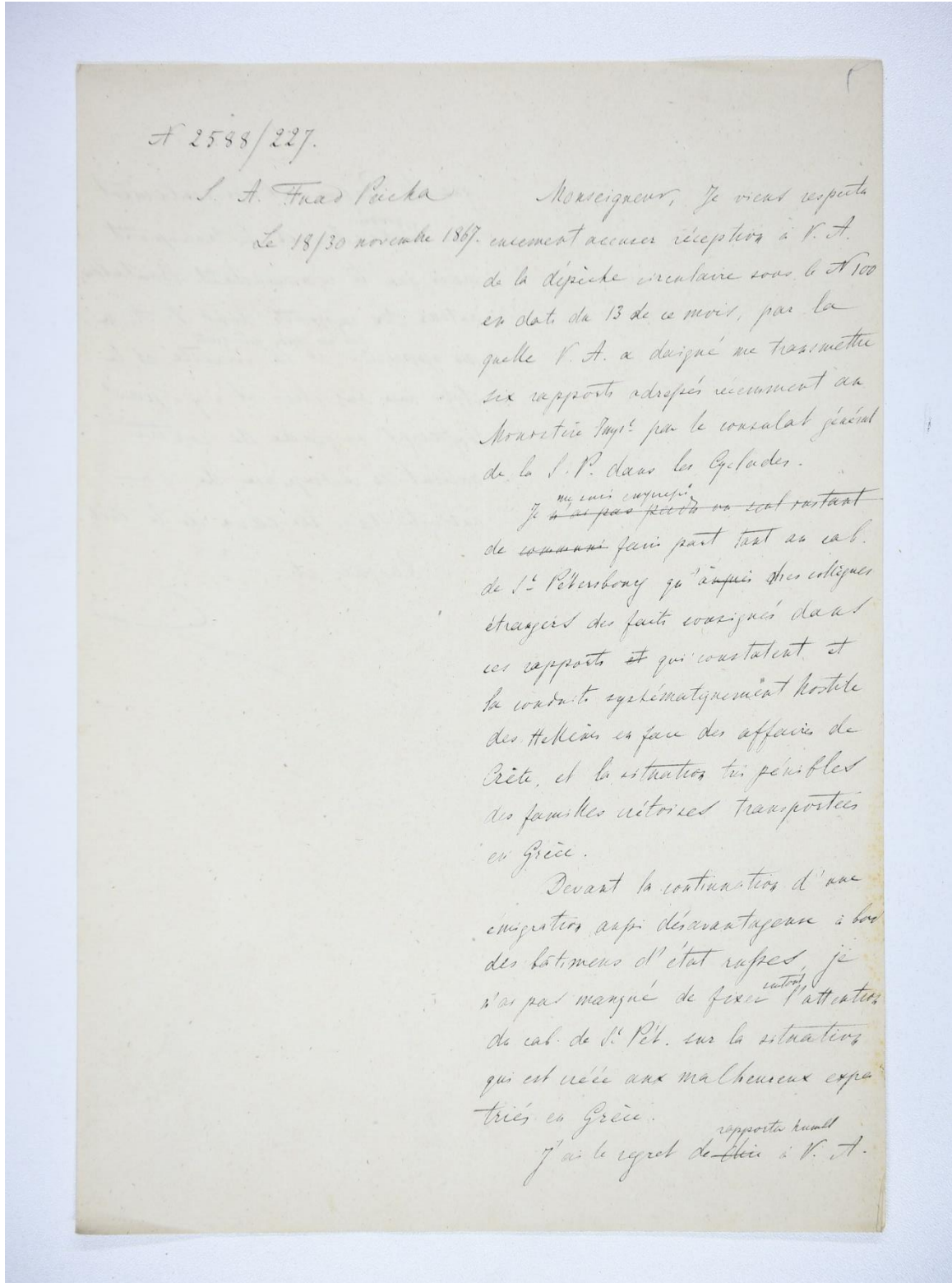
Lorsque Moustapha Pacha s'est avancé sur Sélinos les insurgés ont divisé leurs forces et en ont formé deux corps, celle de l'Est et celle de l'Ouest, sous des commandants différents. Le 30 décembre l'armée de l'Est a occupé Episcopi, et dans un village situé entre l'Apocorona et Réthyme a attaqué une brigade de 4,000 Turcs, dont—selon notre correspondance—400 ont été tués et beaucoup faits prisonniers.

L'armée de l'Ouest après avoir permis à Moustapha Pacha d'avancer dans le district de Sélinos, dont les habitants prirent la fuite après avoir incendié leurs villages, est entrée dans le district de la Canée. Le 31 décembre elle a attaqué à environ une heure de la Canée une force turque de 3,500 hommes. Le combat continuait au départ du paquebot autrichien, mais à cause du grand nombre de blessés qui arrivaient à la Canée on supposait que les Crétois étaient en train de gagner une bataille décisive. Comme les Crétois ont manœuvré de manière à compromettre la retraite du Pacha, on croyait qu'afin d'éviter des revers sérieux S. A. serait obligée de retourner par mer à la Canée.

Les districts de Sphakia qui avaient fait leur soumission ont de nouveau pris les armes et envoyaient de toutes parts des renforts aux insurgés. Bref il paraîtrait que l'insurrection s'est ranimée et que dans peu de temps toute l'île sera en flammes.

Le 8 janvier à 11 heures du soir le *Hydra* et le *Panhellinion* sont arrivés à Syra après avoir débarqué 1,000 volontaires et une grande quantité de munitions à Agia Pelaghia près de Candie (Héraclée). Ces navires sont restés six heures dans cet endroit sans avoir été molestés par les croiseurs ottomans. On attendait à tout moment à Syra un aviso à marche rapide destiné aussi à

EK 5: Karatodori'nin Fuad Paşa'ya Gönderdiği Mahrem Kodlu Fransızca Rapor

Kaynak: BOA, HR. SFR (1), Dosya No: 17, Gömlek No: 14, 29 Ocak-10 Şubat 1868

que la Russie est non seulement
leur ^{indigne} Diabandonner le transport
mais que le commandant Boutelou,
auteur des rapports dont V. J. a
pu apprécier ^{par ses espies policiers} et la véracité et le
style ~~qui~~ fait élever et s'y a pas
longtemps au grade de contre
amiral et récompense de son
activité dans les eaux de la Balt.
Laigney etc.

A 2678/22.

S. A. Foad Pacha

Le 29 janv. / 12 fev. 1868.

Confidential

Nonoignon, Je me suis fait
un devoir de m'adresser à V. A. par
mon humble télégramme sous le
N. 10000. J'espère d'une
bref conversation avec M. le
général Izquierdo que cet état
de venir me voir, il y a trois jours.

Son Excellence commença par
 m'exprimer la satisfaction qu'il éprou-
 vait de ce que, grâce à des efforts
 auxquels il était loisible d'être cette
 étranger, une approximation plus saine
 de la situation se faisait déjà jour
 vi. Elle déplora avec moi le langage
 inconsidéré d'une la presse russe, et
 en attribua la violence à l'existence
 d'une opinion publique partielle et
 exagérée.
 Le Pape; Le général n'a pas le
 même temps, qu'il a tenté que cela
 dépendait du point de mesure
 soit plus afin qu'un ton plus
 calme succédât aux violences
 de langage de ces derniers temps contre
 l'empire Ottoman et que j'aurais
 bientôt à même d'en constater les

ÖZGEÇMİŞ

Hatice Demir lisans eğitimine Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde başlamış ardından yatay geçiş ile İstanbul Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamlamıştır. Fatih Üniversitesi tarih bölümünde yüksek lisans eğitimini almıştır. Yüksek lisans tezini, Ottoman Diplomatic Relations During the Reign of Mahmud I, adı ile yazmıştır. Hâlihazırda Demir'in yayınlanmış bir makalesi ("Ottoman Diplomatic Relations During The Reign Of Mahmud I" International Journal of Turchologia, Vol 9, No:17, Spring 2014) bulunmaktadır. İngilizce ve Osmanlıca bilmektedir. Fransızca öğrenmektedir.